

**СПРАВУВАЊЕ СО КОНФЛИКТНОТО МИНАТО:
ЗОШТО И КАКО ДА СЕ СТОРИ ТОА?**

*Подготвила
проф. д-р Билјана Ванковска*

СПРАВУВАЊЕ СО КОНФЛИКТНОТО МИНАТО: ЗОШТО И КАКО ДА СЕ СТОРИ ТОА?

ВОВЕД

Публикацијата што ѝ ја предаваме на македонската јавност претставува резултат на едногодишниот проект реализиран од Центарот за демократија и безбедност при Институтот Евро-Балкан, под наслов “Соочување со минатото: Зошто и како да се стори тоа?”. За овозможувањето на проектот, како и за излегувањето на оваа публикација, нашата благодарност е упатена кон ЕИДХР програмата на Европската комисија, со чиј грант беше реализиран проектот.

Како што иницијалната идеја не беше да се реализира “проект заради проект”, односно да се нафатиме на една од милионите на варијанти низ кои невладиниот сектор се инволвира во нешта за кои интересот се губи во моментот кога ќе заврши и грантот со кој истиот е реализиран, така и на оваа публикација гледавме како на нешто што треба да биде инвестиција, или барем трага во иднината. Парадоксот е што за првпат во историјата на македонското општество се осмеливме прашањето за минатото да го поставиме низ поинаква призма, како дел на интегралниот процес на градење на мирот, сметајќи дека соочувањето со него е најдобриот начин да го сместиме таму каде што му е место - во времето минато.

Во оваа публикација, ги сместивме нашите сознанија и прелиминарни резултати од проектот, реализиран низ серија од осум јавни трибини, кои се покажаа како извонредно трогателни, инспиративни, длабоко хумани, но и загрижувачки по многу нешта. Сфаќајќи дека сме далеку од времето кога конечно ќе можеме да го затвориме прашањето за конфликтното, па и пред-конфликтното минато, се решивме да поставиме барем основен фундамент на теориската размисла за овие прашања кои ќе нé следат и во наредните неколку генерации. Затоа, во својата целина, оваа публикација има повеќе смисла како провокација и отворено поставување на деликатни дилеми за нашето лично, групно и национално промислување.

Содржините што ги опфативме, во голема мерка, се определени со сознанијата и впечатоците стекнати низ нашите средби со граѓаните, и за тоа сме им благодарни на сите оние кои ги споделија со нас размислувањата за проблеми кои не се академски или реторички. Во организирањето на трибините ја имавме поддршката на голем број (главно

млади) луѓе, кои се своевидни тивки и вредни работници, градители на социјалните релации во микросредините, а кои дејствуваат во делот на цивилното општество. Домашните автори во оваа публикација покажаа и невиден ентузијазам, пожртвуваност и предаденост на проектот во сите негови фази, за што заслужуваат и јавно признание.

Предизвиците продолжуваат, и секако, оваа публикација е само скроман придонес кон дебатата за тоа зошто и како треба да се соочиме со минатото и да се справиме со вистината.

Билјана Ванковска
Раководител на проектот

прв дел
Погледи од Македонија

Билјана Ванковска

СООЧУВАЊЕ СО МИНАТОТО ВО МАКЕДОНИЈА: УШТЕ ЕДЕН ПРЕДИЗВИК НА ПОСТКОНФЛИКТНАТА РЕХАБИЛИТАЦИЈА ИЛИ НЕ?

1. За потребата од соочување со минатото: ние и другите

На прв поглед, секој кој заговара потреба од отворање на процес на соочување со минатото во која било балканска земја се соочува со ризикот да се вплетка во опасен парадокс. Имено, според мнозина, Балканот се свива под бремето на наталожената, долга и тешка историја, или како што вели една изрека Балканот продуцира повеќе историја отколку што може да консумира. Па зошто тогаш да се заговара уште едно свртување наназад, кон минатото, и тоа токму сега кога како приоритет се наметнува интегрирањето во развиена и демократска Европа? Логичниот и најлесен одговор би бил дека времето бара мобилизација на сите сили и ресурси за брзо чекорење напред, кон иднината и кон заборав на најтрауматичниот и најкрвавиот период од историјата на земјите кои ја сочинуваа поранешна Југославија. Но дали е тоа така?

Да тргнеме од Европа, кон која толку се стремиме... И Европа има своја историја, честопати, исто така, тешка и болна како и онаа на Балканот. И Европа била поделена со ровови и бариери, па дури и некои нејзини градови (Берлин) помнат денови кога беа разделени со виски зидови. Она што Европа денес ја прави силна и цивилизаторска сила е токму примерот низ кој нејзините народи успеале да ги надминат периодите на исцрпувачки војни, да положат основи за траен мир меѓу традиционалните непријатели (како Франција и Германија, на пример), и да го изградат она што денес се нарекува безбедносна заедница (security communities). За да дојдат до ситуација која наликува на Кантовата претстава за вечниот мир, секоја од нив, но и сите заедно, требале да минат низ одредена катарза, низ соочување со сопствените грешки и злосторства сторени врз другите, за да најдат конечно начин и да ја институционализираат идејата за “Никогаш повторно” (never more). Конкретни примери за тоа е процесот на денацификација низ кој мина повоената Германија, чии млади генерации мораа да се соочат со последиците што фашизмот му ги остави на човештвото низ ужасите на Холокаустот, Нинбершкиот процес или оној во Токио на кој им се судеше на воените злосторници, или дури и создавањето на Европската унија низ кој реконцилијацијата (помирувањето) зема форма на прагматично функционално поврзување.

Примери за соочување со насилното минато, во кое дошло или до масовни кршења на човековите права или до крвави граѓански или меѓуетнички судири, има многу. Точно е дека секој национален пример има своја специфика, што по содржина, што по формите низ кои е изведено постконфликтното справување со минатото. Противниците на ваквите зафати тврдат дека во светот има малку успешни случаи, што е точно како факт, но е погрешно како аргумент да не се тргне во процес, кој според мнозина, носи немир, вознемиреност, па и болка.

2. Соочување со минатото во балканска верзија

Земјите на Балканот безброј пати биле соочени со дилемата и предизвикот дали и како да се соочат со конфликтното минато. Меѓутоа, она што очигледно доминира е отсуство на желба да се мине низ тој процес, отсуство на искуства за трајно залечување на раните и траумите, но и отсуство на култура за мирно справување со конфликтите и нивните последици. Најчесто применуваниот лек бил заборавот (амнезијата), кој кај некои (особено помалите и понемокни) народи продрел во националниот менталитет изразен низ изреките од типот “Тури му пепел”. Во личните односи во една група, односно меѓу христијаните, постои еден традиционален празник Прочка, како ден во кој луѓето си простуваат за неправдите и навредите сторени, намерно или не, во текот на изминатата година. Еден друг, иако политички по својот карактер, механизам беше паролата за “Братство и единство” во поранешна Југославија. Крвавата Втора светска војна, реално имаше силни елементи на братоубиствен конфликт, но официјално беше презентирана како заедничка херојска битка против надворешниот окупатор и внатрешните предавници. Елитите, односно оние кои излегоа како победници од војната, ја промовираа идејата дека на сите страни (т.е. кај сите народи и народности) имало и јунаци и злосторници, дека херојството и злосторот биле рамноправно поделени, па дека духот на заедништво и гледање кон светлата иднина на новата федерација и комунистичка држава треба да надвлее над соочувањето со вистината. Според некои теоретичари, петте децении на братство и единство беа повеќе празна флоскула и прекин на огнот, отколку основа за траен мир.¹ Според еден автор, младите генерации биле фатени во замката на една шизофрена интерпретација на историјата: од една страна, официјалната вистина промовирана во училиштата и насекаде во општеството, а од друга - наративната вистина ширена во семејните кругови, со шепот и без јавно признание. Фактот што перцепциите за

¹ Интервју со Жарко Пуховски, “Помирење без истине”, *Време*, бр. 544, 7 јуни 2001

трауматичните настани од војната беа сочувани со децении, но се разликуваа радикално, еден автор го објаснува на следниот начин:

“Најголемиот број на овие перцепции, кои извираат во семејните традиции или од политичката пропаганда, имаат *поголема или помала* историска поткрепа; но тие се разликуваа по однос на тоа *колкумина* беа убиени, *степенот* во која различните народи земале учество во тоа, како и по однос на тоа дали настаните биле *типични или инцидентни*. Сите групи се гледаа себе си како историски жртви на брутална опресија, па дури и геноцид. По 1945 година, овие чувства беа потиснати во име на националното помирување (Братството и единството); но, тие не исчезнаа, туку и понатаму се пренесуваа, на пример, преку семејните традиции. Она што за една група претставува автентична историска неправда обично се отфрла од другата група како митско или монструозно претерување; ова само ги влоши трауматските односи, додавајќи уште една дополнителна траума - *да не бидеш слушнат*.”²

Искуството на поранешна Југославија служи како опомена дека вистината не може и не смее да се потиснува, дури и со најдобри намери. А дека потиснатите елементи на историјата се враќаат како бумеранг и можат да послужат како плодна почва за етно-политичка мобилизација, ширење на националшовинизам и милитаризација. За мнозина, почетокот на крајот на поранешна Југославија настана во процесот на пребројување на коските на жртвите од Јасеновац (Хрватска), Блајбург (Словенија), или дури Газиместан (Косово). Неразјаснетата историја, со сите детали кои одат во прилог или на штета на нечија (индивидуална или колективна) улога во историјата, претставува погодно средство за фабрикување и ширење на полувистини, како и за глорификација на траумите и херојството на сопствената нација наспроти другите. Испреплетените истории на балканските народи, многу често резултираат со слични интерпретации за историски неправди и страдања, така што низа автори укажуваат дека фабулата е секогаш исто и доволно е само да ги замените имињата, датумите и географските поими за да добиете национална (еднострана) верзија на настаните. Глорификацијата на воената историја, и

² Haakan Wiberg, “Societal Security and the Explosion of Yugoslavia”, во Ole Waever et al (eds.), *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, (London, Pinter Publishers, 1993): 97-98.

особено на траумата и националните страдања, всушност, е вградено во темелите на етосот на нацијата/државата. Со такво бreme, односно наталожено а никогаш неразјаснето минато, започна распадот, а новите конфликти само го зголемија историското наследство со нови трауми и чувство на неправда/неправди. Овој историски материјал им даде изворедно средство за манипулација на оние кои имаа моќ и позиција да ја интерпретираат историјата, па дури и да ја интерполираат во сегашноста. Нивната методологија се состоеше во селективно (еднострано) гледање на историјата и нејзино интерпретирање согласно принципот дека победниците ја пишуваат историјата.

Конечно, петнаесет години подоцна, народите и државите од просторите на поранешна Југославија само го зголемија историскиот товар, без да најдат начин и да се справат со него на начин кој ќе обезбеди мирна и демократска иднина. Сепак, требаше да мине времето на т.н. постконфликтна нормализација за да започнат одредени обиди за справување со минатото. Таму каде што конфликтот беше најтежок по своите последици (масовни жртви, силувања, етничко чистење и сл.), нужно, приоритетот беше ставен на правните механизми, односно низ судења за воени злосторства пред Хашкиот трибунал и, подоцна, низ националните трибунали. Истовремено, некаде беа преземени и мерки на амнестија на поранешните борци (Босна, Македонија), а имаше и два (неуспешни) обиди за воспоставување на Комисија на вистината и помирувањето. Во поново време, почна да се негува регионалниот принцип во работењето на невладините организации (Хрватска, Босна и Србија), кои се главно фокусирани на работа одоздола (grass root level) низ јавни трибини, сведоштва и формирање на документациони центри за конфликтите од 1991 година натака. Освен тоа, со помош на меѓународната заедница се работеше многу на санирање на психолошките трауми, рехабилитација на инвалидите, реконструкција на разрушените градови и села, враќање на бегалците и сл. Навидум, прогресот е незамисливо голем во споредба со тоа од каде започна процесот на постконфликтно градење на мирот, но сепак општ е заклучокот дека најтешкиот дел - соочувањето со минатото и помирувањето - не се ни започнати и ќе бидат (можеби) дело на неколку идни генерации.

3. Што е тоа насилство, а што конфликт?

Ако Балканот навистина има богато искуство во нешто, тогаш тоа се сигурно конфликтите и војните во кои бил инволвиран во текот на вековите. Меѓутоа, зачудува фактот што сè уште има недоизградена свест за нивната суштина, причините за нивната појава, начин на функционирање, да не зборуваме за прифаќање за успешно справување со

нив со ненасилни мерки. Периодите на мир, повеќе наликуваат на привремени прекини на огнот сè до наредната ерупција, отколку на нормален и вообичаен начин на живеење. Некои теоретичари укажуваат на некои сличности на балканската историја со онаа на Скандинавија, но за разлика од тој регион кој денес почива на темелите на т.н. нордиска безбедносна заедница, Балканот останува турбулентен и несигурен.

Овде изгледа тешките искуства само довеле до своевидна отрпнатост на насилството, дури и кога тоа добива видливи форми. Според познатата теорија на насилството на Јохан Галтунг, тоа има три основни форми на манифестирање:

- Првата форма - директното насилство - е она што е најлесно видливо и мерливо. Станува збор за физичко насилство, кое се реализира низ милитантните вооружени акции, кои доведуваат до загрозување на човечките животи и материјалните добра. Овој вид на насилство е, најчесто, врвот на ледената планина, бидејќи е повеќе последица на некои состојби во општеството, отколку што е фактор кој има сопствена генеологија. За жал, најголемиот број на обиди за т.н. менаџирање на конфликтите се фокусира само на овој облик на насилство, настојувајќи да го запре, потисне и да најде одговор или низ контранасилство или со постигнување на некаков политички договор.
- Вториот вид е структурното насилство, кое е невидливо и длабоко вкоренето во општествениот поредок, па и во политичкиот и правниот систем. Тоа е и тивко насилство, затоа што постои многу долго време незабележано, па дури и поткрепено со нормите кои содржат елементи на социјална или друга (етничка) неправда, дискриминација, кршење на човековите права и сл. Иако, благодарение на репресивниот апарат на државата или наметнатите форми на општествена индоктринација, опозицијата може да биде непостоечка, па и целосно да отсутствува видливо физичко насилство од помасовен тип, сепак, во оваа сфера обично и се наоѓаат корените на конфликтите. Според зборовите на големиот Махатма Ганди, сиромаштијата е најстрашниот облик на насилство во рамките на едно општество или во светски рамки. Реструктурирањето на општеството е радикален зафат, кој бара многу добра волја, знаење, напори, трпеливост, но и средства. Модерните менаџери на конфликтите, за жал, на овој зафат му приоѓаат со парцијални средства и без големо трпение, па мировните реформи најчесто се сведуваат на наметнати институционални дизајни, законски реформи, политички договори и слично. Сепак, продорот и санацијата на социјалните корени на

насилните конфликти остануваат нечепнати - и како такви, потенцијално семе за идни насилни конфликти.

- Третиот вид на насилство носи малку парадоксален назив - културно насилство. Тоа е феномен кога општеството или делови од општеството наоѓаат начини и средства на оправдување или легитимирање на употребата на насилство, интерпретирајќи го како “патриотизам”, “пожртвуваност”, “хероизам” - и наоѓајќи изразни средства кои се вкоренуваат во јавниот дискурс, симболите, медиумите, образованието, и слично. Глорификацијата на историските митови и трауми, особено јуначката ролја на оние кои војувале во име на ‘националната/патриотската кауза’, потенцирањето на заслугите на оние кои поднеле жртви за ‘општото добро’ за сметка на потиснувањето на индивидуалните слободи, сето тоа е добро познат механизам кој на овие престои егзистира со векови. Иако, формите на култура на насилство можат да се најдат насекаде, тие се сепак невидливи, бидејќи се прифатени како нормален декор на јавниот живот (било да се работи за униформите и други воени обележја, графити, песни и раскази, обичаи и слично).

Како што може да се заклучи, станува збор за еден маѓепсан круг на прелевање и меѓузависност на формите на насилство во општеството, така што реакцијата за сузбивање на еден вид на насилство носи само привремени, краткотрајни и парцијални резултати. Затоа прашањето за тоа “кој прв почна” е многу подобро да се преформулира во прашање за тоа “од каде извира насилството”, дури потоа да се определи вистинската стратегија за градење на мирот, која ќе резултира во траен и позитивен мир. Точно е дека директното насилство е најманифестно, но се заборава дека тоа не настанува туку-така, без да има свои општествени корени и поволна клима. Биологистите или претставниците на некои психолошки теории ја застапуваат тезата дека насилството и е иманентно, т.е. лежи во човековата природа. Меѓутоа, поточно е да се каже дека станува збор само за потенцијал, кој како и во случајот на љубовта, може да избие само под одредени социјални услови и околности. Всушност, токму големите варијации на културите и општествените услови се оние фактори кои го детерминираат и мноштвото појавни облици на насилството. Оттука, може да се каже дека структурното и културното насилство предизвикуваат директно насилство, при што насилните актери се побунуваат против структурите, користејќи ја при тоа доминантната култура за да ја легитимираат употребата на насилството како корисен и нужен инструмент за постигнување на промени во општеството. Другата страна (или најчесто, страни) во конфликтот веднаш

одговараат на сличен начин, оправдувајќи го своето насилство со друга културна матрица (заштита на државата, на историските права, правдата и сл.).

Теоријата на мирот и конфликтите, затоа, зборува за разликите меѓу т.н. негативен и позитивен мир. Првиот е ништо друго туку само отсуство на директно (физичко) насилство, додека позитивниот мир претпоставува интегрална стратегија на справување со сите облици на насилство, а приоритетно во сферите каде е тоа општествено вградено и нормирано.

Во генералната перцепција, конфликтот се перцепира и метафорички претставува како права линија, односно оска на која може да се утврди почетокот на конфликтот, кој се идентификува со избувнувањето на видливите форми на директно насилство од поголеми размери, но и неговиот крај - во точката на прекин на насилството, дури да е тоа со компромисен мировен договор или со наметнување на волјата на едната страна во конфликтот над противничката. Претставено како дијаграм, на хоризонталната оска би се претставила временската димензија на одвивање на конфликтот, додека вертикалата ќе ги евидентира само степените на присуство/употреба на директно насилство. Меѓутоа, тоа е погрешна претстава затоа што не може да објасни зошто конфликтите се обновуваат. Систематизирано, недостатоците на ваквото гледање на конфликтите можат да се изложат на следниот начин:

- се наметнува впечатокот дека конфликтот (односно насилството) се појавило од ништо, односно дека претставува дело на злите сили и актери, без да се има предвид целината на сликата, општествените услови и мотивациите на актерите;
- изгледа дека насилството се раѓа во точно определен момент во времето, и дека нема своја предисторија; со други зборови, се врзува само за манифестацијата на директното насилство;
- точката на прекин на насилството се зема како факт, без да се земаат предвид последователните ефекти и развојот на настаните.

Теоријата го преферира објаснувањето за цикличната природа на конфликтите, односно за фазите од конфликтот кога тој нема насилна форма, фазата на ескалација и избувнување на насилството и фазата на конфликтот што настанува по згаснувањето или сузбивањето на насилството во неговата отворена форма.

Суштинската премиса е дека е погрешно сфаќањето за лошата претстава за конфликтите. Конфликтот сам по себе не мора да е ниту негативна појава, ниту фатална. Всушност, конфликтите (спротивностите) се дел на дијалектиката на човековото живеење, па дури и на неговиот развој, односно нешто што ниту е можно, ниту пожелно да се

елиминира. Елементот што конфликтот го прави неприфатлив е токму насилството, па затоа потребата од т.н. менаџирање на конфликтите е всушност менаџирање со насилните (смртоносните) конфликти. Оттука и идејата за превенција на конфликтите е терминологички погрешна, бидејќи фокусот треба да биде на превенција на насилството, односно инсталирање на такви општествени форми на справување со конфликтите со мирни (демократски) средства. Впрочем, и многу дефиниции на самата демократија се токму со таков фокус: демократијата е систем за менаџирање со разликите без посегание по насилство.³

Ако и треба да се идентификуваат начини низ кои на Балканот се менаџирале насилните конфликти, тие се предоминантно насилни по својата природа. Всушност, станува збор за т.н. продолжени конфликти (*protracted conflicts*), во кои или некоја страна во конфликтот привремено успева да го наметне своето решение, или најчесто конфликтот завршувал со директна и наметната надворешна интервенција заради својата стратешка позиција, Балканот никогаш не ја имал среќата на земјите од Северна Европа, самите да го започнат процесот на конечно справување на своите конфликти, вклучувајќи ја тука и реконцилијацијата (помирувањето). Територијалните и етничките конфликти биле решавани со премокта на војските на теренот, или уште почесто на зелени маси, т.е. на меѓународни конференции на кои биле исцртувани и договорени линиите на поделба на страните во конфликтот (државите), според сферите на интерес на кои им припаѓале меѓународните медијатори. Всушност, Балканот нуди безброј емпириски потврди на тезата за спиралата на насилството, односно тезата дека насилството раѓа насилство, а не траен мир.

Решение до кое е дојдено по пат на мајоризација или е наметнато однадвор е, во најдобар случај, само привремено решение. Фрустрациите и чувството на пораз, понижување и неправда остануваат во пазувите на општеството, чекајќи ја следната погодна прилика за реванш. Колку што последиците на насилниот конфликт (односно цената на нечија победа) се подраматични, толку се зголемува и веројатноста дека и реваншот ќе биде побескрупулозен и безмилосен. Сагата за Косово е веројатно најсликовитиот приказ за траумите и повторувањето на циклусите на насилство низ историјата на двата главни национални ентитети кои живееле на таа територија.

³ David Bloomfield et all (eds.), *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*, (Stockholm: IDEA, 2003): 10.

Заради цикличната природа на конфликтот, теоријата укажува на нужност од постоење на мерки за превенција во секоја негова фаза. Во фазата пред ескалацијата на директното насилство, превенцијата треба да се фокусира на идентификација и елиминација (или подобро, трансформација) на елементите кои можат да продуцираат насилство, како што се елементите на социјална неправда и сиромаштија, националната и друга нетолеранција и дискриминација, владеењето на правото, промоцијата на културата на мирот и ненасилството како интегрален елемент на културата на човековите права и демократијата, и слично. Слабостите и немоќта да се спречи насилството во оваа фаза, ја прави задачата потешка во следните фази. Иако звучи парадоксално, но превенција е можна дури и во фазата кога насилството веќе избувнуло. Тогаш се нужни мерки за редукција на бројот на невините жртви, хуманитарна заштита која ќе ги намали последиците од веќе избувнатиот конфликт, преговори и прекин на огнот и слично. Успехот на оваа превенција го детерминира текот на постконфликтната рехабилитација на општеството. Со други зборови, колку што е подолготраен насилниот конфликт и колку се поголеми последиците, толку подолго и потешко ќе се одвива фазата на пост-конфликтно закрепнување на општеството. Конечно, по прекилот на насилството, мерките на т.н. пост-конфликтно градење на мирот се не само мерки насочени кон сегашноста и санирањето на ужасите на војната, туку се и инвестиција во иднината - односно, во внимателно дизајнирање на мерки кои ќе доведат не само до негативен, туку до позитивен мир.

Што се однесува до оваа трета фаза, познатиот ТРАНСЦЕНД метод за трансформација на конфликтите зборува за значењето на т.н. 3 Р - реконструкција (или поточно, повторна изградба - rebuilding), реконцилијација (помирување) и решавање (затворање на конфликтот, resolution). Пред да поминеме на анализа на нивното значење и меѓуповрзаност, можеме табеларно да ги претставиме последиците од директното насилство во еден конфликт:⁴

Последици	материјални, видливи	нематеријални, невидливи
За природата	загадување, осиромашување	намален респект за природниот свет
За луѓето	- број на загинати - број на ранети	- број на ожалостени - број на истрауматизирани

⁴ Johan Galtung, *Conflict Transformation by Peaceful Means (The Transcend Method)*, (New York: UN, 2000): 104.

	- број на силувања - број на раселени - број на осиромашени - вдовици, сирачиња - инвалидизирани војници - невработени војници	- општа омраза - општа депресија - општа апатија - сколност кон одмазда - триумфализам
За општеството	- материјална штета за зградите; - штета за инфраструктурата (патишта, телекомуникации, електро-дистрибуција, здравствена заштита, образование);	- штети врз институциите, врз владеењето со општеството; - штети врз општествената култура, законитоста и човековите права
По временска димензија	Одложено насилство: подземни мини, не-експлодирани направи	- структурен трансфер на идните генерации; - културен трансфер на идните генерации - пренесување на чувство на траума или слава
За културата	непоправлива штета и уништување на културното наследство	- создавање на култура на насилство заснована на траума или слава - ослабнат капацитет за мирно решавање на проблемите

Значи, во моментот кога директното насилство престанало, се отвораат предизвици, кои далеку ги надминуваат проблемите од фазата пред насилството, и тоа во ситуација кога сите општествени капацитети се нарушени и намалени. Независно од конфликтните последици, најјургентната задача е реконструкцијата - санирање на сторената штета за материјалните добра и луѓето. Не помалку тешки се и другите два аспекта: помирувањето и адресирањето на

вистинските корени на насилството (т.е. трајното разрешување на конфликтот). Всушност, превенцијата на идно насилство зависи токму од успешноста на овие два аспекта.

Имајќи предвид дека првото “Р” е веќе во фаза на целосно реализирање во Македонија, а дека другите две “Р” се во иницијална фаза, или дури и незапочнати, сега се поставува прашањето зошто е важно соочувањето со конфликтното минато и дали имаме некакви искуства на тој план.

4. Соочување со вистината за минатото: каква и чија вистина?

Соочувањето со минатото претпоставува соочување со вистината (за тоа минато). Целта на ваквите потфати е да се погледне на вистината за минатото во очи, односно да се продре зад понекогаш романтизираната или дури фабрикувана и измислена сторија за настаните, кои биле тесно поврзани со тешки повреди на човековите права и за појавата и последиците на насилството. Истовремено, членовите на општествената заедница научуваат да живеат со минатото (бидејќи не можат да го изменат), но и да извлечат поуки за иднината за минатите искуства да не се повторат. Тоа претпоставува и демистификација и деглорификација на минатото. Како што со право вели Мајкл Игнатиџ, целта е, низ внимателното собирање на сознанија и сведоштва за конфликтот да се редуцира бројот на лагите кои циркулираат во јавниот живот, што создава почва за одржување на траумата и семото на идното насилство. Во конфликти во кои нема очигледен победник, односно таму каде што до прекин на непријателствата дошло по пат на меѓународен притисок или медијација (значи, со компромис), во општеството истовремено можат да циркулираат повеќе приказни, односно верзии на настаните, а секоја од нив да упатува на различни неправди, на различни жртви и да обвинува различни сторители на неправди или воени злосторства и да глорифицира различни херои. Во практичната неможност и непожелност да се исконструира една заеднички прифатлива сторија, оние кои се директно инволвирани во процесот на имплементација на мировниот процес го запоставуваат фактот дека граѓаните имаат право да знаат што се случувало, затоа што никој нема монопол над вистината. Обидот за создавање на една вистина нужно би довел до забошотување на некои факти, при што може да дојде и до маргинализација и непризнавање на вистинските страдања низ кои минале дел од луѓето во општеството.

Првата пречка за ваквиот процес е погрешното сфаќање дека постои само една, единствена “вистинска вистина”. Ако за тоа што е минато, нема дилема, тогаш одговорот за тоа што е вистина е малку покомплексен. Како и за многу други работи, можат да постојат различни призми на гледање на истата суштина, а кои истовремено можат да бидат легитимни и

признаени како такви. Затоа логично е да се постави прашањето - за чија вистина ќе говориме, па дури и за чие минато? Досега, се чини, највредното дефинирање на вистината потекнува од славната Комисија на вистината и помирувањето на Јужна Африка, чии членови утврдиле постоење на четири вида на вистини:

- *Фактичката или форенсичката вистина* - претставува збир на материјални и проверливи факти, информации од објективен карактер, а кои се однесуваат на еден конфликт (што се случило, кому, кога, како). За овие факти се смета дека можат да бидат собрани низ научни методи и низ непристрасни процедури. Во овој контекст, една слика за вистината на конфликтот би ја сочинувале податоците за загинатите, повредените, исчезнатите и слично. Истото се однесува и на податоците за материјалните разурнувања. Овие податоци, јавно дистрибуирани, оневозможуваат ширење на атмосфера на одрекување, ширење лаги или создавање на лажно алиби за дејствувањето на организации или групи (особено кога овие настојуваат да ја одречат вистината за систематско кршење на човековите права или да ја префрлаат вината на некои исклучоци).⁵ Станува збор за сложен, но не толку противречен, процес на собирање на делчиња за објективните случувања, кои можат да послужат било за реконструкција на настаните, криминалната правда, архивски и музејски експонати и слично. Меѓутоа, како што покажуваат некои извонредни проекти реализирани во други делови на светот самото собирање, систематизирање и документирање на настаните зборува само по себе. Таквите податоци, без морализирање или наметнување на некакви заклучоци, можат да укажат на цената на чинење на конфликтот. Така, сите оние кои учествувале или биле афектирани од конфликтот само за себе ќе можат да заклучат по која цена се извојувани некои промени, и дали е тоа исплатливо за во иднина.⁶ Некои постапки на собирање материјални факти се болни сами по себе, како на пример, ископувањето на масовни гробници, утврдување на идентитетот на жртвите преку ДНК анализа, или правењето на дата-база на загинати, со нивните основни генералии (возраст, потекло, социјален и брачен статус, и сл.). Идентификацијата на инволвираните страни, пак, дава реална рамка и за евентуалниот процес на помирување: само тогаш може да се знае со кој треба да настане помирување - или кому треба да се прости (што е личен чин).
- *Личната или наративната вистина* е, во основа, субјективна, бидејќи понекогаш тешко може да се верификува низ форенсични методи. Тоа не ја намалува нејзината вредност

⁵ Michael Ignatieff, "Article of Faith", *Index of Censorship*, 25:5, 1996

⁶ Marie Therese Fay et al, *The Costs of the Troubles Study*, (Belfast: University of Ulster and UNU, 1999).

во споредба со објективната вистина, затоа што конфликтите не се апстрактни големи приказни за случувањата во општеството, туку се трауматични случувања кои се прекршуваат низ илјадници индивидуални судбини. Големите слики претендираат да зборуваат за судбините на државите или колективитетите, што создава впечаток дека малите, лични судбини и приказни се неважни или дури и прифатлива цена за општествената промена. Според Дезмонд Туту, кој беше на чело на Јужноафриканската комисија (1996-2003), инсистирањето на можноста да се чуе сечија (лична) вистина, може на еден ист настан да сврти различна светлина - кога настанот е раскажан низ сведоштвата на непосредната жртва (или нејзините најблиски), на извршителот на делото (односно вооружените протагонисти), но и низ призма на оние кои биле пасивни посматрачи на случувањата. Доколку на ваквите сведоштва не им се даде официјален канал за јавна артикулација, тие наоѓаат други алтернативни форми; во најлош случај, завршуваат како семејна традиција, се пренесуваат од колено на колено, со што траумата, болката и омразата се шират, со нужно додавање на елементи на лажност во секое наредно колено.

- *Социјална вистина* е онаа која се генерира преку општествените интеракции, дискусии и дебати за случувањата поврзани со конфликтот. Таа уште се нарекува *вистина на дијалогот* или *вистина низ дијалог*, која се формира низ човечките интеракции, но вој кој целото општество е вклучено во потрагата по причините за општествените услови кои создаваат конфликти, односно жртви и извршители. Таа овозможува да се откријат мотивите на оние кои, на еден или друг начин, биле инволвирани во насилните акции, што е од извонредна важност за постконфликтните стратегии за градење на мирот и превенција на идни насилства.
- *Ресторативна вистина* уште се нарекува вистина која лекува. Оваа вистина ги сместува фактите (од форентичката вистина) во контекст на човечките односи - меѓу граѓаните, или меѓу граѓаните и државата. Тоа е вистина која се воспоставува заради залекување на раните и постигнување на репарација, колку што е тоа можно и таму каде што е тоа можно. Значи одејќи чекор плус во однос на она што се случило, оваа вистина треба да ги покаже патиштата за репарација на штетите од минатото, повторно како чин на превенција за евентуални идни злодела и злоупотреби. Самиот чин на јавно споделување на вистината има моќ да им го врати дигнитетот на жртвите и претставува доказ дека личната болка е јавно признаена, и е искажан должен респект. Правото да се знае вистината е основа за правото на ефективен лек за болката.

Значи, не станува збор за вистина, туку за различни аспекти и функции на самото дознавање и кажување на вистината (truth-seeking, truth-telling). Сосема разбирливо, разни делови на општеството имаат различни верзии за тоа што се случило и зошто, што било праведно, а што не, кој е примарен виновник (кој прв почна). Овде како актери или учесници на процесот се јавуваат и индивидуи и колективитети, а следствено и целта се детерминира на двете нивоа. Но иницијалната дилема не е лесна, бидејќи треба да се одговори на прашањето дали задоволувањето на правдата за сторените злодела и повреди на човековите права (т.е. ретрибутивна правда) е доволно силен мотив да се потисне барањето за национално обединување и помирување после актите на насилство сторено во рамките на една држава (реститутивна правда). Истражувачите на мирот и конфликтите се единствени кога укажуваат дека правните механизми и казнувањето имаат мал или никаков ефект врз обезбедувањето на општествени основи за траен мир и помирување.

Во практиката, односно низ искуствата на различни народи во различни периоди кои следувале по масовни насилства (кршење на човекови права, диктатури или внатрешни конфликти), можат да се издвојат неколку најпознати начини за справување со минатото. Велиме, справување со минатото, затоа што една од опциите може да биде заборавот - колективната амнезија за проблематичниот дел од историјата.

1. *Амнезијата* - претставува понекогаш најлесен одговор за дилемата дали треба да се соочиме со минатото и дали е тоа гаранција за помирување и траен мир. Како што велат низа автори, навидум изгледа дека многу посериозни се аргументите кои заговараат не-соочување со вистината, отколку спротивните.⁷ Имено, самите жртви многу често посакуваат да заборават, затоа што живеењето со спомените на ужасите од минатото е неподносливо. Исто така, за младите генерации, кои не биле сведок на случувањата, може да биде подобро да чекорат напред без бремето на историјата. Отворањето на прашањето што се случило и зошто, се вели понекогаш, може да ги наруши мировните иницијативи и да го разгори огнот на нетрпеливост и желба за одмазда. Конечно, нема гаранција дека обидот за барање на вистината и соочување со минатото нема да биде манипулирано и дури лажирано. Од искуствата, познати се примерите на Постфранкова Шпанија, во која политичките елити се сложуваат да го закопаат минатото на граѓанската војна и да тргнат кон иднината, но и оној на поранешна Југославија. Главниот проблем е во неможноста да се спречи постоењето

⁷ Brandon Hamber, "Remembering to Forget: Issues to Consider when Establishing Structures for Dealing with the Past", во книгата Brandon Hamber (ed.), *Past Imperfect: Dealing with the Past in Northern Ireland and Societies in Transition*, (Derry/Londonderry: INCORE, 1998)

на паралелна неофицијална историја, која низ годините може да се митологизира и искористи за подоцнежен бран на етнополитичка или друга мобилизација на групите едни против други. Политичката логика може да биде и добра, ама извршителите минуваат неказнети, а жртвите непризнаени. Според Орвел, оној кој го контролира минатото, ја контролира иднината - што, со други зборови, упатува на опасноста од манипулација.

2. *Амнестијата* на оние кои биле директно инволвирани во насилството е само еден политичко-правен облик на затворање на книгата на историјата и прифаќање на тезата “што било, било”. Учесниците во конфликтот се ослободуваат од секаква одговорност, па дури и од обврската да ја кажат вистината или понесат барем морална одговорност. Истовремено, се одзема можноста од општествено признание за загубите на жртвите. Амнестијата се покажува како погодна во ситуации кога е тешко да се одделат жртвите од сторителите, односно отворањето на вистината би значело откривање на болните факти дека во најголемиот број на семејства имало и жртви и сторители. Уште почесто, амнестијата се користи во ситуација кога односот на силите е кревок, па инсистирањето на правдата и правните механизми би довело до обнова на насилството и продолжување на конфликтот. Амнестијата е првенствено резултат на политичка одлука и е облик на самонаметната национална амнезија. Меѓутоа, помирувањето и проштевањето се во голема мерка лични акти, но за да дојде до нив нужна е правдата, односно осудата на оние кои нанеле зло. Амнестијата може да биде политички опортунa, но во основа значи дерогирање на правото и правната одговорност за стореното, што во постконфликтниот период обично се дефинира низ приоритетот на воспоставување на целосно владеење на правото. Кога по амнестијата следува и политичка реинтеграција на поранешните противници, тогаш остварувањето на овој принцип во старт може да се доведе во прашање.
3. *Ретрибутивната правда* ги опфаќа класичните методи на судско утврдување на вистината, како и одредување на казна за сторителите, а соодветен надомест за жртвите. проблемот кај ваквите механизми е што, ако се остваруваат во национален контекст, секогаш ќе постои чувството за пристрасност затоа што судовите се органи на државата, а државата многу често е токму прекршителот на човековите права, но во неа може реално доминација да има едната страна во конфликтот. Велиме, чувство или сомнеж, иако во стварноста судската постапка може да биде високо

професионална и непристрасна, ама тоа да не биде забележано во перцепцијата на сите граѓани. Во основа, оваа правда е во вид на казнување на сторителите, што може да добие призив на освета, и тоа не врз индивидуата, туку врз колективитетот на кој и припаѓа таа. Но, уште поголем проблем е што во пост-конфликтаната држава институциите се ослабнати, па често не е ни можно судскиот систем да функционира адекватно. Затоа, всушност, во вакви случаи, особено по конфликтите во Руанда и поранешна Југославија, се тргна кон формирање на меѓународни трибунали за воени злосторства, процес кој кулминираше со воспоставувањето на Меѓународниот кривичен суд. Меѓутоа, во ситуации на масовни насилства, и оваквите постапки се селективни, затоа што не е можно сите да се изведат пред лицето на правдата. Како што покажува и практиката на Хашкиот трибунал, во настојување да се осудат големите инспиратори на војните, често се ослободуваат оние кои навистина ги сториле злосторствата, кои за да се обезбедат како сведоци се ослободуваат од натамошно гонење. Во ваквите процеси, елементот на политизација и дури колективизација на вината не е сосема исклучен, што долго по завршувањето на судските процеси оставаат во општеството семе на раздор и можност за нетрпеливост и насилство. За трибуналите, како и за судовите, обично се мисли дека ја спроведуваат правдата на победниците (процесите во Нинберг, Токио) и/или на моќните (Хаг). Така, на пример, остабува фактот дека по Втората светска војна им се судеше на сторителите на воени злосторства од страна на поразената Германија и Јапонија, но никогаш не се отвори прашањето за бомбардирањето на Дрезден или на Хирошима и Нагасаки.

4. Комисиите на вистината и помирувањето се денес извонредно популарен механизам за справување со минатото, кој се лоцира некаде помеѓу Нинберг и тоталната амнезија. Тоа е облик на потрага по вистината и нејзино јавно искажување, во замена за целосна кривична одговорност на сторителите. Со други зборови, на сторителите им се обезбедува амнестија во замена за јавното признание за стореното и за вината. Според Туту, секој мора да ја признае одговорноста за делото за кое бара амнестија. Општата цел е постигнување на национално единство и национално помирување, низ форма која значи дека се простува ама не се заборава. Искуствата и реалните ефекти од ваквите комисии, кои по првата од Јужна Африка, се проширија во многу други држави, се контроверзни, а за некои дури и неприфатливи во поглед на правната одговорност за сторените злодела. Комисијата во ваков случај се поставува

над законите и над правосудниот систем и си го зема правото да ослободува од одговорност - но за возврат ја добива вистината, признанието, па дури и овозможува лична катарза и на жртвите и на сторителите. Доаѓа до вистинско соочување и со фактите и со личностите, што може да биде основен предуслов за идно помирување и создавање на проверена историја за настаните.

5. Другите механизми за справување со минатото опфаќаат разни форми на колективно помнење (healing through remembering⁸), колективно одбележување на настаните низ меморијали, изложби, паметници или музеи; создавање на документациони центри со материјални докази, архивски материјал, видео и аудио записи, и сл.; креирање на посебни курикулуми за образование за мир и ненасилство; репарации за жртвите; психолошка помош за учесниците во конфликтите; лустрација; итн.

За секој од овие облици можат да се изнесат сериозни забелешки и критики, но и серија позитивни одлики. Единствено релевантно за евентуален избор или комбинација на некои од овие форми е анализата на контекстот, на видот и степенот на насилство или кршење на човековите права, карактеристиките на општеството, регионалниот карактер на некои конфликти, меѓународниот контекст и медијација и сл. Во секој случај, вредно е да се има предвид искажаното за успешниот процес во Северна Европа, каде биле потребни 15-тина години за да се појават првите гестови на помирување, уште 30-тина години за создавање на академско движење за помирување и уште неколку децении плус за тоа движење од академската сфера да се пренесе долу до средните општествени слоеви, за да стане, конечно, општествено прифатено како норма и вредност. Сметајќи од крајот на Наполеоновите војни, првите резултати и докази за целосно комплетирана реконцилијација и создавање на безбедносна заедница во целиот регион се јавуваат дури во 20 век.⁹

5. Соочувањето со конфликтот во мировниот процес во Република Македонија

Се чини, Република Македонија ја има судбината да биде “успешна приказна” на Балканот, без оглед дали станува збор за период пред 2001-та или по него. Во периодот од 1991-2001 таа беше нарекувана оаза на мирот (заради мирното напуштање на федерацијата и заради промоцијата на модел на граѓанска демократија и меѓуетничка толеранција) и парадигматски

⁸ Најдобар пример за ова е истоимениот проект преземен во Северна Ирска. Види повеќе во извештајот *Healing Through Remembering* (www.healingthroughremembering.org)

⁹ Naakan Wiberg, “Reconciliation in Northern and South Eastern Europe”, во книгата Biljana Vankovska (ed.), *Challenges of the Post-Conflict Peace-Building and Reconciliation in Macedonia*, (Skopje and Geneva: Faculty of Philosophy and DCAF, 2003).

случај на превенција на конфликт (заради уникатната мисија на УНПРЕДЕП, која беше инсталирана пред избувнување на какво било отворено насилство). Сепак, моментот на пресврт го означи токму 2001-та година, која под сомневање ги доведе и дотогашните позитивни квалификации за Републиката. Потпишувањето на Охридскиот рамковен договор го означи моментот на запирање на непријателствата, а неговото преточување во уставните амандмани од ноември истата година, требаше да значи реструктурирање на системот во насока на елиминација на елементите кои значеле структурално насилство. Денес, четири години подоцна, веќе се зборува за целосно имплементирање на Рамковниот договор, но оправдано е и мудро да се постави прашањето дали сите аспекти на мировниот процес се и затворени. Со други зборови, дали постојат сите фундаменти на траен, позитивен мир, во македонското општество?

Се чини, еден од најевидентните парадокси во македонската успешна приказна од 2001-ва наваму лежи токму во фактот што конфликтот беше окончан со политички договор (компромис) наметнат однадвор, а чии решенија (без оглед на нивната суштина, туку гледано низ аспект на начинот на кој е дојдено до нив) на извесен начин сведочат дека насилството може да резултира со промени во структурите, и следствено дека насилството е корисен инструмент на општествена промена. Многу малку е сторено во поглед на адресирање (идентификување) на вистинските причини за појавата на насилството, како и во поглед на санирањето на нематеријалните последици за луѓето погодени од конфликтот. Забрзаната агенда на мировниот процес се одвиваше низ неколку колосека: демобилизација на борците на ОНА и широка амнестија на сите кои учествуваа во конфликтот, акција за разоружување, етаблирање на новите елементи на политичкиот систем на консоцијатиска демократија, трансформација на раководството на ОНА во доминантен политички актер и претставник на албанската заедница, законски реформи, децентрализација, и слично.

Кога станува збор за потфатот наречен соочување со минатото огромните дилеми не се карактеристични само за македонското општество, меѓутоа она што е важно е дека пост-конфликтните општества кои не се подготвени да им погледнат во очи на грдите слики од минатото се осудени да ги повторат грешките. Токму затоа, експлицитно или не, секое од овие општества минува низ овој процес низ различни форми. Се поставува прашањето дали Република Македонија успеа да ја дефинира својата потреба или став по однос на соочувањето со неодамнешното минато проследено со насилство за кое сè уште не постои официјална или академска дефиниција (дали беше војна, внатрешна или со елементи на надворешна агресија, меѓуетнички судир, воена или безбедносна криза, или дури и исфингиран конфликт). Во времето на ‘оазата на мирот’ целосно отсуствуваше идејата за некакво соочување со неправдите

од минатото, па сега е логично да се постави прашањето за потребата од докомплетирање на мировниот процес и со оваа компонента на соочување со минатото (или со минатата - т.е. она пред 2001-ва и она во врска со неа).

Во светлина на четирите видови на вистина, интересно е да се види како стои Македонија во поглед на нивното кристализирање. Донекаде контроверзно, но се чини дека најголеми празнини има во утврдувањето на фактичката вистина, што е главната причина за високиот степен на циркулација на полуистини, меѓусебни обвинувања, опречни сведочења, околу мотивацијата, актерите и нивните цели во 2001 година. Веќе четири години изостанува употреба на аргументирана расправа, документирање на настаните поврзани со конфликтот и употреба на непристрасни методи со цел да се состави големата слика врз основа на онаа т.н. микроскопска вистина. Отсуството на таков зафат дозволува, главно низ медиумите и другите форми на јавно изразување, да се шират најразлични верзии за еден ист настан (како, на пример, Арачиново). Вакуумот што е создаден заради непостоењето на една официјална дијагноза и историска материја за тие случувања остава неограничен простор за некои од поранешните актери да излегуваат со парцијални сведоштва, низ свои мемоари, книги и анализи. Најновиот пример за тоа се, скоро истовременото појавување во јавноста на книгата на идологот на ОНА, Фазли Велиу, и најавата за обелоденување на т.н. Бела книга за 2001-та од страна на ДПА. Фактичката вистина не е разјаснета дури ни по однос на (сите) киднапирани и исчезнати лица, како и за точниот број на лица загинати од страна на ОНА (број, потекло, идентитет, социјален и брачен статус пред смртта, и сл.). Бидејќи и распуштањето и разоружувањето на ОНА одеше по доброволна основа, беше пропуштена можноста за регистрација на бившите борци, со потребна анализа за формите за нивна интеграција назад во цивилниот живот. Освен тоа, немањето на вакви податоци ја остава во циркулација тезата за предоминантно учество на лица од Косово, односно изведено до апсурд - за агресија од страна на ООН (односно, протекторатот Косово кој е под нејзина јурисдикција). Повремените повици на незадоволните (Кондовскиот случај, на пример) или политичките барања за социјална и друга заштита на борците на ОНА (еднаква со онаа на државните безбедносни структури), на овој начин, остануваат нецелосно артикулирани и лесно се отфрлаат како политички провокации, без навистина да се има во вид бројот на вдовици, сирачиња и сл. во албанската заедница во Македонија. Раководството на ДУИ, вусшност, политички профитира од својата мистериозност (односно го одржува херојскиот поглед, како и приказната за огромната надмоќ во текот на воениот судир), вистинските жртви немаат сопствен глас и легитимитет, а можностите за манипулација и обновување на фрустрациите се одржуваат во живот.

Наративната (личната) вистина е сосема запоставена на јавен план. Она што низ медиумите повремено провејува се повеќе комерцијализирани стории, па и политички злоупотребени, отколку начин да се сослушаат различните искуства и перцепции за она што на луѓето навистина им се случувало. Оттука, ниту жртвите се жртви, ниту сторителите - сторители. Досега не е направен никаков обид да им се врати дигнитетот на жртвите или на нивните семејства, а земјата останува заробена во шпекулации, полувистини, шепотења или неартикулирана галама, па дури и меѓусебни озборувања на припадниците на полицијата и војската, на пример.

Социјалната вистина е во зародиш. Четири години по конфликтот, секоја заедница има солзи и ги слуша само ‘своите’, без да се создаде заеднички национален форум. Вистински дискусии и јавни трибини нема, што според некои сознанија не се должи само на деликатноста на темата, туку и на отсуството на традиции во дијалогот или култура на дијалог. Ова беше најдобро евидентирано за време на реализацијата на проектот “Соочување со минатото: Зошто и како да се стори тоа?”, кога на самите трибини понекогаш имаше доста молчаливи учесници, кои пристапуваа да поразговараат само насамо за време на паузите на трибините.

Логично, во отсуство на елементите на останатите вистини, целосно изостанува и *ресторативната*. Амнестираните беа ослободени од одговорност, без при тоа да се утврди нивната одговорност или за возврат да се побара вистината. Жртвите (иако, релативно малубројни) остануваат неми, зошто никој и не ги прашува. Тие дури можат и да пречат во период кога интензивно се пропагира голем напредок во евроинтеграциите, така што нивниот глас може само да создаде грда слика, која на елитите им е најмалку потребна. Како што редовно информира и предупредува и Македонскиот хелсиншки комитет, прашањето за репарации и материјални и други компензации на овие лица е на незадоволително ниво.

Навидум, како што избегна подраматичен и покрвав насилан конфликт, изгледа дека Македонија успешно избегнува да го отвори прашањето за своето конфликтно минато. Се чини, дека исфорсираниот јавен дискурс за потреба од брза имплементација на Рамковниот договор како услов за интегрирање во НАТО/ЕУ е само друг начин да се каже дека општеството (односно, неговите елити) одлучиле да гледаат напред. Со тоа е промовирана филозофијата на *колективна амнезија*. Меѓутоа, отсуството на политички и национален консензус го прави ова проблематично, затоа што постојано настаните од 2001-ва година се користат како адути во политичката пресметка на партиите во двата етнички блока. Сликата на раскарани елити (дури и оние во власта, кога преговараат за одредени политички и законски потези, користат елементи на заемна уцена и притисоци), кај граѓаните постојано праќа противречни сигнали. Впрочем,

една серија извештаи за рано предупредување на УНДП во изминатите години покажува дека граѓаните главните виновници за конфликтот ги идентификуваат меѓу политичарите. Амнестијата на бившите учесници во конфликтот за дела сторени во врска со него (освен воените злосторства) изгледа дека значеше затворање на приказната. Од правен аспект, таа доживеа сериозни критики за непрецизност и преширокиот опфат по однос на делата и по однос на временскиот период, меѓутоа во стварноста беше спроведена до степен на интегрирање на некои од раководните структури на поранешната ОНА во највисоките државни структури. Ова особено беше зацементирано и од политички аспект со трансформацијата на ОНА во политичка партија, која по изборите од 2002 година стана дел на коалиционата влада. Растегливоста на амнестијата, одвреме-навреме, ја потенцираат некои нови барања за амнестија на некои од отпадниците и незадоволниците на поранешната ОНА. На страната на етничките Македонци, ваков предлог беше покренат заради политичка заштита на обвинетите во случајот “Раштански лозја”, поранешни припадници на специјалните единици “Лавови”. Амнестијата во Македонија, сепак, беше повеќе мерка наметната од надвор, отколку што произлезе од некакви меѓусебни преговори на инволвираните страни во конфликтот. Самиот факт што во актуелната политика учествуваат лица кои својот политички легитимитет го засноваа на воените заслуги, го прави прашањето за соочувањето со вистината политички непожелно. *Ретрибутивната правда* е предизвик кој е наметнат однадвор, и е од релативно понов датум, односно од покренувањето на судење за две лица пред Хашкиот трибунал. Освен тоа, сеуште е проблематична дури и идејата за враќање на четирите останати случаи на воени злосторства пред македонските судови. Меѓутоа, самиот факт дека пред Хашкиот суд се наоѓаат само етнички Македонци, во најголемата заедница создава чувство на неправда. Политичката елита пропушти да укаже дека пред Трибуналот треба да се утврди постоење или непостоење на вина кај двајца поединци, а дека не и се суди на Македонија, која според доминатното уверување само се бранела во 2001-вата. Напротив, пораките од државното раководство уште пред официјалното подигање на обвиненијата за Бошковски и Тарчуловски излезе со препорака до Хаг да биде ‘избалансиран’ (по етничка основа, секако). Од друга страна, и ДУИ покажува ригидност и целосно ја отфрла можноста од процесуирање на некои од четирите преостанати случаи во кои имаше елементи на воени злосторства, пред националното правосудство, повикувајќи се на Законот за амнестија, иако тој е експлицитен кога станува збор за вакви дела. Значи, и покрај привидното помирување меѓу елитите, сепак, не постои заедничка подготвеност да се преземе историската одговорност за злоделата од 2001-ва. Секако, останува уште попроблематично прашањето дали судењата за воени злосторства ќе придонесат за откривање на вистината, ќе го залечат општеството и ќе

создадат услови за траен мир и заемно помирување? Во Републиката, од разбирливи причини, никогаш и не се помислувало за создавање на некаква *Комисија на вистината и помирувањето*. Всушност, единствениот таков предлог дојде однадвор во јуни 2001-та, но не предизвика никакво внимание.¹⁰ Впрочем, по извршената амнестија, таа опција отпаѓа сосема, барем во таа институционална форма. За жал, општеството покажува слабост и некреативност во однос на иницијата на *други (алтернативни) облици* на потрага по вистината и кажување на вистината (truth seeking, truth telling). Меѓутоа, ако нешто цвета, и тоа без каква било осмислена артикулација и национална координација, тоа е - културата на насилството. Бројот и видот на символите кои го овековечуваат насилството, како нешто возвишено и за респект, ги има на двете страни - иако и тука баланс е тешко да се воспостави. Кај албанската заедница постои феноменот на слава, а кај македонската - доминира чувството на фрустрација, губитништво и пониженост. *Спомениците* се вообичаен декор во поранешниот кризен регион, но и надвор од него. Бидејќи државата (елитите) немаат капацитет да создадат основа за заедништво и по ова прашање (плашејќи се дека ќе го загубат рејтингот кај гласачите), сè е оставено на вондржавни, па дури и парадржавни иницијативи за градење на споменици и меморијали. Фрустрацијата кај Македонците јакне со самиот факт дека тие сеуште очекуваат дека државата е ‘нивна’ и дека таа треба да се погрижи за изградба на споменици (на пример, кај Карпалак), а таа го нема сторено тоа што го има ветено. Во последно време во јавноста почна да циркулира можноста 13 Август (денот на потпишување на Рамковниот договор) да стане државен празник, па дури и да се прогласи за Ден на мирот. Повторно, иницијативата е одозгора и проследена со нечие уверување дека е доволен декрет да се сменат состојбите во општеството, а без при тоа да се искористи личниот пример (на јавно извинување или покајување од страна на оние кои биле инволвирани во конфликтот, а се денес на раководни позиции да определат што е ден на мирот). За жал, Македонија го има тој толку нужен симбол и обединувачки лик во Мајка Тереза, ама никако не успева да го ослободи од етнополитичките ривалитети и да го направи национален симбол.

6. Наместо заклучок

Имајќи ги во вид параметрите во кои се движеше конфликтот од 2001-та (односно, краткото времетраење, релативно малиот број на загинати и малиот број на случаи со елементи на воено злосторство, успешниот процес на имплементација на Рамковниот договор, итн.) се поставува прашањето дали е соочувањето со минатото, односно откривањето на вистината за

¹⁰ Jan Oberg, “Moving Macedonia Towards Peace”, *PressInfo* # 123, 12 June 2001, http://www.transnational.org/pressinf/2001/pf123_TowardPeaceMac.html

него, навистина важна за идните перспективи на македонското општество? Дали вистината и помирувањето одат заедно, е дилемата на многу филозофски и други размислувања? Еден (скептичен) одговор е дека вистината повеќе оди заедно со вознемирувањето, отколку со помирувањето.¹¹ Ако е така, а општеството е уморно од конфликти, тогаш може да реагира со отфрлање на идејата и кон оние кои го заговараат овој процес или се ангажираат во него да се сврти со порака да не се бранува.

Но, избегнувањето на разговорот за вистината и помирувањето може да биде приоритетен интерес и на оние кои во тој процес би загубиле најмногу: не својот мир, туку аурата и јавниот углед, позиција и перспективи. Затоа, легитимно е да се постави прашањето кој и како ќе утврди дали е општеството подготвено да го преземе ризикот на вознемирување и одење по тешкиот пат на откривање на вистината и соочувањето со минатото? Ако ништо друго, тогаш за почеток е важно да се отвори процес на преиспитување на желбата и подготвеноста за ваквиот предизвик во постконфликтното градење на мирот. Ако се утврди дека ова прашање е важно, следниот чекор ќе биде пронаоѓањето на сопствени решенија за најадекватните механизми и стратегии за тоа, кои нема непотребно да ги драматизираат состојбите, ниту ќе доведат до некаква колективна виктимизација.

Веројатно моментот не е созреан за давање целосен одговор на дилемите, а уште веројатно е дека ќе мора да се оди по повеќе алтернативни колосеци. Она што граѓаните, скоро еднодушно, го искажуваат е дека не располагаат со доволно сознанија за тоа што навистина се случи 2001-та и зошто. Понекогаш се јавуваат дисонантни тонови и во врска со вистинските актери на кризата и нивната вистинска ролја. За да се соочат со минатото, граѓаните имаат потреба, ама и право, да ги дознаат фактичките делови од тоа минато - како за почеток. Кога еднаш ќе ја дознаат вистината за тоа минато, дури тогаш ќе знаат со кого треба да се помират и кому (евентуално) треба да му простат. Еден важен детал од македонската мала војна е отсуството на интракомунално насилство во етнички хетерогените средини. Припадниците на двете заедници (или како што некои од учесниците на трибините во рамки на проектот укажаа: не-Албанците и Албанците) дури и кога чествуваа во конфликтот, најчесто, беа мобилизирани како дел на воени формации, што не е доволно да се каже дека конфликтот бил меѓуетнички. Останува да се дознае нешто повеќе за мотивацијата и целите на дејствување на тие актери. За среќа, Македонија не беше ни Хрватска ни Босна ни Северна Ирска. Можеби е претерано да се

¹¹ Жарко Пуховски, дискусија на Конференцијата “Во потрага по вистината и одговорноста”, Белград, 18-20 мај 2001, http://www.b92.net/trr/2001/diskusija/index.php?lang=srpski&nav_id=51203

зборува за некаква реконцилијација, но едно е сигурно: без дијагноза, ќе тлее отворено и прашањето за соодветноста на терапијата за конфликтот.

Мирјана Најчевска

СООЧУВАЊЕ СО МИНАТОТО - ПРАВДА И ПОМИРУВАЊЕ

Во 2001 година во Република Македонија имаше вооружен конфликт. Постоеја причини заради кои се случи вооружениот конфликт, имаше директно инволвирани учесници во него, тој имаше свој тек и постојат последици врз многу сегменти на општествениот и на секојдневниот, приватен живот на граѓаните на Република Македонија. Сегашноста во која живееме и иднината која ја градиме, очигледно, се во голема мера обоени од случувањата во 2001 година. Конфликтот е присутен, како во сеќавањата на луѓето, така и со очигледните директни промени кои ги иницираше. Заради ова, за да продолжиме понатаму, како во изградбата на системот во кој сакаме да живееме, така и со секојдневното живеење (и релациите во микросредината во која секој од нас опстојува), мораме да се соочиме со минатото поврзано со вооружениот конфликт од 2001 година. Тоа е неминовност која ја поминале сите народи кои дошле во ситуација на насилство и насилно разрешување на постоечки тензии и конфликти. Секој од нив во одреден момент морал да го стави на дневен ред соочувањето со тоа што се случило и да побара начин како да продолжи понатаму со новосоздаденото минато, со новата историја во своето постоење.

1. Соочување со минатото низ призмата на правдата и правото

Еден од елементите кои не можат да бидат заобиколени во контекст на отворањето на ова прашање е токму прашањето за правдата, праведното и неправедното, нивната повреда, но и нивната улога во соочувањето со минатото и започнувањето на процесите на помирување.

Најчесто спомнувана фраза кога станува збор за проблемите и конфликтите на просторот на Балканот, и специфично во Македонија, е дека минатото (историјата) се исклучително многу присутни во сегашноста и дека многу често доаѓа до неконтролирано прелевање на минатото во сегашноста. Историјата на овие простори се претставува, пред се, како збир од неправди кои припадниците на одреден народ сметаат дека им се направени од страна на соседните или некои други народи, од последиците кои заради тие неправди се чувствуваат и денес и кои имаат директно влијание врз нашата иднина. Соодветно на тоа и сеќавањето е поврзано со овие и вакви неправди, нивното вреднување

и мерење. Моменталните состојби, однесувањето меѓу припадниците на различни етнички заедници, актуелните тензии и конфликти меѓу етницитетите и меѓу државите, се објаснуваат со некакви неправди направени во подалечното или поблиско минато. Заради ова, од исклучително значење е кога започнуваме дијалог кој се однесува на соочувањето со минатото однапред да расчистиме кое е минатото со кое треба или се подготвуваме да се соочиме и за кои неправди (а соодветно на тоа, за кои жртви и виновници) станува збор.

Карактеристична за меѓуетничките конфликти е високата инволвираност на емоции, кои се движат се до сржта на сопственото доживување и кои можат да кумулираат огромна колективна енергија. Веќе изградените негативни емоции се надоврзуваат на чувството на неправда, како вообичаено наследство на брутални внатрешни конфликти. Емоциите, чувството на неправда и трагите од големите повреди на човековите права направени во еден продолжителен историски континуум на кој, кај нас, се надоврзува вооружениот судир од 2001 година, го отежнуваат соочувањето со минатото и ги замрзнуваат процесите на помирување.

Прашањето кое си го поставивме беше: дали правдата може да помогне во соочувањето со минатото и во процесите на помирување?

Праведното и неправедното се базични елементи на проценката и вреднувањето на односите меѓу луѓето. Правдата и неправдата се составен дел на секое минато и појдовна точка од која истото тоа минато се набљудува и се анализира. Токму правдата е моќниот импулс кој се употребува во тврдењето дека нешто мора да се направи, да се промени, работите да се доведат во ред, да се оддели лошото од доброто. Правдата е практично и номинално втемелена во секоја промена, меѓутоа во име на правдата се направени и најголемите сверства во светот. Старите неправди вообичаено ја претставуваат содржината на повикот да се воспостави одреден претходно нарушен баланс, додека пак, резултат на поправањето на неправдата вообичаено е создавање на нов баланс (кој многу често од одредена група луѓе се гледа или се толкува како нарушување на претходниот). Во секој случај, за да може да се реагира на неправдата и да се градат новите односи базирани на правда, прво треба да се утврди во што луѓето го гледаат дисбалансот, во што ја гледаат неправдата, нееднаквото постапување и врз основа на тоа да се дефинира правдата и праведното кое треба да се постигне.

Меѓутоа, правдата воопшто не е ниту единствена, ниту статична, а најмалку е рационално базирана. Нашиот сопствен систем на праведно и неправедно зависи од тоа на

која социјална група и припаѓање, на која етничка, религиозна, културна заедница, какви се нашите индивидуални искуства и искуствата на сопствената микро- и поширока заедница. Кога сакаме правдата да ја искористиме како алатка, мора да бидеме свесни дека многу проблеми поврзани со тоа како ја практикуваме правдата во моментот имаат корени во нашето разбирање на правдата, и дека тоа посебно разбирање е само едно можно, една алтернатива, која во најмала мера подразбира постоење на спротивно мислење, а најчесто значи постоење на многу други алтернативи.

Како што веќе спомнавме, неправдата е основниот двигател на голем број општествени промени, па и на дел од најнасилните конфликти, а токму невоедначеноста и развојноста на поимот на правдата се основните прашања кои се поставуваат кога треба да се определиме дали правдата може да помогне во помирувањето?

Правдата сама по себе спаѓа во највисоките, но и најконтрадикторните апстрактни поими. Различни групи на луѓе во различни периоди го исполнуваат поимот со најразлична содржина, односно му придаваат најразлична суштинска определеност. Кога станува збор за правдата како вредносна определба на правото, мора да се води сметка дека во основа правдата не ја пропишува државата, туку јавното мнение и согласно со тоа во нејзиното конципирање се исклучително важни: мнозинскиот принцип, историско - социјалниот момент на конкретното формулирање, актуелното просторно вградување. Конкретното сфаќање на правдата не е нужно и најчесто не е врзано за широки човечки структурирања и не мора да се однесува на широки општествени категории. Таа може да биде спецификувана и на ниво на сфаќања на потесни или ограничени групи на луѓе и за одредена, па и многу тесна проблематика. Поаѓајќи од ова не е чудно присуството на многу поголем квантум на ирационалност и емоционален набој во појмот на правдата од оној кој може да му се припише на правото (дури и на она најсубјективното и најволунтаристички формулирано право). Во правдата, дури и многу често, може во потполност да отсутствува основниот сегмент на правото - рациотот. Имено кога одредена група се определува во оценката праведно - неправедно, често не води сметка за пошироки можни цели од оние поврзани за конкретното прашање за кое станува збор, и се врзува само за многу тесниот спектар на интереси кои се поврзани токму со конкретната група или дури и поединец. Не треба да изненадува податокот дека зад одредени големи пароли и повици за промена, всушност се затскирива некое многу субјективно доживување и чувство на неправда, како основен двигател и мотив. Заради ова уште еднаш повторуваме дека претставата за праведноста не смее да се бара и

поставува надвор од рамките на перцепциите и интересите на индивидуите. Токму интересите на луѓето (како артикулирани потреби) ја формираат нивната волја и нивните претстави за праведноста.

Еден од елементите карактеристични за определувањето на правдата (а кој барем до извесна мера можеме да го објективизираме и измериме) е споредувањето. Врз основа на споредувањето како карактеристика на определбата на правдата, може да се изведе една поопшта, но и посимплификувана дефиниција на правдата како: истоветно постапување со луѓето во иста или слична ситуација. Оваа дефиниција пленува со својата едноставност и на прв поглед нуди објективен критериум за определување на нештата како праведни или неправедни. Суштината на дефиницијата е дека луѓето се исти и ако исто постапуваме спрема нив тоа е дефинитивно праведно, а секое различно постапување лесно може да се идентификува како неправедно.

Меѓутоа, луѓето не се исти. Тие се разликуваат по многу биолошки и социјални карактеристики, имаат различни потреби, различно ги доживуваат работите. Во овој контекст, истоветното постапување со луѓето може да значи неправедно постапување. За да се избегне стапцата на истоветноста како основа на праведното и за да може да се додаде барем делумна рационалност и објективност во нерационалноста на правдата, широко е профатена дефиницијата според која: институциите се праведни кога не се прават произволни разликувања меѓу луѓето во доделувањето на основните права и обврски. Според оваа дефиниција, заедничкото сфаќање на правдата се постигнува само за одредени клучни прашања на тој начин што луѓето се согласуваат да се потчинат на истоветни правила кои овозможуваат одредена рамнотежа во распределбата на предностите на општествениот живот. Значајно е тоа дека оваа дефиниција го внесува елементот на структура (институциите) и елементот на право (отсуството на произволност во разликувањето).

Веќе спомнавме дека во пресвртните моменти на историскиот развој кога одредени општествени групи и класи истапуваат како реални субјекти на историската сцена, во своите нови вреднувања, како прво, тие не само што го поставуваат барањето за праведно општество, туку го формулираат и новиот идеал на правдата. Тоа значи дека секоја промена (барање за промена) го поставува барањето за поголема правда или бара одговор на некоја неправда. Вообичаено луѓето велат дека менуваат нешто со цел да се справат со некоја неправда или да изградат поправедно општество. Ниту една промена не се прави под паролата или со намера да се создаде понеправедно општество или

понеправедни односи. Тоа само по себе ја прави правдата крајно неупотреблива како алатка за соочување со минатото.

Вториот проблем со кој се соочуваме во намерата на ваков начин да ја искористиме правдата е тоа дека во рамките на секој конфликт има елементи на неправедно постапување. Во текот на насилниот конфликт се нарушува нечие поимање на правдата, а и самиот конфликт претставува низа од направени неправди (се во име на правдата). Дали е праведно да се убиваат полицајци, или да се киднапираат работници, или да се бомбардираат населени места, да се убиваат жени и деца, да се уништува имот и стока? Дали можеме да оправдаме насилен конфликт во кој однапред знаеме дека ќе бидат направени многу неправди? Учесниците на конфликтот кои се појавуваат како сторители на неправда не се ни обидуваат да ја негираат самата неправда. Тие едноставно нудат оправдување за своите постапки во некоја друга неправда направена во поблиското или подалечното минато. На крај се се сведува на сумирање и пребројување на неправдите и обид за нивно балансирање, а не за постигнување на ситуација на праведност која ќе биде прифатлива за поголем број луѓе.

Имајќи ги предвид овие карактеристики на поимот на правдата, многу проблематичен станува изразот: за да се соочиме со минатото правдата мора да биде задоволена, а неправдата казнета (често употребуван во различни кругови и од страна на припадниците на различни етнички заедници).

Во овој момент со право може да се постави прашањето: за која правда, односно неправда станува збор, и кој е тој којшто определува што е праведно, а што е неправедно?

Во контекстот на минатото и справувањето со него, за одреден број луѓе правдата е поврзана со казнувањето, а балансирањето на односите се гледа во истоветниот степен на страдање кој треба да биде постигнат во текот на овој процес. Меѓутоа, правдата не може да се поистовети со казнувањето (и покрај тоа што е широко прифатено дека мора да има одредени последици за намерно сторените злодела и дека сигурно ќе има видлива промена по извршените ребалансирање на односите). Концептот на “приватната правда” секогаш во себе го содржи елементот на одмазда, сведување на сметките, што често подразбира насилство од помали или поголеми размери. Развојот на концептот како доминантна ја промовира “правдата на заедницата”. Оваа правда подразбира акт на препознавање дека штетата е направена во однос на одреден број луѓе, дека може да се идентификуваат сторителите и да се понудат начини за поправање на нанесената штета. Во ова сфаќање на правдата, сторената неправда е важна како за директните жртви и

сторители, така и за поширокиот круг на учесници во конфликтот, па и за целото општество кое трпи заради нанесените штети.

И правдата и соочувањето со минатото од перспектива на правдата подразбираат: прецизирање и дефинирање на поимите со кои се служиме во отворањето на дискусиите, продолжителни процеси на делување, создавање услови за еднакво сослушување, можности за интервенција од страна на меѓународни тела и ислушување на целокупната приказна. Во текот на овој процес потребно е да се утврди начинот на кој одделни страни на конфликтот ја сфаќаат правдата, начинот на кој се однесуваат кон концептите на правдата кои се создаваат во тој период и начинот на кој ја перцепираат правдата како можно орадие кое придонесува за помирувањето и коегзистенцијата. И во секој момент од овој процес треба да се има предвид дека во ниту еден момент не можеме да зборуваме за некоја универзална правда.

Следниот елемент со кој треба да се справиме во развојот на идејата за соочување со минатото низ перспективата на правдата (кога еднаш ќе се договориме за која правда и неправда зборуваме), е, за кое минато станува збор. Ова е од исклучителна важност заради утврдување на направените неправди, на жртвата на неправдата и на виновникот за сторената неправда.

2. Македонски дилеми - Чие минато, какво минато?

Кога во Македонија зборуваме за соочување со минатото многу често забуната настанува токму на нивото на определување на минатото за кое станува збор. Овој проблем не го заобиколува ни вооружениот конфликт од 2001 година. Имено, во конкретниот случај, припадниците на македонската и на албанската заедница вообичаено зборуваат за различни временски периоди кои ги идентификуваат со зборот минато, при лоцирањето на неправдата со која треба да се справиме (односно заради која настанале одредени ситуации и активности).

Минатото може да се лоцира пред конфликтот и со него да се поврзе воочена (идентификувана) дискриминација по различни основи, насилство (физичко или психичко) и загрозување на идентитетот (јазичен, културен, религиозен). Вообичаено за ова минато зборуваат припадниците на албанската заедница и во него ги лоцираат причините за конфликтот од 2001 година. Во оваа перцепција на минатото воопшто не е важно дали навистина постојат дискриминацијата, насилството и загрозувањето на

идентитетот. Важно е дека постои самата перцепција, некогаш дури и само чувството, мислењето, доживувањето.

Минатото може да се поврзе и со самиот конфликт во текот на кој станува збор за различни доживувања, сеќавања, неправди кои ги перцепираат припадниците на различни етнички заедници. Во ова минато може да се зборува за прекршување на правото (било да станува збор за вооружените групи кои ги напаѓаат силите на полицијата и на војската, или за неправната употреба на средства за масовно уништување и загрозување на цивилното население, од страна на регуларните безбедносни сили). Може да се зборува за насилство (како од страна на вооружените формации и припадниците на албанската заедница, така и од страна на безбедносните сили) или за загрозување на идентитетот (етничкото чистење, нападите врз верските објекти, културно-историските споменици, гробиштата). Неправдите направени во овој временски период ги перцепираат припадниците и на македонската и на албанската етничка заедница.

Од денешна перспектива, минатото може да се лоцира и во постконфликтниот период. Сите структурни и институционални промени кои го следат новиот баланс на моќта, создаваат чувство на праведност или неправедност - зависно од точката на гледање. Односите посебно ги оптеретува ситуацијата во која секоја неправда која ќе биде перцепирана од страна на припадници на македонската заедница, припадниците на албанската заедница ја перцепираат само како балансирање на претходно направената неправда.

Во сите три временски секвенци најлошата конотација е улогата на силата и насилството во справувањето со неправдата. Насилството станува легитимно во промоцијата на едно видување на правдата и се перцепира како неопходност и единствено можно решение. Ваквиот пристап (во кој моменталниот победник ја диктира правдата) ја доведува во прашање можноста за воспоставување заедничка правда.

Ова подразбира дека кога ќе седнеме да разговараме и кога ќе решиме да се соочиме со минатото низ призмата на правдата треба претходно да се договориме дали зборуваме за минатото пред конфликтот (и колку далеку пред конфликтот), за минатото за време на конфликтот, или за минатото непосредно по конфликтот.

Договорот е посебно значаен за определувањето на жртвата и на виновникот. Како што веќе спомнавме, перцепцијата на правдата е многу тесно поврзана токму со идентификувањето на жртвата, на виновникот (многу е важно точно да знаеме кого го перцепираме како жртва, кој претрпел штета, кој бил изложен на мачење, или има какви

било негативни последици од конфликтот), но и со утврдувањето на уделот на жртвата во процесот на насилство. Виктимологијата (колку жртвата со сопственото однесување, постапки, претходни дејствија учествува во предизвикувањето на актот на насилство) која добива се поголемо значење на индивидуален план, дефинитивно има значење и кога станува збор за колективитетите. Кога станува збор за задоволување на правдата во никој случај не можеме да се задржиме само на поединечните жртви, туку треба да се земат предвид и негативните последици врз општеството во целина.

Во различните временски периоди, како делови од минатото, станува збор за различни жртви и различни виновници. Не е ретка ситуацијата тие (како од субјективни така и од објективни причини) да се мешаат. Оние кои биле жртви во еден период можат да се појават како виновници во друг, и обратно. Важно за соочувањето со минатото е идентификувањето на неправдите (во нивното субјективно димензионирање), идентификување на жртвите (како поединечните и директните, така и колективните и индиректни жртви) како и актите на неправото и неправедното делување, сето тоа во конкретен историски момент.

Преземањето на одговорност за направената штета е исклучително важен елемент на перцепцијата на правдата и неправдата. Отсуството на ваков облик на сознание и препознавање го отежнува процесот на залекување на раните и на објективно согледување на случувањата. Токму создавањето на заемна емпатија за доживеаните неправди и штети може да биде и заедничката основа од која ќе се тргне во помирувањето, а формулирањето на заедничкото сфаќање на праведното и неправедното и врз основа на ова идентификувањето и на жртвите и виновниците на сторените неправди може да се искористи како појдовната точка во процесот на соочување со минатото.

3. Дали да се памети и како?

Во основа, постојат два генерални приода во соочувањето со минатото, кои едноставно се изразуваат низ дилемата: да се запамети или да се заборави? Исклучувачкото поставување на оваа дилема најчесто се поставува во контекст на една друга дилема: да се прости или да се казни? Меѓутоа, на проблемот може да се погледне и од сосема друг аспект. Имено, помнењето може да се стави во контекст на простувањето, исто толку колку и во контекст на реституцијата, компензацијата и поуката за иднината и идното спречување на ваков вид конфликти. Елемент за кој наверојатно

мора да се води сметка е дека наједноставно е да се прости кога сторителите на одредена неправда се надвор од власта (не се наоѓаат на раководни позиции, а посебно не се перцепираат како личности кои и актуелно чинат неправди), а најтешко, кога стануваат или остануваат дел од власта, односно, кога се перцепираат како континуирани сторители на одредени неправди.

Казнувањето претставува можен начин на задоволување на правдата. Казната во многу случаи се појавува како неопходен механизам во постигнувањето на еднаквоста и на балансот на страдањето, како составни делови на правдата. Казнувањето вообичаено треба да се индивидуализира за да може да ја оствари својата улога во постигнувањето на правдата, бидејќи секое колективно применување на казната само по себе значи производство на нова неправда.

Постигнувањето на правдата може да се направи преку компензација. Надоместот на штета (материјална или нематеријална) може да претставува соодветна основа за порелаксирано соочување со минатото и за простување на направените неправди. Компензацијата од една страна треба да влијае на воспоставувањето на новиот баланс, а од друга страна (што е можеби и уште позначајно) треба да даде сигурна позиција во актуелниот момент и перспектива во иднината. Последиците на направената неправда не смеат да имаат решавачко влијание врз новите структури и односи кои се создаваат. Одговор на неправдата треба да претставува работата на надоместок на штетите кои биле направени. Директно оштетените треба да имаат најголема шанса да бидат и директни учесници во решавањето за надоместувањето на штетата.

Она од што се тргнува во употребата на правдата како алатка за соочување со минатото е најмногу содржано во едноставното тврдење дека нешто треба да се направи. Само по себе со минување на времето проблемите не се решаваат. Со одминувањето на времето неправдите стануваат дел од легенди и приказни и, како дел од личното или колективното сеќавање, промовираат дух на osveta. Во ова сфаќање, правдата е задоволена тогаш кога сторителите на неправдата “ќе ја научат лекцијата“. Во ситуација кога неправдата може повторно да биде сторена не можеме да зборуваме за употреба на правдата во соочувањето со минатото.

Генерално понудените можности (заборав, помнење, простување, казнување, компензација) можат да се материјализираат низ различни конкретни активности и алатки. Има различни начини и техники кои веќе се употребени во слични ситуации, како

на пример, во врска со случувањата во Чиле, Ирска, Шпанија, Руанда, Уганда, Јужна Африка. Тие се движат од амнести до судења, од комисии на вистината до лустрација. Во конкретниот случај на Република Македонија во суштина многу малку е направено токму на полето на дефинирање и избор на најсоодветни механизми во справувањето со минатото и со различните видови на неправда. Еден од големите пропусти на договорот од Охрид се состои во тоа што не се разработени модели на соочување со минатото, ниту е дефиниран модел за обезбедување на правдата. Во овој договор се разработени пред се механизми за справување со идентификуваните неправди кои создале погодна почва за конфликтот во 2001 година, меѓутоа, многу малку се бават со разрешувањето на неправдите од самиот конфликт.

Основно орудие кое е употребено во процесот на санирање на последиците од конфликтот и поставувањето на новата стартна линија за натамошниот развој во Република Македонија, е амнестијата. Амнестијата (давање апсолутен имунитет за делата направени во врска со конкретно случување) претставува најчесто употребувана метода заради тоа што е евтина, не бара посебни материјални издвојувања за спроведување, односно не подразбира некоја посебна активност од страна на државата. Едноставно се тргнува од претпоставката дека треба што е можно побргу да се тргне понатаму и во решавање на поважни проблеми со кои се соочува државата и заради тоа треба да се постави црта на комплексот од случувања кои претходат или се одвиваат за време на вооружениот конфликт. Во случајот на Република Македонија донесен е Закон за амнестија кој се однесува на сите учесници на вооружениот конфликт од 2001 година (во конкретно определени временски рамки на претпоставеното одвивање на конфликтот). Меѓутоа, токму поради својата едноставност амнестијата како решение кое треба да придонесе за полесно соочување со минатото во себе содржи неколку проблематични елементи (кои дефинитивно се манифестираа и во конкретната имплементација на законот во Република Македонија).

1. Амнестијата во принцип ги елиминира, како расправата за случувањата, така и докажувањето на вината во конкретни случувања.
2. Со тоа што се амнестираат сите учесници во дејствијата поврзани со конфликтот без претходно да се утврди нивната вина, всушност се брише разликата меѓу нив, а луѓето се оневозможуваат во реконструкцијата на настаните. Најверојатно ситуацијата би била драстично поинаква доколку се овозможи докажување на вината (изведување докази, сведочења, правење

запис за конкретните настани) па потоа едноставно само да се ослободат од вина (но не и да се прогласат за невини).

3. Како резултат на ова, кај жртвите секогаш останува чувството на неправдата дека се ускратени барем во препознавањето на сторителите, ако не и нивно казнување.
4. Не се идентификуваат проблемите и изворите на конфликти и во основа не се дава основа за разрешување, превенирање или спречување на идни конфликти.

Во Република Македонија амнестијата значеше неповедување на постапки (ниту пак какви било истражни дејствија) против сите оние кои го прекршиле законот во врска со дејствија поврзани со конфликтот од 2001 година; запирање на постапките доколку се поведени или ослободување од казните доколку се веќе осудени. Кај жртвите на насилствата од двете страни тоа создаде чувство на неправда и го зацврсти веќе постоечкото незадоволство. Неименувањето на сторителите посебно негативна конотација доби во контекстот на нивното појавување како високи функционери во власта, високи партиски челници или во улога на пратеници (на државно и на локално ниво).

Во Македонија не беше употребен моделот на комисији на вистината (на кои би се изнесле и идентификувале сторените неправди и насилства и би се сумирале на начин кој ќе овозможи да не бидат заборавени, а со цел простување и придвижување напред). Методот “да се запомни, но не и да се заборави”, воопшто не беше разгледан како можен модел (барем не на некое формално ниво). Лично сметам дека овие комисији се многу поблиску до концептите на правда и праведно, отколку моделот на амнестија (барем во доменот на препознавањето на сторителите на неправда и идејата за помнење на сторените неправди). Гаранцијата на ослободување од прогон за сметка на кажување на вистината ја овозможува работата на овие комисији, меѓутоа останува можноста за морална осуда на сторителите на големи неправди и оние кои во голема мера ги прекршиле човековите права (односно не го спречиле нивното прекршување и повредување иако биле во можност тоа да го направат). Се стекнува впечаток дека овие комисији во Република Македонија не се употребени токму заради тоа што голем дел од директните учесници во вооружените активности во текот на конфликтот (независно од страната во конфликтот на која припаѓаа) требаше да влезат (или да останат) во органите на власта или во некои други државни структури кои имаат безбедносен карактер и чие

вршење би било инкопатибилно со нарушувањата на човековите права кои тие ги направиле.

Специфичен момент во етаблирањето на овие комисии е потребата актот на простување да биде инициран од страна на жртвите на насилството. Според овој метод за постигнување на правдата важна е вистината, а за дознавање на вистината важно е простувањето. Токму признањето на вистината е начин на постигнување на одредено ниво на правда кое овозможува идентификување на виновниците (сторителите на прекршувањата и на неправдите). Барањето на вистината за случувањата е, всушност, начинот на достигнување на правдата (преку признавањата на сторителите, сведочењата на жртвите и сведоците, и податоците собрани од најразлични извори). Отсуството на овој метод кај нас го овозможува опстојувањето на ситуација кога не може да се идентификува што се случило на пример со киднапираните припадници на македонската и на албанската заедница. Отсуството на моралната осуда на стореното многу лесно се трансформира во отсуство на овој дел од вредносниот систем и после конфликтот, односно морална неодговорност за направеното (што и да е тоа и во која и да е област од општествениот, политичкиот или економскиот живот) на сите учесници во власта подоцна. Под паролата: “Кога можеа да поминат неказнето и без никаква последица тие кои убиваа, тогаш како може да бидат казнети тие кои направиле многу помали грешки и прекршувања на правото?“, се амнестираат сите грешки на подоцнежното практикување на власта, а со тоа се отвора и нов круг на неправди.

Лустрацијата (дисквалификација на поранешните вршители на високи функции, а посебно на припадниците на службите кои вршеле прогон на населението) како метод, исто така, воопшто не беше применета во врска со конфликтот од 2001 година. И оваа метода е превенирана со Законот за амнестија. Само по себе овој модел создава некој нов ребаланс на правдата, меѓутоа е проблематичен од аспект на градењето на новите демократски општества. Искуствата на државите во кои е употребена оваа метода (пред се државите од поранешниот “Источен блок“) упатува на многу злоупотреби, но и на некомплементарност на методата со новите демократски принципи кои се промовираат.

Казнувањето на сторителите на големи прекршувања на човековите права од страна на независна трета страна олицетворена во посебни меѓународни трибунали на прв поглед изгледа многу прифатлива во достигнување на правдата. Во практиката, прифаќањето на Хашкиот трибунал наиде на отпор кај дел од државите на кои се протегае неговата работа поради воочената едностраност во неговото дејствување и

честиот видлив дебаланс во базичниот приод. Самиот факт дека станува збор за суд кој специфично е структуриран за одреден број држави и за одреден период, во голема мера погодуваше на развојот на чувството на неправда (што само по себе ја загрози и можноста врз основа на ова да се направи соочување со минатото). Перспективата која ја нуди Меѓународниот кривичен суд (како постојан и еднакво поставен во однос на сите држави потписнички на Римскиот статут), во случајот на Република Македонија е загрозувана со билатералниот договор склучен меѓу Македонија и САД. Со овој договор се дефинира одредена категорија луѓе (државјани на САД или лица кои биле во служба на САД) кон кои Република Македонија нема да постапува согласно ратификуваниот договор, туку ќе ги из земе од обврската да ги предаде на МКС и ќе ги предаде на самите САД. Дискриминацијата во едно вакво постапување се однесува како на сопствените граѓани, така и на државјаните на сите останати држави кои ја прифатиле надлежноста на Меѓународниот кривичен суд.

Последна алатка која би ја спомнале е компензацијата. Компензацијата е многу прифатлива како модел на постигнување на правдата. Таа овозможува обештетување на жртвите што во голема мера овозможува потрезвено и порелаксирано гледање на минатото, односно полесно свртување кон иднината. Во Република Македонија државата одби да изврши акт на компензација за направените штети или за нематеријалната штета која ја претрпеа граѓаните на Република Македонија за време на конфликтот во 2001 година. Не се компензирани ниту најочигледните (и се уште присутни жртви на конфликтот) како што се внатрешно раселените лица и лицата кои претрпеле директни штети од употребата на тешката артилерија и на другите оружја на војската. Отсуството и на елементарна компензација (спротивно дури и на постоечката законска регулатива) дефинитивно го зацврстува чувството на неправда и оневозможува “смирување на духовите“, односно го отежнува создавањето погодна почва за помирување. Судските случаи кои ги водат граѓаните во поединечни постапки против државата само ја зацврстуваат негативната перцепција на избегнување на одговорноста и водат кон натамошна виктимизација на жртвите на конфликтот (кои се изложени на додатни материјални трошоци, на долги судски процедури, шиканирање од страна на властите и злоупотреба на податоци во одделни министерства или служби).

4. Наместо заклучок - како понатаму?

Можеме да заклучиме дека во Република Македонија, во врска со конфликтот од 2001 година, никој не е казнет, никој морално не е санкциониран, не се идентификувани прекршувањата и прекршителите, не се зборува за направените неправди (независно од тоа за кој период станува збор), не се компензирани оние кои претрпеле какви било штети. Нивото на чувство на неправда се повеќе расте (посебно на субјективен план). Беа убиени луѓе (меѓу нив потполно невини цивили, жени, деца), нивните семејства секојдневно го чувствуваат објективниот и субјективен губиток. Беа разрушени куќи и уништен посед (луѓето кои цел живот вложувале во нешто одеднаш останаа на улица). Цели семејства не можат да се вратат во местото на живеење. Насилството има последици и не може да се замижи пред нив. Неправдата на ниво на нефер однос е се поприсутна во релациите на луѓето. Во ситуација на отсуство на идентификување на различните неправди сопствената изгледа единствена и таа придонесува да се гледа на минатотот како на период во кој е генерирана. Минатото не станува период од кој треба да се извлече поука што и како не треба да се прави, туку станува место каде што континуирано се храни чувството на неправда и може да биде извор на нови конфликти. На овој начин ниту можеме да се справиме со минатото ниту пак можеме да превенираме слични конфликти во иднината.

Мое лично мислење е дека за надминување на ваквата ситуација и за создавање услови во кои минатото ќе може да се искористи пред се како извор на сознанија кои ќе спречат или превенираат идни конфликти, потребна е активна и соодветно димензионирана улога на демократската држава. Демократската држава може да се појави како катализатор на различните доживувања на правдата и на неправдата и да ги преточи во институциите и во правните норми, кои ќе го обезбедат неопходното ниво на рационалност и на сигурност. Државата мора да стане свесна дека токму од овој процес зависи неопходното чувство на сигурност и можноста за комуникација со општествената заедница. Нештата можат да се направат праведни кога неправдата е препознаена и еднаквоста е воспоставена, кога постои цврста почва врз која може да се застане и да се погледне на минатото и врз која може да се гради иднината. И, во овој процес станува незаменлива улогата на државата и нејзините институции и структури во обезбедувањето на соодветна почва или чувство на праведност. Моралните и етички стандарди разрушени во текот на конфликтот мора да бидат повторно изградени на ниво на заеднички, национални, а не на ниво на поединци, групи или етнички заедници.

Прв чекор во оваа насока мора да биде прифаќање на одговорноста, вината за направените неправди и штети, а натамошното структурирање зависи од целта која ќе си ја поставиме. Тоа може да биде: Креација на нов демократски систем на мирен начин. Да се научат луѓето што е прифатливо. Да се донесе мирот на жртвите. Да се избегнат идни насилни конфликти. За секоја од овие работи потребни се различни дејствија, меѓутоа, основата на секоја од овие избрани цели претставуваат демократијата и владеењето на правото.

Цврсто верувам дека е многу реално со минатото да се соочиме од позиција на демократијата и владеењето на правото. Етаблирањето на демократијата треба да придонесе луѓето да учествуваат во донесувањето на одлуките, а владеењето на правото треба да ја пружи правната сигурност. И едното и другото претставуваат неопходни основи врз кои луѓето можат да го изградат својот став кон минатото. Токму прифаќањето на законите како свои и еднаквото важење на законите го претставува нужниот елемент кој може да ги извлече луѓето од стапницата на индивидуалното доживување (како на неправдата, така и на последиците од направените прекршувања на човековите права). Појдовната претпоставка за едно вакво тврдење е дека неправдите на минатото (или чувството на неправда од минатото) можат да бидат многу полесно перцепирани како минато доколку се живее (или постои такво чувство, перцепција) во услови на владеење на правото кое ја формализира општо прифатената правда.

Токму заради постоењето на моментот на ирационалност (а во случајот на праведноста и можноста за нејзино поединечно или ограничено манифестирање), независно од ставот кон поимот на правдата и праведноста, од гледна точка на позитивното право, тешко е да се одобри кое било неприменување на правото заради неправедност, заради тоа што на тој начин може да се отвори пат на многу злоупотреби токму во име на правдата. Ова не ја негира ниту ја исклучува корективната улога што може правдата да ја има во однос на она што претставува нормирано право. Меѓутоа, треба да се одбележи дека категорија која прва доаѓа на удар при инсистирањето на примена на начелото на правда вон структурта и рамките на правото е правната сигурност. Јас лично го поддржувам гледиштето според кое постигнувањето и овозможувањето на правната сигурност треба да го претставува вистинското орудие во соочувањето со минатото и со неправдите кои го причиниле или кои следеле.

Правната сигурност се појавува како резултат на развојот на демократијата и на владеењето на правото. Таа го подразбира правниот континуитет и постојаност (законите

важат подолг период и не се прилагодуваат на ничии индивидуални желби). Во функционална смисла, правната сигурност станува мерило на пресметливоста и предвидливоста на текот на општествените процеси (однапред знам која е правната последица од секоја моја постапка и од постапките на другите луѓе). Правната сигурност не обезбедува само порелаксиран начин на гледање на (несигурното) минато. Таа нуди една сосема поинаква перспектива на гледање на минатото. Имено, она што нема никаква врска со минатото може да се наметне само со сила, но не и со разум, односно, правото не учи да не ги напуштаме постојните правила, освен ако силни причини не ја оправдуваат нивната замена. Промената бара оправдување, согласност и учество на поголем број луѓе. Овој пристап гарантира постепена промена на системот, а не просто постојани промени на политичарите. Обезбедувајќи ја цврстата точка на посматрање на нештата во сегашноста, таа нуди и сигурност дека нема да се повторат предходните грешки и ситуации кои значат неправда и конфликт. Стимулацијата на апсолутот на важењето на владеењето на правото претставува неопходен елемент во постигнувањето на правната сигурност и ограничување на самоволието од кој било вид (а посебно политичкото самоволие). Специфика на правото е, а не на правдата, да внесе поредок во општествените односи и да го зацврсти тој поредок. Правдата мора да се претвори во право за да може да биде соодветно искористена, а за да се постигне тоа мора претходно да се постигне општ консензус околу генералниот поим на правдата и околу нејзината содржинска определба. Овој консензус треба да биде обврзувачки за сите и да биде заштитен со соодветен систем на правни норми, а сам по себе да подразбира постоење на различни сфаќања на правдата, односно "различни правди" во еден општествен реалитет.

Во спротивно, разликите во перцепирањето на жртвите на конфликтот и негувањето на опречните колективни сеќавања, и понатаму ќе длабат јазови меѓу припадниците на етничките заедници, а колективните и поединечните трауми одново и одново ќе се расцепкуваат без да биде понуден соодветен третман. Без еднакво, непристрасно и правично задоволување на правдата (кое може да го понуди само правото), без објаснување и транспарентност во донесувањето на политичките решенија насочени кон справување со конфликтот, и без сериозен ангажман во насока на социјализација на сите учесници во конфликтот, не може да се очекува градење на мостови на доверба и заедништво.

Со цел да не се повтори минатото треба да се знае што се случило, како се случило, кои биле учесниците во случувањата и кој што направил. Приказните мораат да

излезат надвор, а прашањата мораат да се одговорат. Меѓутоа, само подобрувањето на сегашноста може да го претставува вистинскиот начин за согледување на минатото. Моменталното живеење на луѓето треба да стане основна загрижа и да пружи одговор на прашањата на минатото. Воспоставувањето на демократски систем во кој граѓаните заеднички ќе го градат поимањето на правдата и во кој владеењето на правото ќе ја гарантира правната сигурност, претставува најцврста основа за анализа на минатото и во исто време и најдобра гаранција дека тоа минато нема да се повтори.

Ветон Љатифи

КОМПАРАТИВНИ МОДЕЛИ И ИСКУСТВА ВО СООЧУВАЊЕ СО МИНАТОТО

1. Зошто компаративен пристап?

Различните стратегии за соочување со минатото се создадени низ искуствата на разни општества, кои во одреден момент на својата историја морале да најдат одговор на прашањето како да се справат со конфликтното или трауматичното (авторитарно) минато, и да продолжат да чекорат напред. Секоја од тие стратегии е креирана и зависно од последиците и видот на конфликтот, но и на многу креативни идеи на многу луѓе ангажирани во процесот на залекување на раните.

Во овој текст се фокусираме само на најраспространетите и најупотребуваните светски искуства и модели за соочување со минатото. Со други зборови, желбата е да се даде одговор на прашањето кои се компаративните искуства и механизми на справување со минатото. Во никој случај идејата на текстот не е експлицитно да посочи еден или повеќе модели, што би биле најсоодветни за некое конкретно општество во регионот, па ни во Македонија. Желбата е, напротив, да се поттикне размислување, рефлектирање, проценка на нивните добри и лоши страни, да се иницира трагање по нови и оригинални идеи, дискусии и размислувања за тоа дали ни е потребно соочување со минатото и дали некое од светските искуства на овој план може да биде инспирација на тој пат. Овој напис се фокусира на модерните институции и механизми кои можат да помогнат да се постигне правдата во врска со прекршените човекови права од страна на државните органи или од други недржавни актери. Целта не е ниту да се проучуваат во длабочина овие модели, туку повеќе да се идентификуваат и накратко да се објаснат. Повеќе внимание е посветено на анализирањето на работата на комисиите на вистината, кои се меѓу најчесто употребуваните модели во голем број на земји кои неодамна минале низ конфликти и други насилни искуства во својата историја. Идејата на овој напис не е да предложи конкретни решенија, ниту обратно - да ја потцени практичната и психолошката вредност на секој од овие модели. Целта е да се стекне една претстава како функционираат овие институции; што е нивната основна цел, но и нивните ограничувања. Написот се стреми да им овозможи на читателите самите да ги проценат овие модели низ критичка призма, а од аспект на поставената дилема за тоа што граѓанското општество, институциите на

државата и индивидуите можат да сторат и како да придонесат во потрагата по можни решенија за проблемите што државите биле немоќни или неволни да ги адресираат.

2. Модели за соочување со минатото: Основни поими, цели и видови

Моделите за соочување со минатото вообичаено се инсталираат во земјите што претрпеле насилни ситуации и каде човековите права биле насилно прекшувани систематски во текот на определен временски период. Заедничка карактеристика на овие земји е тоа што вообичаено немаат правен систем моќен/способен да се соочува со последиците од минатото, без оглед дали станува збор за земји кои минале низ искуство на војна/конфликт или на авторитарни и диктаторски режими. Потпирањето на постоечкиот (затекнат) систем вообичаено не е ефикасно со оглед на фактот дека тие не ги казнуваат одговорните за прекршени човекови права во претходниот период, бидејќи насилството најчесто (но не секогаш) било извршувано токму од државата и нејзините институции. Светските искуства покажуваат дека овие правни институции биле виновни за молчењето, игнорирање или одрекување на насилството во времето кога тие се случувале, па затоа се неподобни и за некакво впуштање во процесот на соочување со минатото.

Кога се зборува за соочувањето со минатото, било во постконфликтните или во поставторитарните општества, најпрво треба да се утврди што се подразбира со тоа, бидејќи разни општества различно го дефинирале тоа. Уште побитно тие имаат различни искуства како се соочувале со минатото, т.е. употребиле различни модели за соочување со минатото. Но, и покрај честопати огромните разлики на тие модели и светски искуства тие тргнуваат од една заедничка премиса во дефинирањето на соочувањето со минатото, дефинирајќи го, на еден или друг начин, како учење да се живее/справи/надвлее со сеќавањата на него и со последиците и тоа во сегашноста.

Минатото и дава форма и на сегашноста и на иднината. Во зависност од тоа како и колку успешно ќе се соочиме и справиме со минатото, во таа мерка ја определуваме и иднината. Но, секогаш се наметнува прашањето: како да се стигне до точката каде не сме веќе доминирани од минатото? Постојат само ограничен број на опции, а тие се сведуваат на следните:

- Правда;
- Реконцилијација (помирување);
- Вистина;
- Амнезија;

- Комбинација на гореспоменатите опции, или
- Останување застапнати/ блокирани во минатото.

Разни општества дошле до разни стратегии за соочување со минатото. Светските искуства покажуваат дека најраспространетите и најупотребените, т.е. најпопуларни се следниве модели:

- Комисија на вистината;
- Дијалог на заедниците;
- Амнезија;
- Денацификација;
- Меѓународен/и суд/судови за воени злосторства;
- Лустрација, и др.

Моделите за соочување со минатото се стремат да ја пренесат пораката дека е невозможно да се игнорира вистината. Можеби бројот на жртвите не е голем во одреден конфликт/војна или диктаторски режим, но сепак со дејствувањето на некој од моделите се пренесува пораката и се признава дека: *тоа (насилството) се случило*. Но, тоа не е доволно, туку е само почетна основа за сето она што следува. Вистината без правда не е вистина, туку значи само признавање и прифаќање на тоа што се случило. Познатиот истражувач на оваа поле, Дорфман, во својата книга *“Death and the Maiden”* поставува едно централно прашање со очигледен (но истовремено и комплициран) одговор: “Како да се постигне вистината кога лагата станала навика?”.

Целта на овие моделите, многу често, не е објаснување на причините што довеле до една војна/конфликт, т.е. да се најде вистината за корените и текот на насилството. Тоа дури, како покажуваат искуствата, може никогаш и да не се дознае или, пак, до тоа да дојде после многу децении, не само поради конспиративната спирала, туку и поради повеќекратната интерпретација на вистината за тоа што точно се случило. Моделите даваат насоки како да се соочите со минатото за да дојдете поблиску до едно помирување. Светските искуства во постконфликтните и поставторитарните земји покажуваат дека порано или подоцна тие се справувале/соочувале со минатото. Порано или подоцна тие стасувале на точката кога морале да го оставаат назад минатото, наместо тоа да чекори со нив како сенка. Целта на моделите не е да се негира тоа што се случило во минатото, туку пред се да ги открие механизмите на тоа како најдобро да се соочиме со вистината. Да се обелоденат фактите и да се расчистат барем донекаде да се елиминираат шпекулациите, лагите и манипулациите.

Кога се анализираат целите на најголем дел од светските модели за соочување со минатото може да се идентификуваат три универзални нивоа на акција и интервенција од страна на овие модели:

- *Етаблирање* на вистината во врска со насилното кршење на човековите права;
- *Репарација* како начин на признавање на престапите/прекршоците направени од страна на државата и пребарување за понатамошна реконселијација и/или простување;
- *Превенција*, за да се учи од минатото и градење на општество што ги почитува човековите права.

Анализите на резултатите од работата на разните модели и тврдењата на експертите на оваа поле водат кон констатацијата дека ниту еден од моделите не се покажал целосно успешен во која било земја од светот, ниту се покажал како универзален. Тоа не е поради функционалноста толку, колку е поради пречките и пропустите во нивните мандати и опсегот на нивните компетенции. Дури и еден он најпознатите и најуспешните модели, Комисијата на вистината во Чиле донекаде на крајот се цени дека потфрлил поради недоволниот степен на јавните дебати за соочување со вистината.

3. Разните вистини за минатото и разноликоста на моделите за соочување со минатото

Кога диктаторијалните режими или постконфликтите општества започнуваат да се движат кон транзиција за демократија или мир, една од круцијалните задачи на моделите за соочување со минатото во која било земја од светот е разоткривање на вистината.

Меѓутоа, вистината нема исто значење поеднакво на сите и насекаде, што ја наметнува потреба за употреба разни модели зависно за каков вид општество се работи и кои се последиците од минатото. Вистината може да се гледа, пристапи и доживува на разни начини. Како што би рекол познатиот истражувач на ова поле, Хамбер “Очигледно, не постои само една вистина, но многу вистини за минатото”. Како резултат на тоа потребно е да се иследуваат и разни патишта и модели како да се пристапи во разобличување на вистината. А тоа, резултира со разноликост на моделите.

Давајќи еден сестран запис за сите комисии на вистината што се формирале вклучувајќи ги тие во Јужна Африка, Гватемала, Чиле и други места (во Перу и Мексико се формираа подоцна), Присила Хајнер во својата книга 'Unspeakable Truths' вели дека кога зборуваме за вистината не зборуваме како апсолутна категорија, туку напротив како за процес на гледање на настаните. Впрочем, вообичаено околу 90% од активностите на

комисиите на вистините е да ги сослушат луѓето кои доживеала последици од агресијата. Според оваа авторка, искуството во оваа насока не е само за етаблирање на историски контекст, туку тоа е наменета и за луѓето.

Многу жртви не се заинтересирани обично за да се оствараат казнувања, туку просто ја сакаат вистината. Во Јужна Африка по апартхејдот злочинците кои не ја кажуваа вистината беа одбиени за амнестија од страна на Комисијата за вистина и реконцилијација.

Најчесто, тука е и најголемиот проблем: како да се дефинира во пракса што е вистината кога има неколку вистини; за чија вистина станува збор; уште попроблематично е да се одгвоори на прашањето дали е можно да се најде вистината воопшто?

Јужноафриканската комисија за вистината и реконцилијација има идентификувано 4 главни поими за вистината. Впрочем овие се сите разни манифестирања на истата вистина по едно исто прашање:

- Фактичката вистина
- Наративната или лична вистина
- Социјалната вистина
- Обновувањата и 'излекувачката' вистина

Светските искуства покажуваат дека не помогнале толку многу активностите на самите модели колку јавните дебати и дискусии на теми поврзани со соочување со минатото каде биле вклучени и двете страни од конфликтот. Тие дискусии кои треба да им претходат на самите модели. Идејата е тука признавање на вистината и иницирање и постигнување преку диалог и дискусија, што е многу близок пристап со основната цел на ирскиот модел на Дијалогот на заедниците.

Еден ваков пристап се покажал доста олеснителен за понатамошната работа на кој било модел бидејќи учесниците уште на старт се договараат дека секој има право на дознавање и кажување на својата лична вистина (и во индивидуално и во колективно ниво). Притоа се гледа и препознава влијателното значење од потребата за зборување, размена на знаења и искуства како единствен начин за постигнување на некој договор и да се биде во мир со самите себе и со другите (било со други граѓани од истата заедница или со друга/други).

1) Комисии на вистината

Комисиите за вистината се инструменти/моделите инсталирани да ги истражуваат прекршените човекови права под одреден систем. Нивниот степен на овластување, правен

капацитет, морално прифаќање и поддршка од преживеаните, големината на нивниот буџет и бројот на ангажираните лица варира. Опсегот на моќта на комисиите на вистината зависи од јачината на новите влади и нивните прифаќања од страна на општеството во целина, како и од лицата кои се поканаети да присуствуваат во работат на комисиите. Во најголем дел од земјите, престојавач на комисиите на вистината се поставува некоја морална фигура (личност) којшто се борел за правда, којшто има меѓународен престиж и којшто дал активен удел во означувањето на прекршувањата на човековите права во минатото.

Во последните 25 години низа комисии на вистината се инсталирани во разни земји од светот, а најпознатите се комисиите на вистината во Јужна Африка и во Чиле. Нивниот број постојано расте следејќи ги конфликтните мировни процеси. Само од 2001 година наваму се формирале уште 7 комисии на вистината во разни земји од светот.

Правниот опсег на комисиите на вистината обично зависи на механизмите што се на располагање да ја ископуваат евиденцијата за прекршување на човековите права и нивната моќност да се поврзат со правниот систем што би ги казнил ултимативно виновниците. Се подразбира дека тие кои страдаат најдиректно би очекувале комисијата на вистината да ги претстави нивните интереси и да биде доверлива. Оваа е тешко и контроверзно прашање, бидејќи за време на репресијата државата била одговорна, било преку директно насилно прекршување на човековите права, било преку дозволување тие да се случуваат. Нема никогаш реални причини зошто би се претпоставило дека едно ново тело формирано од државата би било доверливо по оваа прашање.

Од огромно значење е начинот како тие се организирани; како тие го избираат тимот за работа; нивните средства за координирање со другите организации кои се во можност да обезбедуваат длабочински информации; колку долго тие треба да ја исполнат нивната мисија, и др. Овие фактори го афектираат патот како комисиите на вистината се поврзуваат со општеството како целина и до кое ниво тие можат да помогнат за изградба на едно општество каде се почитуваат човековите права.

Целите на комисиите на вистината се слични во најголем дел од земјите каде тие дејствувале. После анализирањето на целите на неколку најпознати комисии низ разни земји од светот може да се идентификуваат следниве цели, коишто се најблиски до целите на Јужноафриканската комисија на вистината и помирувањето, чии цели се едни од поопфатните кога се во прашање комисиите на вистината:

- да им се врати дигнитетот на жртвите и нивните граѓански и човекови права;

- да се реставрира моралниот поредок;
- да се трага по вистината, да се евидентира (запис) таа и да и се соопшти на јавноста;
- да се креира култура за човекови права и почит за владеење на правото;
- да се направи превенција на срамното минато да не се случи повторно.

Иако целите изгледат разумни и изведливи, процедуралните тешкотии при имплементацијата на овие цели подразбираат дека комисиите не можат секогаш да ги постигнат нивните цели. На пример, Комисијата на вистината во Гватемала потфрли да ветува каков било вид на репарација за жртвите, и со мадантот и недостасуваше моќ да ги покаже имињата и да ги казни виновниците. Статистиката во Чиле покажува Комисијата на вистина евидентирала 2.774 насилства на човекови права. Некој би рекол дека ова бројка не е голема, но битно е тука пораката дека институционално е евидентирано дека овие насилства се случија, фактот дека тие се дозволија да се случуваат и дека не беа спречени.

Најчесто, тоа што најмногу можат да постигнат комисиите на вистината со нивните активности е да го редуцираат бројот на неистините што можат да циркулираат во јавниот дискурс. Во Аргентина, работата на комисијата го направи го разобличи и го направи невозможно да биде тврдењето на властите дека војската не ги исфрли од хеликоптер на море половина од убиените жртви. Во Чиле, веќе не е допустливо да се тврди дека режимот на Пиноче не елиминирал неколку илјади невини луѓе.

Формирањето на комисија на вистината подразбира соочување/справување со злочинците или извршителите и истотака и со жрти и со преживевани. Така, што било друго да потфрли да направи, Комисијата на вистината успева во принцип да ги донесе заедно разните актери од минатото и да ги редуцира неистините.

2) Дијалог на заедниците

Овој модел овозможува разни индивидуалци и групи да се вклучуваат во дијалог за иднината, охрабрувајќи ги луѓето да ја преземаат сопственоста на процесот на договарање на иднината и да развиваат поголемо разбирање на често спротивставените позиции за минатото. Се цени дека без едно такво разбирање една договорена иднина е невозможна. Дијалогот на заедниците како модел за соочување со минатото највеќе дошол во израз во долгогодишниот мировен процес во Северна Ирска, каде впрочем и ги има своите корени.

Овој модел има за цел да го предизвикува размислувањето и да го охрабрува распрашувањето. Исто така, опфаќа и еден процес на распостување на разбирањето на самите себе и другите, чии исходи можат да бидат нејасни. Сето тоа обично се постигнува на два начина: преку издавање на документи за дискусија на теми кои се од критично значење за иднината; и преку олеснување на дијалог на тие теми. Во Северна Ирска тоа се реализира со организирање на еднодневни семинари, вечерни собири и утрински работилници, конференции во хотели, сесии на работни места, цркви, центри на заедниците и училишта. Луѓе од сите сфери од животот учествуваат во Дијалогот на заедниците: работници и луѓе од средна класа, од урбани и од рурални зони, млади и стари, вработени и невработени, католици и протестанти, националисти и унионисти, лојалисти и републиканци, припадници од етнички заедници и малцинства, работници од заедницата, бизнисмени, итн. Дијалогот на заедниците оперира во поделените општества. Неговиот тим и членовите ги рефлектираат овие подлеби.

Начинот на работа на овој модел не се сведува на посочување на учесниците што да мислат или дали се тие во право или не, бидејќи тоа е одговорност на самите учесници. Работата на овој модел повеќе се сведува на охрабрување на учесниците да размислуваат и да поставуваат прашања. Додека дијалогот е интегрална способност на конфликтното разрешување, преговорите, посредувањето и другите форми на решавање на проблемите, самиот Дијалог на заедниците не практикува конфликтно разрешување, преговарање, посредување или дурги форми како дел на процесот на решавање на проблемите. Овој модел не се обидува да ги решава проблемите преку дијалог туку процесот може да помогне во трансформацијата на индивидуалците вклучени во овие проблеми. Односната врска меѓу поделените луѓе може да развие идеи за патот што претстои кој може да биде појасен како резултат на дијалогот. Овој модел го нуди дијалогот и како процес и како алатка.

3) Амнезијата

Многумина препочитуваат да се соочат со минатото преку заборување на минатото и движејќи се напред просто заборавајќи го минатото. Но тој начин не се покажал како целосно успешен и секаде успешен, пред се поради тоа што во такви околности минатото се случува да се враќа повторно одвреме-навреме меѓу мислите на луѓето.

Честопати заборавањето на минатото е невозможно. Болката е преголема. Но, сепак на крајот многумина признаваат дека не можат да ги вратат назад нивните сакани и

следствено просто престануваат да зборуваат за минатото. Амнезијата во суштина го подразбира токму тоа: да се заборави минатото, т.е. да се престане да се памти и да се мисли на минатото. Најуспешен пример на моделот на амнезија во соочувањето со минатото може да се најде во Шпанија. Нема ниту една земја во светот што го игнорирала минатото повеќе од Шпанија. Многу тешко е да се разбере како луѓето таму можат да живеат со тоа без соочување со минатото, велат најголем дел експертите од ова поле. Граѓанска војна донесе илјадници мртви, и на крајот по тоа проработи една апсолутна амнезија. Но, тоа не им успеа и на другите змеји кои се обидеа да го следат шпанскиот успех на амнезијата.

Тогаш се поставува едно доста противречно прашање во дисциплината на превенција на конфликти: дали амнезијата може да се опише како модел? Прашањето се наметнува од фактот дека моделот е нешто што другите можат да го следат и применуваат исто така. Во Уганда по извесен првичен успех на амнезијата, после неколку години таа мораше да мине низ дополнително формирање на две комисии на вистината.

4) Традиционалната правда

Традиционалната правда се состои во казнување на насилното прекршување на човековите права преку судските органи, што не често се случува во постконфликтните и поставторитарните околности. Не само што традиционалната правда е недоволна како модел за соочувањето со минатото, колку што е проблемот во тоа дека таа е немоќна честопати или контролирана од извршната власт или заостанатите елементи од претходниот режим. Луѓето обично ја посакуваат правдата, но не секогаш ја добиваат.

Нормално е да се очекува од жртвите од едно страдање кое било предводено од државни органи или војска да се фрустрирани од недоверба кон традиционалната правда. Притоа при нивното соочување со минатото преовладуваат низа прашања кои најчесто се легитимни:

- Како може традиционалната правда да работи во нормални ситуации?
- Дали може да и се верува?
- Дали системот е доволно ефикасен?
- Што може да постигнеме преку соочување со минатото со помошта на еден систем на кој не му веруваме во секој случај?

Анализите на случајот на Чиле покажуваат дека Комисијата на вистината даде повеќе резултати и беше поефективна од традиционалната правда, којашто не би им дала речиси ништо во пракса на луѓето откако еден закон за амнестија беше потпишан од страна на поранешниот чилеански диктатор Пиноче и неговите луѓе.

5) Лустрација

Овој модел се однесува за соочување на минатото во поставторитарните земји, а не во постконфликтните општества. Најголемата потреба за примена на овој модел се појави при распаѓањето на комунистичките и социјалистичките системи претежно во земјите од Источна, Централна и Југоисточна Европа. Со лустрација се подразбира дискласификација или дислокација на поранешните државни служби како начин за справување со последиците од минатото и креирање соодветни услови за нормален понатамошен демократски развој.

Иако добро осмислен како модел, сепак при имплементацијата во најголем дел од пост-комунистичките земји лустрацијата не преработи целосно и не ги даде очекуваните резултати. Главните заклучоци на проектот “Disclosing hidden history: Lustration in the Western Balkans” спроведен од Центарот за демократија и реконцилијација во Југоисточна Европа во пролетта на 2005 година покажаа очигледни и значајни недостатоци и во поглед на легислативата и во поглед на праксата на лустрацијата, посебно при јавниот пристап на досиејата на поранешните тајни служби. На пример, публикацијата од овој проект посочува дека лустрацијата во Западен Балкан воопшто не се случи. Дури и во случаите каде соодветната законска легислатива за лустрацијата се усвои, сепак властите и јавните личности потфрлија да ја спроведуваат таа легислатива. Се покажа дека уште на старт беше направен уште еден превид: законската легислатива за лустрацијата во пост-комунистичките земји и за за јавниот пристап на досиејата на поранешните државни тајни служби требаше да го покрие не само периодот до 1990 година, туку требаше исто така и подоцнежниот период, посебно периодот на 1990-тите. Ова е посебно важи за најголем дел од земјите од поранешна Југославија.

6) Комбинација на модели

Овој пристап сугерира да се употреби помошта од другите модели. Некои од сугестиите за реализирање на овој пристап беа формулирани на следниов начин во познатиот северноирски извештај *Healing Through Remembering*:

- да се најдат патиштата да се сослушат личните приказни на тие што сакаат да ги споделат истите;
- да се практикува годишно одбележување на еден т.н. ден на рефлексивност;
- да се формира постојан меморијален музеј на живеење, и др.

4. Наместо заклучок

Секој модел и специфичен на свој начин зависно од тоа какви механизми и начини за соочување со минатото употребува и за каков вид на општество се работи. Од дуга имплицира и нината разноликост и меѓусебна различност. Тие немаат многу меѓусебни заеднички точки. Сепак, после анализирањето на тие модели и искуства и по пребарувањето во литературата на оваа поле, може да се идентификуваат неколку прашања во самите светски модели и искуства кои се покажале досега корисни доколку се дискутираат при соочување/справување со минатото:

За индивидуалци:

- Дали може да изразиме извинување за која било работа што сме ја направиле во минатото?
- Имајќи предвид дека луѓето се безизгледно да се согласуваат морално за минатото, дали постои некоја поента со која би се обиделе да ги наговоруваат другите дека тоа што го направиле во минатото било грешка?
- Дали можеме да ги препознаваме и признаеме грешките што ги направила нашата групација?
- Дали може да навлеземе во болката на другите, иако луѓето веруваат дека тоа што тие го направија беше грешка? (Работите се менуваат кога луѓето веруваат дека нивната болка е сослушана).
- Зошто го паметиме минатото? За да ги обвинуваме другите? За да се справуваме со нашата болка? Или едноставно да ја дознаеме вистината можеби?

За жртвите:

- Дали се движиме кон тоа да бидеме преживевани? Или, застануваме блокирани како жртви?
- Кога е од помош за жртвите да ги кажуваат нивните приказни, и кога со правење на ова ги задржува нив блокирани во минатото?

За групите и политичките партии:

- Дали можеме да најдеме патишта за да се памети минатото, кои се помалку навредливи за другите?
- Дали може да им помогнеме на семејствата, дури и приватно – наоѓајќи што им се случи на нивните сакани?
- Дали групата кон која припаѓаме ги користи жртвите за свои политички достигнувања?
- Дали го глорифицира минатото и ја криеме болката од која многу други патеа?

За сите:

- Многумина препочитуваат да кажуваат дека минатото завршило. Меѓутоа, тоа можеби нема да сме во можност да го кажуваме неколку години поради преголемата болка. Дали треба да го прифатиме ова?

Извори и референции:

Книги:

- A. Dorfman, во ‘Death and the Maiden’, цитирано во ‘Truth and reconciliation brochure’ (South Africa, Justice in Transition, 1994), p.15.
- Brandon Hamber, Past Imperfect (Derry, Incore, 1998), p.3.
- C. McCartney, ‘Striking a balance: the Northern Ireland peace process’, Accord (No. 8, 1999), pp.10-12.
- **Dealing with the past, Truth and Reconciliation in South Africa**, Institute for Democracy in South Africa, Cape Town, 1994.
- **Guatemala: Thinking about the Unthinkable**, Association of Artists for Guatemala, London, 1999.

- **Justice and Reconciliation after the violence** Andrew Rigby, UK Lynne Rienner Publishers, inc, 2001.
- **No Future Without Forgiveness** D.Tutu, London, Rider, Random House, 1999.
- **Past imperfect, Dealing with the Past in Northern Ireland and Societies in Transition** INCORE, Londonderry, Northern Ireland, 1998.
- **State Repression and the Struggles for Memory**, Elizabeth Jelin, Latin American Bureau, London UK, 2003.
- **The Lugano Report, on preserving capitalism in the Twenty-first century** Susan George, Pluto Press 1999.
- **Truth** F. Fernández-Armesto, London, Bantam Press, 1997.
- **Truths & Lies** J. Eldestein, London, Granta Publications, 2001.
- **The Debates on Truth Commissions: A Retrospective Healing Process?** / Indika Bulankulame, Colombo : Law and Society Trust, 2004.
- **Unfinished Business. State Killings and the Quest for Truth** Bill Rolston, BTP Publications Ltd, Belfast, 2000.
- **Unfinished business** T. Bell, South Africa Red Works, 2001.
- **Unspeakable truths, confronting State Terror and atrocity** Priscilla Hayner, Routledge London, 2001.

Написи:

- **Assisting survivors of war and atrocity** Derek Summerfield vo ‘*Development in Practice*’, Volume 5, number 4, 1995 .
- **What are Truth Commissions?** Roberta Bacic vo *Peace News* 2438, March- May 200, London, pages 16/17
- **Mental health and political repression viewed from a social and cultural perspective** Pau Perez, Teresa Duran, Roberta Bacic vo *Journal of the International Society for Health and Human Rights*, Volume 1, number 1, 1998, pages 25/34
- **Dealing with the Past: Chile - human rights and human wrongs** Roberta Bacic vo *Race & Class*, London, Volume 44, July-September 2002.

Тодор Чепреганов

УЛОГАТА НА МЕМОРИЈАТА И КОЛЕКТИВНОТО СЕЌАВАЊЕ: ДАЛИ ДА ПАМЕТИМЕ И КАКО

*Некои луѓе сакаат да заборават каде тие биле;
други сакаат да запаметат каде тие никогаш не биле.*

Колективната меморија претставува заеднички интерактивен процес каде луѓето се идентификуваат себе си со настани, институции и вредности. Во идентификациони објекти влегуваат минатите искуства кои формираат историски колективен идентитет на една заедница. Народот на една држава, град, заедница, етничка група сигурно делат некои заеднички сеќавања и истите ги чуваат и шират во рамките на самата заедница. Што е позбиена, поединствена заедницата посилен е историскиот идентитет и колективната меморија. За разлика од ова во поголемите заедници, кои не се толку единствени и збиени, потребна е осмислена културна политика за да се потпомогне колективната меморија и идентитет.

Што во суштина претставува сеќавањето?

Сеќавањата не се ништо друго туку конструкции, не автентични искуства. Како такви, одвреме-навреме, ние како личности, а и секоја генерација посебно правиме реконструкција на сеќавањата во текот на животот. Нешто додаваме, нешто одземаме. Сигурно дека она што било причина за одредени трауми настојуваче да го заборавиме или со тек на генерации ќе го претвориме во безначаен дел од сопствената историја. Имено, преку интеракција и комуникација сеќавањата можат да станат организирани. Тоа може да се прави и да се случува во рамките на една генерација или меѓу генерациите. Имаме случаи кога одредени заедници ги прислуваат своите членови со одредена цел да гледаат на настаните од историјата. А тоа се прави единствена за да се консолидира, зацврсти групниот идентитет. Треба да се истакне дека политичките сеќавања се особено чувствителни за целта на одредена заедница. Во одредени случаи поради одредени политички цели може да дојде до корекции или до реконструкција на сеќавањата.

Самата историјата не е ништо друго туку уметност на колективната меморија. Со еден збор ние сите како да сме потопени во море на знаци кои се однесуваат на минатото.

Национални сеќавања, комеморативни говори, приказни кои се кажуваат на фамилијарните дружења, напишани сеќавања во локалните весници, филмови, историски документарни филмови, научни историски студии и конференции, школски учебници - сите тие во себе содржат симболи и слики кои формираат претстава за историската свест, она што се нарекува историска култура. Очигледно е дека историската култура не е хомогена. Времето и општествениот развој (политички, етички) имаат удел врз претставата на минатото и оставаат свои траги. Во тој контекст колективната меморија се чини дека е една затворена и замрсена површина од мисли и примери, со различна големина, боја и материјал и тие, како и да е, може да се “читаат” во нивната конкретна форма на изразување.

Само оние што немаат сопствено сеќавање за своето потекло, односно акумулација на искуство, може да се опишат како личности кои немаат историја. Но и да е така, неприсуството на сеќавања не го негира присуството на историјата како сенка од минатото кое е прикриено и живее во нас, во сегашноста. Тие вистини се толку прифатливи во животите на личностите колку што се прифатливи во хрониките на нациите. Сите ние сме резултат на нашето минато. Ние може да не ги познаваме нашите предци, но тоа не значи дека ние не сме нивни наследници. Фактот дека ние не ги познаваме нив или не можеме да ги идентификуваме не значи дека нашиот изглед, некои од нашите манири, нашите генетички карактеристики и нашиот карактер не се копирани од нашите претходници. Како што вели големиот карибски поет Николас Гилен “сенките што единствено можам да ги видам, се моите двајца предедовци кои одат со мене”. Или како што вели Јован Донеv, “идеите и делата на нашите претходници се невидливи пранги оковани околу нашите нозе. Не постои народ на светов што може да се ослободи од нив. Тоа што постои е само можноста да се олабави или не нивниот Товар. Да се отвори можност за побрзо движење.”¹² Минатото е сенка што секогаш лебди над сегашноста и што повеќе си свесен за сенката на историјата полесно е да се најде олеснување во сегашноста и можностите за иднина.

Во глобален контекст основното прашање е каков е односот меѓу колективната меморија и историјата?

Колективната меморија е место каде културата се обединува со социјалната сила резултирајќи во доминантна историска нарација. “Колективната меморија” е место, може да се рече, на преговори кои се непосредно поврзани со формирањето на националниот идентитет. Концептуализирањето на историското знаење како продукт на колективната

¹² Јован Донеv, “Време”, 24 јуни 2005.

меморија ја артикулира заедничката сила која е присутна во пишувањето на историјата. Секавањето за историјата не е “историски факт” (во традиционална смисла) туку резултат на контроверзната мемориска практика. Некои теоретичари дури сметаат дека меморијата е место на можен отпор, или дека историјата е минато онака како што е напишана, замислена и потрошена во сегашниот момент преку културните специфични комеморативни ритуали. Шатсон ја дефинира колективната меморија како “заедничка меморија, која се однесува на начинот на кој групата, институционално и културната меморија на луѓето од минатото ги обликуваат акциите на луѓето во сегашноста”. Колективната меморија може да се замисли како магацин на заеднички културни слики, нарации и идеи за минатото. Терминот “заеднички” не треба да значи конзензус бидејќи колективната меморија е заедничко место на заеднички тензии и политички конфликти. “Заедничка” покажува дека овие нарации се шират во одредена заедница и претставуваат доминантен дискурс за минатото. Исто така, меморијата може да претставува политичка сила и дури место за опозиција. Доминантните и отпорни идеи од минатото често оперираат меѓусебно и/или спротивставени меѓу себе и како доминантните форми ја монополизираат околината. Ова покажува дека колективната меморија не е статична, но дека може да се менува и оспорува. Исто така, треба да се има предвид дека денес мас-медиумите и пристапот до каналите на масовна комуникација диктираат каква верзија на историјата ќе биде раширена. Во глобален контекст, исто така, е важно да се погледне каде доминантните колективни мемории за заедничкото историско искуство се креираат и за кој, глобално, тие се наменети.

Ритуалите на колективната меморија се нормални и дури вообичаени компоненти на секое општество. Тие се дел од секојдневниот објаснувачки процес во кој учествуваат луѓето на тој начин што тоа има смисла за заедничкиот живот. Со цел да се разбере сегашноста, личностите го контекстуализираат сегашниот момент со отворена ориентација кон минатото и прикриена ориентација кон иднината. Сегашноста и нашето место во него се разбира се доживува рационално. На тој начин, сите места во времето се споени и сегашноста се живее и временски и просторно. Со цел да се ослободи контекстуализацијата на сегашноста, минатото се памети преку комеморации. Овие ритуали на колективната меморија претставуваат кристализирање на дискурсот и мулти-медиумска наратија за минатото. Комеморативните ритуали се форма на конструкција на знаење кои се појавуваат во рамките на широка мрежа на комплексни јаки односи. Додека

колективната меморија има врска со историјата, двата концепта не се секогаш исти. Денеска е сосема јасно дека меморијата има историја и дека историјата е меморија.

Каков е односот на новинарите во креирањето на колективната меморија?

Според Барбие Зелизер новинарите преземаат посебен ризик во употребата на настаните како маркери (индикатори) на колективната меморија. Како главни играчи во креирањето на колективната меморија, новинарите го ставаат својот авторитет над историјата одлучувајќи што е значајно за заедницата и тогаш се ставаат себе си во ситуација на објективни авторитети за она што тие сметаат дека е интересно. “Критичните инциденти” и настани на тој начин се огромна прилика за печатот за да ја потврдат нивната сопствена легитимност. Исто така, настаните им дозволуваат на новинарите да “преговараат” за границите на нивниот авторитет. Настаните се виталната движечка сила преку која новинарите се поистоветуваат себе си како легитимни интерпретатори на заедницата преку канонизацијата на важните моменти во историјата. Што е она што ја става колективната меморија во овој контекст? Селекцијата на материјали што ќе послужи како основа за ритуалите на меморијата е заснована на нејзината претпоставена комерцијална вредност и новинарска вредност. На тој начин со комерцијализацијата и новинарски авторитет како контекст во кој се креира меморијата се поставува прашањето кои се тие настани кои стануваат маркери? Настаните кои се комеморираат се претставуваат како многу значајни за заедницата и не само чувствителни иако тоа се случува преку процесот на “реторичка законитост”. Артхур Г. Неал објаснува дека настаните категоризирани како “национални трауми” се можна движечка сила за практикување на меморијата. Прашањето е што таквите настани имаат заедничко? Тоа е специфичната форма на “новинарска вредност” или јас би рекол “новинарска употребна вредност” на којашто тие се повикуваат: тие се општествени разединувачи. Трауматичните настани формираат различни степени на колективна болка, колективна лутина, колективна жалост, колективен страв, правејќи ги нив, според оценките на Нил, особено подложни на продолжување на сеќавањето. Новинарските и комерцијалните вредности на значајните настани се особено значајни во времето на развојот на медиите кои се потпираат на селекцијата на трауматичните настани како движечка сила на колективната меморија.

“Трауматичните” настани како оние од 2001 година во Македонија или 11 септември во САД имаат новинарска и комерцијална вредност кои во времето на медиите

се незамрсливо поврзани. Овој феномен пред се е резултат на “записите” или “рамките” кои новинарството ги употребува како наративен алат-процес кој им дава на новинарите авторитет да ја вртат својата верзија за историските настани со легитимност, формирајќи на тој начин основна линија за комерцијална употреба.

Имено оние кои пишуваат за медиите употребуваат одредени “рамки” со цел да ги направата нивните приказни убедливи и прифатливи на начин на кој можат да го “фатат” вниманието и имажинацијата на публиката во време кога луѓето се бомбардирани со мултимедиски стимулатори кои се борат за нивното внимание. Се употребуваат “доминантните реторички рамки” со цел да се задржи политичката моќ. Со еден збор, новинарите се обидуваат да раскажат приказна која кореспондира со културните верувања на одредена заедница. Новинарите ги употребуваат овие “рамки” селективно дозволувајќи им да се фокусираат на одредени аспекти на приказната и на тој начин формираат посебна наративна линија за тој настан. Фактот што перцепциите на јавноста имаат директно влијание од рамките кои ги одбираат новинарите е од голема социолошка важност. Бидејќи новинарите употребуваат резонантни “рамки”, кои ги легитимираат нивните верзии за настаните, сигурни дека јавноста ќе ги прифати нив, културните верувања ја водата наративната конструкција. На пример, во случајот со 11 септември и покасно воената американска акција во Афганистан и Ирак, во САД се водеше голема дискусија во која медијскиот систем е “по прецизен” – американските медиуми со нивната објективност и неутралност или медиите на Средниот Исток кои се фокусираат на хуманоста, човековите права. Со други зборови, кога гледаме во рамките на Ал Џезира и ЦНН кои тие ги употребуваа за 11 септември и за настаните потоа, треба да се има предвид дека новинарите одбираат рамки за кои тие веруваат ќе бидат прифатени од граѓаните на нивните земји. Ова исто би можело да се биде и пример за настаните од 2001 година, војната или конфликтот меѓу Македонците и Албанците во Македонија. И едната и другата страна во своите новинарски написи употребуваа и употребуваат “рамки” кои се прифатливи за едната/другата страна. При прегледувањето на рамките кои американските новинари ги употребувале кога се осврнувале на Перл Харбор, тие употребувале рамки за кои сметале дека би биле прифатливи за американскиот народ.

Како ги паметиме настаните во кои директно не сме учествувале?

На пример: како поствоената генерацијата ги “памети” настаните во кои таа директно не учествувала? Сигурно дека повоената генерација не може да ја памети војната

онака како што таа навистина се случила. Се што тие паметат, се што тие знаат за војната, е она што политичарите, преживеаните војници, го пренеле на нив преку нивните дневници и она на што се сеќаваат преживеаните. Тие не се сеќаваат на тогашните настани, но своите мемории ги градат врз база на големиот број истории, романи, поеми за војната кои тие ги прочитале, фотографии, филмови, видео сведочења што тие ги виделе со тек на години. Тие се сеќаваат на долгите денови и ноќи кои ги поминале во друштво со преживеаните, слушајќи го нивните потресни приказни, се додека нивните животи, љубови и загуби не станат дел од нивните сопствени приказни.

Како да се формира или конструира единствена национална колективна меморија?

Целта на оваа меморија би требало да биде легитимизација на постоењето на било која нација, народ. Во тој поглед сите настојуваат да докажат дека се постари од другиот, другите. Бевме сведоци и сведоци сме дека почнувајќи од 1991 година многу политички говори, политички проблеми и конфликти се ставаа и се уште се ставаат во историска перспектива т. е. минатото служи како можен акционен план за мобилизација во сегашните кризи. Процесот на формирање на колективен идентитет не може да се разбере ако се игнорира влијанието на традицијата врз човечката свест. Терминот традиција, во овој случај, има значење на културно наследство на група луѓе пренесено на нив со генерации вклучувајќи го и однесувањето како и знаењето од минатите настани и луѓе. Во центарот на оваа колективна меморија се прашања за националниот идентитет, прашања за “нас” и “другите” и конструкции и интерпретации на минатото. Особено е важно прашањето што сакаме да меморизираме, а што сакаме да заборавиме.

Еден од важните елементи кои предизвикуваат конфликти и кои го оневозможуваат дијалогот во регионот се “темелните предрасуди” и перцепцијата еден кон друг. Спротивставените страни општо земено ги продолжуваат предрасудите во време и простор и преку социјалните и културните институции. Тоа станува главната пречка за решавање на конфликтите. Особено е значајно да се согледа “Јас” и “Јас не” идентитетот и неговото значење на колективната меморија, како “ние” и “тие” идентитети.

Какво е влијанието на филмот и телевизијата на колективната меморија?

Сигурно дека влијанието на филмот и телевизијата се многу големи во креирањето на колективната меморија. Посебно тие медиуми имаат свое влијание во претставите на

сликите од минатото. Аудиовизуелната историографија претставува доминантен фактор во формирањето на меморијата. Стотици филмови и документарци и илјадници телевизиски емисии оставија и оставаат свој знак на колективната меморија (би ги споменал филмовите и документарните филмови кои се однесуваат на востанија, војни, лични судбини на обичните луѓе и сл.). Како по правило поголемиот дел од овие документарни филмови го следат примерот на традиционалната верска, политичка и национално историска култура. Како примери би можеле да се наведат филмовите: Мис Стон, Македонска крвава свадба; филмови од Втората светска војна. Сите тие играат важна улога во формирањето на вистинската национална слика апсорбирајќи ги личните сеќавања во националната историја: за тогашниот живот, за односот на властите кон населението; за бугарската окупација во Македонија и сл. Сето тоа создава одредена слика за тие настани креирајќи меморија кај одредена заедница.

Колективната меморија и наставата по историја

Како што споменавме историјата не е ништо друго туку уметност на колективната меморија. Сите ние, без исклучок, кореспондираме со/кон одредени знаци кои се однесуваат на минатото. Тие знаци ги стекнуваме во текот на животот од најраното детство, пред се преку усната историја која се раскажува по домовите на фамилијарните средби, меѓусебните дружења и континуирано преку наставно-образовниот процес преку историјата, литературата и сл. Несомнено, историјата како предмет во образовниот процес игра важна улога во креирањето на колективната меморија. Креирањето на меморијата преку образовниот процес може да претставува и креирање на контролирана, организирана, наменска, меморија, која треба да послужи за одредени цели. Тоа може да се случува во рамките на една или повеќе генерации или дури може да се случи присилување на членовите на заедницата на одредени настани да гледаат со одредена цел со цел да се зацврсти колективната меморија и групниот идентитет. На при.: Во периодот на Социјалистичка Федеративна Југославија се правеа одредени обиди да се зацврсти колективната меморија за југословенскиот идентитет. Меѓутоа, се покажа дека тој обид беше неуспешен.

Од тие причини улогата на историјата како наставен предмет во креирањето на индивидуалната и колективната меморија игра голема улога. Тоа е само еден сегмент кој влијае врз формирањето на националниот идентитет кај учениците. Од тие причини посебно внимание се посветува на креирањето на наставните планови и програми како

основни училишни документи. Покрај педагошкиот, методско-дидактичкиот и психолошкиот тие имаат и научно-историски аспект. Со нив се предвидуваат и пропишуваат содржините на образовно-воспитната работа. Градивото наменето за учениците треба да се заснова на најновите резултати од домашната и странска историографија и треба да биде систематизирано според тие критериуми и принципи. Воедно наставните содржини треба да содржат елементи на толеранција, мултиперспективност, критичко мислење, почитување на човековите права, жената во историјата и сл. Тоа се основите врз кои треба да биде изградена наставните планови и програми и врз таа основа би требало да се пристапи кон изготвување на наставните содржини кои потоа наоѓаат примена во образовниот процес и врз чија основа се формира индивидуалната и колективната меморија.

Несомнено дека паѓањето на берлинскиот ѕид во 1989 година го означил крајот на еднопартискиот систем во поголемиот дел од југоисточна Европа. Со тоа паднала и “затворениот ум”. Можеше слободно да се комуницира. Дојде до промена во сите сфери на општественото живеење. Настанатите промени имаа свој одраз и во сферата на образованието и во програмите по историјата како дел од образовниот процес. Се пристапи кон изготвување на нови програми по сите предмети од основното и средното образование. Она што требаше да се менува беше пред сè монополитизираната идеологија и вметнување во новите програми на содржини кои се однесуваат на општо цивилизациските достигнувања во светот и Европа. За изготвувањето на наставните програми по историја беше формирана комисија од страна на Министерството за образование и физичка култура. Истата беше применета во учебната 1991/2 година. До денес се направени три програми за наставата по историја. Основната карактеристика на сите нив се однесуваше на промената на југословенските содржини. Имено, во содржините поголем дел од наставните единици се однесуваа на настани поврзани со југословенската историја, при што доминантно место имаше историјата на КПЈ и НОВ. Во новата наставна програма дојде до македонизирање на програмата. Дојде до ретропроцес-ослободување и доминација на национал-романтизмот. Се она што, дотогаш, не беше ставено во наставните програми сега доби можност да биде обнародено. Доминираа содржини кои се однесуваа на историјата на Античка Македонија, македонската династија, Филип II, Александар Македонски, Национално-револуционерното движење и т. н. Тоа беа содржини кои дотогаш или воопшто или делумно беа застапени во програмата по историја. Треба да се нагласи дека во програмата имаше и содржини кои се однесуваа и на малцинствата во Македонија (само

на албанското, застапено со 2-3 содржини. Другите не беа застапени. Се даваа и податоци за историјата на македонското малцинство во соседните земји. Беше застапена и историјата на балканските народи, европската и светската историја. Со тоа доминацијата и беше дадена на националната македонска историја. Креирањето на меморијата одеше еднонасочно. Македонските ученици ја зајакнуваа својата индивидуална и колективна меморија како припадници на македонската нација. Додека малцинствата, со исклучок на албанското кое имаше само една до две наставни содржини, или самите нивни наставници, надвор од наставната програма, со примена на учебници од други држави, ја зајакнуваа меморијата на своето малцинство.

Овој концепт беше во употреба се до 1995 година кога се формира нова комисија за изготвување на наставните програми. Програмите во својата основа требаше да изградат свест за лојален граѓанин на македонската држава. Исто така, програмите требаше да се засноваат на регионалниот и компаративниот пристап и требаше да дадат придонес кон мирот, толеранцијата, критичкото мислење, добрососедството и т. н.

Исто така треба да се спомене и улогата на наставниците во креирањето на меморијата имајќи предвид дека и тие самите се дел од одредена група, заедница, нација. Пред се од нивната инвентивност зависи на кои личности, настани од историјата на својот народ ќе им посветат поголемо внимание и кои ќе бидат “нашите” непријатели, виновници за неправдите нанесени во историјата.

Меѓутоа, и покрај сите обиди да се осовременени програмата по историја сепак практиката покажува дека во тој правец се движиме многу тешко. Програмите по историја во Р. Македонија се уште предност и даваат на политичката историја. Недостасуваа содржини од културната историја – национална и светска, национално и светско наследство, изучување на религиите, општоевропските и светски интегративни процеси и сл.

Наставните програми кои се во употреба денес (изготвени 2004 и 2005) во многу отстапуваат од предвидените критериуми, пред се во концепскиот приод имајќи ги предвид настаните од 2001 година. Имено соочени со новата реалност во Македонија по Рамковниот договор од август 2001 година, учебниците по историја според новите наставни програми креираат две паралелни колективни мемории, македонска и албанска, останатите заедници не се застапени во наставната програма. Самите наставни програми се концепирани така што доминира националната историја на двете заедници, на чија сметка се намалени наставните содржини кои се однесуваат на европските интегративни процеси,

човековите права, и сл. Во програмата пред се се застапени херои, настани кои се однесуваат на националноослободителните движења на двете заедници, македонската и албанската. Тоа пред се се личности и настани кои останале во генерациската колективна меморија на двете заедници. Во овој момент имаме поделена колективна меморија во учебниците по историја. Наместо граѓанскиот принцип, преовладува националниот. Тоа од своја страна води кон поделеност во самото општество, ги спротивставува децата со различни херои и настани кои во историјата биле почесто спротивставени страни отколку кооперативни. Присутни се мемории на убиства, слувања, грабежи, палежи, раселувања и сл. Сигурно дека овој пристап не може да ги задоволи критериумите за формирање на единствена граѓанска колективна меморија. Меѓутоа, во овој момент тоа претставува само еден обид за задоволување на критериумите за заеднички наставни планови и програми. Не може да се одбегне фактот дека во мултиетнички општества секоја заедница во нејзините рамки има свои херои и настани кои се пренесуваат од генерација на генерација и живеат во заедницата. Се наметнува прашањето дали во такви услови на етничка и национална поделеност е можно формирање на заедничка граѓанска колективна меморија? Сигурно дека за тоа е потребно време во кое би се формирале заеднички вредности прифатливи за сите заедници. Но за жал сеуште сме многу далеку од тоа.

Дали да паметиме и како?

Прашање кое што во себе содржи многу други прашања. Дали може и ако може како да се стопира паметењето? Дали тогаш би имале историја, култура? Дали тогаш не правиме насилство над историјата? Дали можеме да конструираме паметење кое ќе биде прифатливо за сите граѓани на одредена држава и покрај тоа што тоа не одговара на реалната ситуација? Дали тоа не се правеше во периодот од 1945-1991 година? Досега не е познато дека некој заборавил да памети. Сигурно дека секоја една заедница, народ, етничка група има свое паметење изразени низ разни приказни, митови, легенди. Истите ги памети на начин кој сигурно има одредена функционалност за одредената група. Тоа се сеќавања кои се пренесувале, се конструирале од генерација на генерација, од колено на колено се со цел да се оправда, докаже нешто кое е значајно за таа заедница или да се зачува од заборав. Сигурно дека и личните и колективните сеќавања имаат форма на раскажување, особено кога тоа се однесува на историските сеќавања. Општо земено, луѓето ја сфаќаат историјата како раскажувачка форма на знаење. Дали требаше да заборавиме кој беше Методија Андонов-Ченто? Дали треба да заборавиме што им се случуваше на Македонците во

Граѓанската војна во Грција? Или кои се Власите во Македонија? Какви се паметењата на Албанците во Македонија за периодот на Кралството Југославија/окупацијата/Авнојска Југославија? Дали треба да има некое правило како треба да паметиме и што? Сигурно дека тоа би можело да се случува во строго контролирани општествени системи кои за “повисоки” политички интереси креираат приказни кои имаат определен рок на траење. Контролираното паметење, што да се памети и како пред се претставува страв да се соочиме со минатото, со траумите од минатото или со она што сме биле. Сигурно дека не треба да ги изгубиме или заборавиме сеќавањата, без нив сигурно се губи и идентитетот, иако е во спротивност со тврдењето на Ниче дека “е здраво да се заборави”. И Томас Џеферсон смета дека “смртта не може да ги наметне своите закони на живите”. Меѓутоа денес, како што смета германскиот историчар Хорст Милер, луѓето кои ги “потиснуваат своите сеќавања се или болни или ќе се разболат”. Смета дека “ниту една напредна цивилизација не успеала без историската меморија” и дека “цивилизација без историја теоретски е неприфатлива и неможна во практика”. Со еден збор ние не можеме да ја избегнеме сопствената историја. Според Марсел Пруст “реалноста пред се е формирана во меморијата”.

Сигурно дека молчењето не е одговор за одредени сеќавања. Се уште човекот не е компјутер па да може да му се извади чипот за тоа што и како да памети.

Исо Руси

ПОМИРУВАЊЕ НИЗ ДИЈАЛОГ: УЛОГА НА НЕВЛАДИНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ

На прв поглед, темава овака како што е срочена во себе носи некои фалинки, па редовиве посветени на неа можат да бидат лесно прогласени за мудрување, а искористениот простор за залудно потрошен. Но, дури и таквиот песимистички исход, доколку е солидно елабориран, ќе биде полезен бидејќи ќе може да посочи на залудноста некои патишта да бидат изодени. Но, од друга страна гледано, ако историчарите, политичарите, медиумите... не го завршат својот дел од работата во вакви чувствителни прашања, некој за „добро здравје“ на општеството ќе треба да го стори тоа.

1. Најнапред за корените

Жителите на државата Македонија како да немаат среќа со соочувањето со своето минато. Во Југославија создадена по Втората светска војна, простор и време за минатото имаше само ако беше во функција на најправичниот систем кој ги победи сите неправди и кој упатуваше на иднината до таа мерка што и моментот кој се живееше – „сегашноста“ постоеше само како време во кое луѓето се жртвуваа за подобриот живот на идните генерации.

Малите народи во таа заедница, особено оние кои за првпат стекнаа поволан статус и држава, макар и како народна или социјалистичка република во федерацијата, требаше да бидат целосно задоволни од остварувањето на таа аспирација, што подразбираше забораване на сите неправди од минатото. Впрочем и секоја заложба на кој било етникум малку повеќе да се бави со некои теми од својата национална историја во времето во кое беше импониран космополитизмот можеше лесно да се означи како национализам. А тоа не одеше заедно со социјалистичката револуција и пролетаријатот.

Историографијата беше под големо влијание на дневната политика и нејзината идеологија до таа мерка што не ретко и поради (краткорочни) политички цели некои работи се премолчуваа, а други се ретушираа до таа мерка што претставуваа фалсификат.

Така во Македонија некои настани од нејзината историја беа вреднувани низ призмата на владеечата идеологија, па дури и настани од почетокот на антифашистичката војна (и, се разбира, социјалистичката револуција) беа комплетно игнорирани со децении.

И тоа не се однесуваше само на Македонците, туку и на припадниците на сите народи кои живееле и живеат на овие простори.

Нерасчистени останаа „интерните“ ситуации околу тоа што се случувало меѓу организаторите на востанието во Македонија во 1941 – каква била улогата на Методија Шаторов – Шарло, зошто дошло до негово сменување, од каде дошол Лазар Колишевски... Поради судбината на Скопскиот партизански одред се доведуваше во прашање и тоа дали на 11 октомври 1941 првите партизански пушки навистина пукнале во Прилеп и Куманово. Но, нерасчистени останаа и некои странични епизоди од битката со „балистичките банди на Цемо“ (термин што го употребуваше власта непосредно по 1945 година) во кои животи цабе губеле и невини селани, а беа судени и членови на граѓански семејства со традиција, интелектуалци кои со балистите немале никакви допирни точки. Има денес и меѓу врвните сегашни политичари во Македонија луѓе кои тврдат дека во бунарите на нивните стари селски куќи има остатоци и на десетици убиени селани. Како што многу доцна појавата каква што била преселбата на илјадници Турци (но и други со муслиманска вера) во педесетите години од минатиот век беше одбележана речи си само со еден релевантен научен труд. Останаа без вистински одговор и прашањата дали до Брионскиот пленум на ЦК СКЈ по кој уследи реформа на полицискиот безбедоносен систем во тогашна ФНРЈ, и во Македонија имаше луѓе кои во државната безбедност ги правеле истите работи за кои Александар Ранковиќ замина, а многу полицајци на млади години заминаа во пензија. Во времето непосредно пред и по смртта на Јосип Броз Тито кога во тогашна СФРЈ излегоа на виделина настани како Голи Оток или Блајбург, а некои личности дотогашни предавници започнаа поинаку да се вреднуваат, во Македонија срамежливо излегуваа на површина речи си само случаите кои се подведуваа под “судири на левицата”.

Сосема јасно е дека ваквото несоочување со минатото не можеше да доведе до помирување, ниту меѓу некогашните идолошки истомисленици и другари, а камо ли за оние кои во минатото дејствувале од различни идеолошки или национални позиции.

Речиси непотребно е да се каже дека сето тоа социјалистичко време немаше ни алтернатива за справување со последиците на нерасчистеното минато и доминацијата на големите народи и ексклузивната етноцентричност на тогашните републики во седумдесетите и осумдесети години на минатиот век. Во таквото општество немаше дијалог, туку монолог на авангардата на работничката класа, а она што денес го нарекуваме невладини организации во и во најдемократската фаза на социјализмот со

хуман лик ако не беше прогласувано за непријателска дејност тогаш беше сведено на плурализам во рамките на народниот фронт или социјалистичкиот сојуз.

Дури и дисиденството беше ретка појава, па ниту низ тој канал не се дојде до нешто поегзактно за настаните на Кале по ослободувањето на Скопје, не се најде одговор колку реална била дилемата дали треба да се оди во Срем или да се тргне кон Солун, за судбината на Ченто или смртта на Кочо Рацин на пример. Колкава „црна дупка“ се 1948-та и граѓанската војна во Грција? А да не зборуваме за оние кои наводно работеле за режимот на Енвер Хоџа, туку да речеме за „воените профитери“, кои не беа Македонци.

За жал, и по стекнувањето на независноста многу не се мрдна од мртвата точка. Наместо транзицијата на општеството од затворено кон отворено да овозможи целосно отварање на повеќето енигми и аргументирано справување со нив, работите како да се сведоа на доведување под прашање на сопствената историја до мерка на сомнение на националниот идентитет или пак до популистичко толкување за децениската улога на жртва. Дури како резултат на никаквата „транзиција“ на историографијата, се плашам дека и настаните кои се битни за историјата на Република Македонија во петнаесетинава изминати години нецелосно ќе бидат осветлени, бидејќи како стојат работите ќе зависат исклучиво од сеќавањето на учесниците во нив кои се уште се живи.

Како поткрепа на ова предвидување да посочиме само неколку случајно одбрани примери, за кои на хартија во која било надлежна институција не постои елементарна, а камо ли целосна документација: администрацијата на новата независна држава на почетокот не водела белешки од многуте средби на нашите политичари со влијателни странски политичари, емисари и дипломати дури и во времето на познато како „битка за пошироко меѓународно признавање“; настаните како поделбата на власта по првите избори во 1990 година меѓу парламентарните партии на која и претходеа долги преговори со различни понуди; околностите на падот на експертската влада на Никола Кљусев; што се е договорано (и меѓу кого) во кабинетот на претседателот Киро Глигоров особено во неговиот прв мандат кога тој претставуваше центар на сите политички збиднувања во ретко чувствителни времиња; „референдумот“ за и „проектот“ Илирида...

Нема соочување со минатото без релевантни факти, нема без нив ни прецизно позиционирање на актерите во настаните и за такви случувања како проблемите со Грција (од затворањето на границата преку времената спогодба на „двете страни“ до кулминацијата на прашањето на името). Без тоа до какво помирување може да дојде со јужниот сосед и кога?

Или, серијата меѓуетнички инциденти предизвикани со полициски интервенции, за кои по првило решавале речи си „приватно“ неколкумина од државниот врв.

А разликите во личните пристапи на учесниците во поново време стануваат гротескни иако се однесуваат за крупни работи како кој се однесувал за време на референдумот за независност или како се одвивале и каква била улогата и влијанието на поединци во преговорите во Охрид летото 2001 кои доведоа до Рамковната спогодба. Притоа во манирот на големците од времето на социјализмот кои се обвинуваа дека по своите лични архиви држат значајни документи, еден од учесниците на разговорите во Охрид напиша дека ги поседува оригиналите на сите „меѓуверзии“ на Охридскиот договор.

2. Започна ли 2001 многу порано?

За она што ни се случи во 2001 година, што ја предизвика - многу малку се знае. Како да постои непишан договор на двете тогаш спротивставени страни за 2001 да не се говори. И она малку сведочења што се појавија во јавноста како малку книги, повеќе интервјуа и текстови се толку малку што ни од далеку не може од нив да се сложи мозаикот.

А и без конфликтот во 2001 односите меѓу двете најбројни етнички заедници во Република Македонија од нејзината независност до денес се речи си доминантни на нејзината политичка сцена. Би било интересно, доколку е можно, да се измери и спореди времето потрошено за и околу меѓуетничките односи со да речеме времето употребено за економијата или реформите во неа.

На стартот Македонија, кога се меѓуетничките односи во прашање, имаше многу поповолна ситуација од онаа на останатите простори на поранешна СФРЈ.

И овде партиите се формираа на етничка основа и на првите плуралистички избори победија на една страна ВМРО-ДПМНЕ (37 од 120 места во парламентот) тогаш со изразит националистички предзнак, а на друга ПДП (заедно со НДП 25 места), повеќе национално движење одошто партија, а сето тоа беше зачинето со пригодна еуфорија на обете страни.

Во првите години на независноста се створи впечаток дека мудрата политика го релативизира национализмот. Нашите преобразени комунисти ја избегнаа стапцата да се трансформираат од бранители на интересите на работничката класа во борци за националната кауза како кај северниот сосед. Првпат позицијата по првите избори во 1990 беше надмината со формирање на експертска влада, која практично беше политичка

(повеќето министри од експертската влада на Кљусев останаа во првата партиска влада на Бранко Црвенковски). Таквата експертска влада беше со министри Албанци со благослов на ПДП и праксата на задолжително учество на албанска партија во владеачката коалиција трае до ден денес. Но, тогаш беше само логичен чекор по одлуката на албанските политичари да влезат и „играат“ во институциите на системот не поведувајќи се по спротивните примери на партии на малцинства на поранешните СФРЈ простори. Да прифатеше тогашниот победник ВМРО-ДПМНЕ да ги има ПДП во својата влада кој знае како ќе се одвиваа работите потоа.

Кој знае колку добро донесоа „мудрите“ надмудрувајќи ги во тоа време запалените национални политичари. Настаните што следеа се до конфликтот во 2001 година може да се објаснат и со нечинењето и погрешните потези (со „фабричките грешки“ што ги имаше многу) токму на власта која претежно ја имаа „мудрите“. Не е далеку од вистината тезата дека владата на екстремите (ВМРО-ДПМНЕ и ДПА) да не и се случеа бегалската криза од Косово, конфликтот, ама и корупцијата и организираниот криминал ќе беше поуспешна во решавањето на меѓуетничките проблеми – бидејќи во таа коалиција она за што беше можно да се дојде до договор, колку и малку да било барем по правило и се реализираше.

Контрапродуктивното одлагање, да не речеме губење време на „мудрите“ е уште понесфатливо ако се знае дека проблемите кои постоеа во поглед на правата на Албанците во Македонија беа практично создадени во стариот систем и старата држава, во текот на осумдесетите, особено како рефлексција на растечката политичка звезда Слободан Милошевиќ. Денес ретко кој се сеќава дека неговите фотографии беа лепени и на стаклата на македонски автобуси, а тој беше еден период најпопуларен политичар и на овие простори. Во тоа време беше укинуван албанскиот јазик од средните училишта, укината беше наставата на алабански и турски на тогашната Педагошка академија... Во сенка на серијата седници на ЦК СКМ за „албанскиот национализам и сепаратизам“ беа рушени сидовите - оградите - околу албанските куќи, а кој знае колку Албанци во државната администрација и државните претпријатија беа „работно диференцирани“.

Иако во разговорите, или ако сакате преговорите, на политичарите на власт и Македонци и Албанци за тоа се говорело, а во својство на помагачи, или ако сакате олеснувачи, се јавувале и Советот на Европа и ОБСЕ, и Герт Аренс и Ван дер Штул, до помирување низ враќање на некогаш уживаните права (во образованието, во сферата на употребата на јазикот и националните симболи, во културата) не дојде.

Патем, едно барање во 13 точки потпишано од тогашниот координатор на пратеничката група на ПДП во првите месеци на првиот плуралистички парламент на Македонија за враќање на веќе уживаните права и подобрување на статусот на Албанците во Македонија (кое веројатно се уште постои во архивата на Собранието) е многу „порадикално“ од политичките барања на ОНА во некои од нејзините комуникации во 2001!

Она малку што се стори се направи „трапаво“ – за секоја отстапка се трошеше многу време, енергија, емоции така што на крајот кога таа беше официјализирана среќни и задоволни немаше ниту меѓу Албанците, ниту меѓу Македонците. Поделбите на етничка основа наследени од поранешната држава се продлабочуваа, дури не се учеа лекциите од она што се случуваше во соседството. Зголемената меѓусебна недоверба и сомнежите беа манифестирани и преку недефинираниот однос на албанските политичари и партии во однос на референдумот од 8 септември 1991 (тие својата „база“ не ја повикаа ниту на бојкот, ниту на гласање) и потоа преку негласањето на пратениците Албанци за Уставот во ноември истата година. Тоа не ја загрижи владеечката структура, за на крајот на 1994 година пратеници и министри Албанци ги стават своите потписи на актот за формирање на Тетовскиот универзитет иако беа дел од коалицијата на власт, дури некои од нив седеа во владата која испрати полиција на почетокот на неговата работа.

Затоа пак се случуваа настани, за кои дури ни јавноста не знаеше. Полициската интервенција во селото Радолишта во јуни 1992 година со намера да се открие многу нелегално поседувано оружје не ги исполни очекувањата на планерите, ама за селаните беше само доказ дека и новата, како и старата полиција има ист аршин за Албанците. Настанот на бит-пазар, објаснет како акција против шверцот на цигари, во ноември истата година се случи истовремено со една меѓународна мировна конференција на невладини организации во Охрид, одбран пред се како место во „оазата на мирот“. Спонтаната реакција на жителите на таа страна на Скопје за малку можеше да се претвори во стампедо на другата страна на градот. Во тој кош оди и полициската интервенција во Мала Речица при почетокот на работата на Тетовскиот универзитет на почетокот на февруари 1995 година. И дефинитивно најжестоката полициска интервенција во Гостивар во јуни 1997 (и денес има луѓе кои тврдат дека не се знае точниот број на загинати и повредени).

На една трибина околу тогаш претстојниот референдум за територијалната организација во октомври 2004 во организација на лондонскиот IWPR професорот Владо Поповски (и министер во неколку минати влади) ќе каже дека секогаш кога во разговорите со медијаторство на Грет Аренс обете страни (македонската и албанската) биле близу до

некое решение, се случувал некој од погоре посочените настани, по правило со одлука на луѓе со такви овластување (министер за внатрешни, премиер, претседател на државата...) но без поширока политичка поткрепа дури од обемот на Владата во целина.

3. Нејаснотиите на 2001-та

За она што се нарекува конфликтот во 2001 има многу повеќе прашалници одошто одговори. Квалификација за нив нема - усогласен, прецизен термин за настаните од почетокот на годината се до 5 јули односно 13 август 2001 нема. Може да се направи список од 101 квалификација од војна, вистинска, но и мини, детско, граѓанско, востание, меѓуетнички судир...

Не се знае ни кога започнаа настаните. За едни тоа е убиството на тројцата полицајци на влезот во Арчиново (11 јануари 2000) во пакет со нападот на полициската станица во Осломеј (19 јануари 2000). Како поткрепа за тоа може да се земе преземањето одговорност за обата настани со објава на ОНА од 30 јануари истата година објавено на веб-сајтот именуван како „Слободно Косово“! Тогашпрв пат се употреби тоа име, но веродостојноста на ова соопштение денес не ја потврдува и самиот врв на ДУИ, иако политички во однос на Македонија како држава идеално би го илустрирала континуитетот на ОНА/ДУИ во заложбите дека токму Македонија е државата на македонските Албанци, а не некој друг сеалбански проект. Колку тоа парадоксално да е во корелација со името на сајтот, но и со фактот дека политичкиот бекграунд на Али Ахмети и неговиот вујко Фазли Велиу е во Народното движење на Косово. И патем на истиот сајт (www.kosovaelire.com) во исто време беше објавена информација за петицијата за ослободување од екстрадициониот затвор на Фазли Велиу (издадена меѓународна потерница во случајот „кичевски бомбаши“) на тетовското здружение на поранешни политички затвореници која ја потпишале речиси сите тогашни парламентарци Албанци.

За други почеток на 2001 е нападот на полициската станица во Теарце со два проектили од рачен фрлач и автоматско оружје при што еден полицаец загина. Комуникето со преземање одговорност стигна на факсот на Дојче Веле на 23 јануари 2001. Еден од главните осомничени за нападот беше ослободен од обвиненијата со амнестијата по конфликтот, што барем формално може да биде службена потврда дека настанот е во врска со конфликтот 2001.

За најголемиот дел хроничари почеток на конфликтот е влезот на група вооружени луѓе од Косово во Танушевци, најголем дел Албанци од Македонија, дел од нив родени во

селото, обнародено со „заробувањето“ на екипата на ТВ А-1 на чело со новинарката Снежана Лупевска на 16 февруари 2001 година. По што започнува војувањето „на дистанца“ меѓу припадниците на ОНА и македонските безбедоносни структури.

За тогашната владеачка гарнитура дилеми нема дека настаните од 2001 година се, всушност, агресија врз Република Македонија од страна на службени структури на протекторатот на ОН Косово.

Во воведот на „белата книга“ на МВР за 2001 на самиот почеток стои: „Република Македонија се соочува со една од најсериозните закани за нејзиниот суверенитет и територијален интегритет, предизвикана од отворената агресија на добро организирани и вооружени албански криминални терористички банди дојдени од Косово...

Поради наводната „борба за заштита на интересите на Албанците“ таканаречената ОНА, жалосно го вулгаризираа концептот на правата на националностите (малцинствата), покривајќи ги со тоа своите вистински цели; федерализацијата на Република Македонија, отцепувањето и приклучувањето на делови од нејзината територија на Косово или Албанија“. Во Белата книга постои цело поглавие насловено како „Косово – главен извор на невољи во Македонија“. Иако овие тврдења се врзуваат за тогашниот премиер Љубчо Георгиевски малку е познато дека претседателот Борис Трајковски прв споменува „агресија од Косово“ на ЕУ самитот од 3 март 2001 („цел месец до денес вооружени терористички групи од Косово организираат терористички напади од голем размер на територијата на РМ“).

Георгиевски тоа и ден денес го мисли, но интересно е дека тој како премиер упатил писмо до генералниот секретар на ООН Кофи Анан токму на 13 август 2001, денот кога и тој го потпиша Охридскиот договор. Во писмото тој пишува за агресија од Косово на 600 припадници со влегување во Радуша на Косовскиот заштитен корпус што не значи „не значи ништо друго туку официјално објавување војна на мојата земја од меѓународниот протекторат Косово, т.е. КЗК, кој за несреќа е дел од администрацијата на ОН на Косово“. Спротивно на тоа, а веројатно и на тоа што денес го мисли и говори, тогашниот министер за внатрешни работи Павле Трајанов на 19 февруари 2001, два дена по задржувањето на екипата на А-1 во Танушевци во изјава за „Вест“ вели дека „албанските парамилитантни сили што се собираат во Тетово, Куманово и регионот на Скопје се подготвуваат да ја нападнаат Јужна Србија“!

Една од енигмите околу 2001 е бројноста на припадниците на ОНА. На еден од редовните брифинзи што ги имаше со група новинари пред да си замине од Скопје (летото

2001) тогашниот американски амбасадор Ајник го посочуваше проблемот на реинтеграција и ресоцијализација на припадниците на ОНА како еден од главните во фазата на мирот кој беше на повидок. Притоа споменуваше бројка од 5 илјади главно млади овдешни Албанци кои немаат каде да одат и како да продолжат нормално да живеат ако не им се даде таква шанса. Неговиот пак наследник амбасадорот Лоренс Батлер велеше дека при секоја посета на селата кои беа дел од кризните региони се интересирал за бројноста на припадниците на ОНА пришто никогаш не добил како одговор троцифрена бројка, туку во главно бројка од десетина до дваесетина луѓе. Што е блиску да речеме и до тврдењето на Џезаир Шаќири – Хоџа дека во Арачиново на крајот на конфликтот, при акцијата на македонските безбедоносни сили припадниците на ОНА во селото, заедно со локалните луѓе кои им се придружиле не биле повеќе од 170.

Еден друг командант на ОНА попознат како „Оцата од Призрен“ во еден неформален разговор ми тврдеше дека кога доаѓал на помош во Македонија на крајот на март 2001, по заземањето на Калето од страна на македонските безбедоносни сили (според тогаш еуфоричниот Љубчо Георгиевски „најголема победа од времето на Александар Македонски“) и ја минувал Шара пеш заедно со девет свои луѓе на македонската страна на планината го затекнал само силно депресивниот Али Ахмети и ниту еден борец на ОНА!

4. Страниците за 2001-та

За воља на вистината во тоа време и некои водечки светски медиуми мислеа слично како и Љубчо Георгиевски. Скот Петерсон во „Кришчан саенс монитор“, на 27 март 2001 ќе напише: „како што етничките албански бунтовници се соочуваат со владините трупи во северна Македонија, се повеќе се сфаќа дека незавршениот бизнис од косовскиот конфликт ја потпалува оваа нова балканска војна“. Карлота Гал пак во „Њујорк тајмс“ на 17 март 2001 тврди дека „Востаниците се обидуваат да присвојат делови од Македонија со мнозинско албанско население и населението брзо се дели на Албанци и Словени, исто како и на Косово“. Џошуа Хамер во „Њусвик“ на 2 април 2001 ќе ја посочи дилемата: „Некои сакаат подобрување на можностите за етничките Албанци во единствена Македонија, додека други бараат да се спојат со Косово“. Весникот „Бостон глоб“ (27 март 2001) за истата дилема има свое видување: „Дури и некои од албанските борци по ридовите да дошле од Косово и дури и некои да се криумчари и шверцери на дрога, реалноста е тоа дека многу етнички Албанци во Македонија чувствуваат дека се жртви на дискриминација и затоа ги поддржуваат бунтовниците“.

Беќе во втората половина на март 2001 светските медиуми таксативно ги набројуваат барањата на ОНА албанскиот како официјален јазик, уставни измени, адекватна присутност во администрацијата, војската полицијата – „крај на доминацијата над албанското малцинство во земјата од страна на словенското мнозинство“.

Дошуа Хамер пак во „Њусвик“ на 9 април 2001 ќе констатира „Со години на македонското албанско малцинство му беа одрекувани права, вклучувајќи ја употребата на нивниот јазик во училиштата и другите институции“. Во анализата на Јан Фишер во „Њујорк тајмс“ објавена на 7 јули 2001 во контекст на распаѓањето на СФРЈ се вели : „Во Македонија, најјужната од новите балкански земји, ова значеше дека словенските Македонци – православни христијани со сопствена култура и јазик, неочекувано станаа главни. И додека имаше мир имаше, исто така, малку разговори дека новата македонска држава и нејзиниот Устав им ги одрекуваат на најголемата малцинска група, Албанците, целосните права на образование, признавање на нивниот јазик, работа во јавниот сектор. Десет години Албанците, кои се претежно муслимани притискаа за поголеми права но, се жалат тие, со мал успех“.

За конфузијата да биде целосна, според тврдењето на Џезаир Шаќири – Хоџа, член на парламентот од НДП, чии луѓе ја „заробија“ новинарката Лупевска во неговото родно село Танушевци, и на Али Ахмети до крајот на 1999 година не му паѓало на памет да започне, а на Косовците уште помалку да ги помагаат воени активности во Македонија пред 2004-2005 година, односно до времето кога тие мислеле дека ќе биде решен стаусот на Косово.

Од друга страна водството на ОНА од комуникето број 4 (за нападот на полициската станица во Теарце“ себе се нарекува „ние Албанците од Македонија“ и се говори за јаловите обиди своите права да ги добијат низ дијалог во склад со Уставот и на мирен начин. Овие тврдења заедно со заложбата за заштита на суверенитетот и територијалниот интегритет на Македонија како заедничка држава се разработени и опширно елаборирани во некои подоцнешни писма (и до Кофи Анан, Џорџ Робертсон и Романо Проди или ОН, НАТО и ЕУ).

Про едната или другата опција има изјави и на тогашните водечки светски политичари. Генералниот секретар на НАТО Робертсон во март ќе изјави дека Алијансата нема да дозволи „мал број екстремисти“ да ја дестабилизираат Македонија. Вториот човек кој заедно со Робертсон ќе ја претставува меѓународната заедница во настаните во Македонија, Хавиер Солана во името на ЕУ исто во март 2001 на барањата на ОНА за

переговори со меѓународно медијаторство ќе изјави: „Би било грешка да се переговара. Терористите треба да бидат изолирани. Сите треба да ги осудиме и да ги изолираме. Ништо не може да биде постигнато со насилство“.

Интересен е примерот на американската администрација. Во својата порака од 23 март претседателот Џорџ Буш ќе изјави „Соединетите Држави им се придружуваат на сојузниците и на ОН во силната осуда на насилството применето од мала група екстремисти решени да ја дестабилизираат демократската, мултиетничка влада на Македонија“. Буш тогаш говори за „насилните методи кои ги повредуваат долгорочните интереси на етничките Албанци во Македонија“ и дава силна поддршка на оние лидери кои го отфрлија насилството и на претседателот Трајковски.

Во белешката пак за средбата меѓу претседателот Трајковски и тогашниот државен секретар Колин Пауел одржана на 1 мај покрај изразувањето солидарност со Македонија, Пауел пишува дека со него разговарал за „преземените чекори со лидерите на коалиционата влада кои се однесуваат на некои загрижености на етничките Албанци во Македонија за почитување на употребата на нивниот јазик, универзитетите... па потоа пишува „му честитав на Претседателот за агресивното дејствување вклучувајќи го политичкото помирување во сите форми, вклучувајќи можни измени на уставот“.

А на крајот на јуни 2001 претседателот Буш на својата црна листа ќе го стави речи си целиот врв на ОНА од Али Ахмети преку Фазли Велиу до Гезим Острени. Истиот месец Швајцарија ќе му забрани враќање дома на Али Ахмети, а на Муса Џафери и Фазли Велиу, кои се таму, ќе им забрани политичко делување. А тогашниот амбасадор на Алијансата во Скопје Ханс Јорг Ајф, кој прв не криејќи го посети Ахмети во Призрен ќе изјави „Од она што досега го видовме Али Ахмети е доверлив партнер кој го почитува својот збор“.

Како капак на се доаѓаат најновите тврдења за настаните од 2001. Демократската партија на Албанците (ДПА) како дел од владината коалиција во време на конфликтот подолго време ја заговара тезата дека ОНА ја започнала војната само за да дојде на власт или за да ги симне нив од власт, дека за тоа постоеле средби, договори со СДСМ и слично. Најавена е „бела книга“ за тоа во која најверојатно ќе се најдат и сведочења на луѓе кои во Швајцарија се движеле во круговите на Фазли Велиу и Али Ахмети и кои имале тесни врски со луѓето од косовската УЧК. Во печат близок до Арбен Џафери и Мендух Тачи со свои остри критики на сметка на Али Ахмети веќе се појави Бардуљ Махмути, Албанец роден во Македонија, дел од емиграцијата во Швајцарија, едно време по 1999 дури неформален косовски министер за надворешни работи.

Појавата на дневничките записи на Фазли Велиу ако се цени според содржината веројатно нема да побуди поголем интерес, бидејќи освен неколку интересни детали и фотографии не нуди ништо повеќе од експлоатираната и помалку исфабрикувана теза дека ОНА на почетокот имале на ум војна за територии.

Портпаролот на Хавиер Солана, Кристина Галак во една емисија на „Еврозум“ на Борјан Јовановски мошне прецизно 2001 ќе ја означи како борба за човекови права.

5. За дијалогот и невладините организации

Првото прашање кое се наметнува е: може ли е дијалог и невладин сектор во општество длабоко поделено на етнички основи? Уште повеќе ако корените на оваа поделба се од времето на поранешната држава и временски на назад досегаат најмалку до крајот на шеесетите години од минатиот век.

Сосема е логично дека шанси за дијалог меѓу заедниците кои толку време го продлабочувале јазот меѓу себе се и теоретски мали. Уште повеќе што промоцијата и држењето постојано во оптек на тезата за меѓуетничките односи како детерминантен фактор на општествената сцена траат речи си колку и независноста на Република Македонија. По истата логика за работите да тргнат на добро веројатно треба да мине исто толку време за колку односите биле ден за ден расипувани. Плус сето тоа да биде на големо поддржано со мерки за градење на меѓусебната доверба - ако се исклучат конкретните уставни, законски и други промени кои сами по себе требаа да ја зголемат довербата - де факто единствениот дел од охридската спогодба кој не е реализиран воопшто.

Во седмото, последно издание на Адресарот на невладини организации на Македонскиот центар за меѓународна соработка се нудат податоци за 1509 граѓански организации од 5312 регистрираните организации во Македонија. И двете бројки се импресивни, но за жал ефектот од квантитетот не и квалитет. Успешните НВО во Република Македонија се сведуваат на бројот на прстите на една рака.

За тоа има најмалку две причини.

Прво, невладините организации во натпреварот со политиката се губитници од самиот старт. Најнапред кога започнаа да се формираат по напливот на нови политички партии се формираа спротивно на едно од базичните начела за нивно формирање. Имено ја следеа логиката на политичките партии кои без исклучок беа речиси „етнички чисти“. Во општество длабоко поделено по етнички основи со адекватна недоверба можеби е логично што се јавија и етнички комитети за човекови права. Во таква констелација на односи

логиката е дека подобрувањето или заштитата на човековите права има племенски основи и ако е во полза на едните мора да е на штета на оние другите. Оправдување ќе се најде и во спецификата на положбата на македонската и албанската жена кои се среќаваат со специфични проблеми. Но, таа логика на специфички одите до таму што и егзактни, по етничка основа неделиви работи како здруженија на бизнисмени или занаетчии се формираа со етнички предзнак.

Второ, во времето кога Република Македонија се соочуваше со проблемот „пошироко меѓународно признавање“ политичката елита сметаше дека невладините организации преку своите полесни патишта за меѓународно умрежување можат да помогнат за создавање клима во одделни земји да не и се прават проблеми на новата независна држава во врска со нејзиното признавање. Што се разбира не е ништо лошо ако активностите на НВО во тоа време не се сведоа само на таа димензија, за потоа работите да мутираат во насока тие да станат само поинаква форма на бавење со политика. Па тогаш почнаа да се јавуваат невладини организации не само со етнички, туку и со партиски предзнак.

Кои се тогаш потенцијалите на цивилен сектор со вакви фалинки?

6. Зошто е потребно да се разјасни 2001-та?

Реконструкција на настаните од времето на конфликтот во 2001 само за себе е непотребна. Дури воопшто не е важно кој, кога, зошто го започнал конфликтот.

Од една едноставна причина: конфликтот од 2001 предизвика промени во македонското општество кои наједноставно можат да се објаснат со тврдењето дека „Република Македонија пред и по 2001 година никогаш нема да биде иста“

Тие промени не ги институционализира Охридската спогодба. Спогодбата потпишана од тогашниот претседател на државата и лидерите на четрите најголеми парламентарни партии, со придружните гаранции на САД, НАТО и ЕУ, беше прагматична основа за спасување на мирот. Формула на која можеби и може да и се спори легитимитетот: кој и во кое име и со кого преговараше под покровителство на претседателот на државата во Охрид во летото 2001 по примирјето од 5 јули; зошто лидерите на партиите, макар и со одлуки на партиските раководства, и претседателот на државата вон сите надлежности го верификуваа договорот, а тоа не го прави парламентот; зошто се вмешаа странци можеби со мандат на организациите од каде доагаа, но без согласност или барање за тоа од која

било македонска институција; самиот мировен договор е потпишан од страна на оние кои де факто не војуваа меѓусебно...

Сите овие и слични дилеми беа разрешени кога Собранието на Република Македонија единствена институција на системот која го носи и менува уставот, во процедура пропишана за тоа ги донесе уставните амандмани, помалку или повеќе онака како што предвидуваше Рамковниот договор.

Со тоа најмалку две работи од тој момент наваму станаа речиси неможни: етничкиот ексклузивитет на Македонците врз државата и надгласувањето како форма на одлучување на мнозинството за работи кои го одредуваат статусот на малцинството во државата. Вистински голем проблем би било сознанието на било кој засегнат од овие промени дека не бил свесен за радикалноста на промените и неможноста ниту теоретски работите да се вратат назад во претходната состојба, а тоа да не предизвика уште посериозни компликации.

Ако работите стојат така зошто воопшто треба да се занимаваме со разјаснувањето на конфликтот во 2001 година? Одговорот е едноставен, Неразјаснетата 2001 година е генератор на продлабочувањето на поделбите на етничка основа и неверојатно плодно тло за создавање на нови стереотипи и клишеа едни за други. Во годиниве по 2001 година доминантната политичка тема од изминатите години мутираше во форма во која елементот на конфликтот на 2001 стануваше дел на речиси сите понови политички настани. За жал најчесто како елемент за манипулирање, за ефтино добивање политички поени. Работите дојдоа до таму што речиси во секое политичко прашање може да се додаде 2001 како зачин. Притоа 2001 се споменува и (зло)употребува во различни контексти. И многу често се употребуваа како веродостојни работи кои немаа никаква врска со конфликтот. Ако на тоа се додадат промените кои настанаа по 2001 во основата на македонското општество и долгогодишната неуспешна економија која, ако не се случи чудо, ќе мора кога тогаш да генерира вистински социјални тензии. А има ли поддобро тло за популизам со националистички предзнак од тоа?

Затоа ако историчарите, политичарите, медиумите... не го завршат својот дел од работата во вакви чувствителни прашања, некој за „добро здравје“ на општеството ќе треба да го стори тоа.

втор дел
погледи од други региони

Дринка Гојковиќ

ПОЛИТИКА НА МИНАТОТО

Резистентните Срби

Кога во февруари почна судењето на Слободан Милошевиќ во Хаг, се појавија, во Србија и надвор од неа, спекулации за тоа дали процесот против некогашниот Престедател на Србија и Југославија ќе може да ги придвижи “Србите” кон соочување со најнеодамнешното минато и злосторствата сторени од српската страна во текот на војните од 1991-1999 година. Домашните медиуми главно се бавеа со прашањето “зошто соочувањето со вистината кај нас оди толку споро”, додека странските го потврдуваа тврдењето дека “Србите” и сега, како и досега, таа вистина одбиваат да ја видат и прифатат. Со ова прашање се позабави и британскиот историчар Тимоти Гартон Еш. Во статијата објавена во почетокот на март во лондонски “Гардијан” и тој вели дека Србите се отпорни на вистината, но не се задржува само на таа констатација, туку нуди и клуч за решавање на ситуацијата.

Еш неодамна престојуваше во Белград. Сите луѓе кои ги сретна го следеа ТВ преносот на хашкото судење. Неговиот познаник Дуле, некогашен следбеник на Милошевиќ, а подоцна петтооктомврски конвертит, му рекол: “Одлично се бори, јас му се воодушевувам”. Преку Дуле, пишува Еш, зборува мнозинството на граѓани на Србија. Потврдата за тоа, тој ја наоѓа во резултатите на истражувањата на јавното мислење, според кои две третини Срби го сметаат Хаг за политички пристрасен, додека половината не умее да наведе ниту едно воено злосторство кое го сториле Срби. Процесот против Милошевиќ, се повикува Еш на “просветените Срби”, фатално ја зголемува српската склоност кон одредкување на сопствената вина и константното соживување со улогата на жртва. Неговата статија го носи насловот “Нација која одрекува”.¹³

Еш ја познава историјата на Германија и мисли дека Србите денес ги одрекуваат злоделата на своето минато како што тоа, по Втората светска војна го чинеа Германците. Ниту Нинбершкиот суд не успеа да ги освести Германците, па ни Хашкиот нема да ги освести Србите: “Некои велат дека, на долг рок, доказите поднесени пред судот ќе процурат во националната свест. Некои факти, барем, ќе постанат тешки за одрекување. Вистината е дека денешните студенти учат за нацистичките злосторства од записниците на

¹³ Timothy Garton Ash, “A nation in denial”, *Guardian*, 7 March 2002.

Нинбершкиот суд. Но, исто така, е вистина и дека Нинбершкиот суд предизвика во повоена Германија иста таква одбранбена реакција каква што денес гледаме во Србија. ‘Победничката правда’ не е најдобриот начин поразената земја да се соочи со својата историска одговорност.”

Затоа Еш никако не ја доведува во прашање начелната вредност на судењето против Милошевиќ, во кое, како што тој верува, се утврдуваат “меѓународни стандарди со помош на кои во иднина секое воено злосторство или злосторство против човечноста секогаш и насекаде ќе бидат прогонувани”. Тој единствено - *all things considered* - предлага друго решение за Србите. Во текот на својата посета на Белград тој разговарал со претседателот Коштуница. Овој, говорејќи му, меѓу другото, и за Југословенската комисија за вистината, му рекол¹⁴ дека “нам” - на Србите, или во Србија - не ни е потребен јавен театар со драматични средби на жртвите и целатите, каков што приреди Јужноафриканската комисија. Бидејќи, цитира Еш, “Ние не сакаме сапунска опера”.

Но, токму *soap opera*, верува Еш, е вистинското решение за Србите. Психолошката бариера со која се одржува *denial*, одрекувањето, особено силна кај оној кој себе си се посматра како жртва, може да ја скрши единствено еден “емоционален јавен театар”, сапунска опера за жртвите и целатите. Една американска телевизиска сапунска опера, прикажана во Германија дури во 1970 година, низ персонализација и драматизација им го предочи на обичните Германци сиот ужас на холокаустот. “Србите денес на телевизија имаат една сапуснак опера: Слоба & Карла шоу, директно од Хаг. Но, итно им е потребна уште една, од домашно производство. Дури тогаш луѓето ќе почнат да се соочуваат со фактите и да ги помнат.”

Општите места и меѓу нив и понекогаш посебно

Пред она на Милошевиќ, хашките судења во Србија можеа да се видат само селективно, во едночасовната емисија “Хроника на Хашкиот трибунал” на агенцијата *Sense*, емитувана еднаш неделно, близу полноќ, на програмата на Студио Б и репризирана на ТВ Б92. Судењето против Милошевиќ најнапред беше интегрално преземено и гледаноста на станиците кои го пренесуваа (РТС 2, Б92, ЈУ-инфо, БК) веднаш значително порасна. Но, наместо морална индигнација и беспоговорна осуда, гледачите, навистина, набргу почнаа да уживаат во неговите настапи во хашката судница. Нешто налик на нова фасцинација почна да зема замав. Тука и таму се јавуваа спекулации дека “Слоба” би

¹⁴ Во неговиот стандардно вдихновен манир.

можел набрзо и “да ни биде вратен од Хаг”, но и едно реалистично стравување дека сега опозиционата СПС (Социјалистичката партија на Србија) може битно да го поправи својот статус благодарение на хашките приредби на својот се уште актуелен партиски претседател. Среди тие нагаѓања, вториот канал на државната телевизија, РТС 2, одлучи да ги прекине директните преноси, а потоа тоа го сторија и другите ТВ-станции, освен една, ТВ Б92, и инаку главен домашен носител на програмата “Вистина, одговорност, ...”.

Колку и да дадоа реакциите на ТВ-аудиториумот нова подлога на тврдењето дека Србите се непоправливо отпорни на “вистината и одговорноста”, на тоа може да се гледа и низ нешто поинаква призма. Домашните гледачи Милошевиќ ги придоби со своја, но и заслуга на хашкото обвинителство. Публиката во Србија, имено, беше во голема мерка и одамна убедена дека во моментот кога беше обвинет, Милошевиќ беше и осуден. Уште пред почетокот на судењето, и пред Милошевиќ воопшто да пристигне во Хаг, па дури и пред да падне од власта, и Карла дел Понте и нејзината претходничка Луиз Арбур повеќепати изјавија дека против Милошевиќ имаат доволно докази да издејствуваат доживотен затвор. Пред самиот почеток на судењето, Дел Понте соопшти дека “Милошевиќ може да биде сигурен дека постојат непобитни докази за неговата одговорност за геноцид”.¹⁵ Почетните тактови на судењето, меѓутоа, не ги потврдија таквите тврдења. Од Хаг цуреа вести дека панично се трага по “инсајдерски” сведоци за Милошевиќевата директна поврзаност со злосторствата. Убедливите докази за таа врска не ги понуди ниту обвинението, преокупирано со воопштениот аргумент за “Голема Србија” и за борбата за моќ на Милошевиќ¹⁶, а ни првите сведочења на косовските Албанци, чија потресност и уверливост беа нарушени со апологетскиот однос спрема акциите на НАТО и ОВК. Од своја страна, Милошевиќ својата првобитна позиција на резигнирана, иако надмена скршеност, доста очигледни при првите појавувања пред судскиот совет, повторно ги претвори во нешто што личи на позиција на моќ. Со својата позната ароганција, но и со очигледна правна вештина, во вкрстените испитувања на сведоците, ја преземаше улогата на обвинител (= привидно истапи од улогата на обвинет), и така, барем привремено, разбуди славенички чувства кај телевизиските гледачи во Србија. Успеваше,

¹⁵ Според наводите на италијанскиот весник *Република*, пренесено во: *Данас*, 12 февруари 2002 година.

¹⁶ Одделни автори, дури, наоѓаа и повод за отворено потсмевање на сметка на јавната обвинителка: “Милошевиќ во 1999-та беше обвинет дека е Хитлер на денешницата, а во 2002-та, по скоро цели три години од градењето на случајот и собирањето на докази, Карла го обвинува дека е просечен, помпезен, плиток, дека сакал моќ и немал идеали.” (Lev Navrozov, *NEWSMAX*, Monday, 18 March 2002, <http://www.newsmax.com/archives/articles/2002/3/18/12052.shtml>.)

напроти очекувањата, успешно да им парира на “нашите непријатели” оличени во “анти-српскиот Хашки трибунал”, па така, иако симнат со ‘наша’ волја, и ‘нам’ - на длабоко исфрустрираните од лошиот глас кој не следеше низ светот и од поразите во четирите суцесивни војни - ни ја врати илузијата на одамна загубената самодоверба. Едвај и да можеше да се замисли подобар начин да се убие волјата за *соочување со вистината*.¹⁷

Факт е, меѓутоа, дека почетокот на судењето на Милошевиќ ги изненади и претставниците на западните медиуми. Милошевиќ не остави впечаток само врз ТВ гледачите во Србија. Во првите недели на судењето, западните известувачи без резерва пишуваа: “... Милошевиќ блеска како адвокат”¹⁸, “... за време на минатонеделниот процес против Слободан Милошевиќ, имаше моменти кога можевте да забележите паника на лицето на Карла дел Понте... неговиот перимејсоновски настап беше брилијантен: уверлив, силен, саркастичен, доброинформиран”¹⁹, “секоја помисла дека Милошевиќ би бил уназаден со одбивањето да прифати советник во порцесот за воени злосторства пред судот кој самиот го прогласи за нелегален, исчезна на самиот почеток на претставата која сведокот го исфрли од рамнотежа, а обвинителот често го фаќаше неподготвен...”²⁰ - и сè така, во ист или сличен тон.

Уште поважно, меѓутоа, од овие, на крајот на краиштата ситуациони пофалби на Милошевиќ, секако се забелешките од суштинска природа. Кога почна судењето, западните известувачи изнесоа два клучни приговори за работата на Хашкото обвинителство: подигнување на обвинение за време на воената интервенција на НАТО алијансата во Србија и своєвремената улога на Западот во поддржувањето на Милошевиќ на власт. Штом започна процесот, коментаторот на британскиот “Гардијан”, Хуго Јанг,

¹⁷ Покрај големите симпатии, сепак, на Милошевиќ му беше силно замерено што не покажува сочувство спрема трагичните стории кои ги изнесуваа сведоците. Ако е вистинита приказната која ја слушнав кон средината на март во Приштина (од втора рака, иако ми беше кажано дека е совршено автентична), тогаш оние кои веруваат во безчувствителноста на Милошевиќ би можеле само да бидат среќни што заштитените сведоци остануваат трајно скриени од очите на јавноста. Имено, пред Судот се појавила Албанка како заштитен сведок. Сведочењето кое не го пренесувала ниту една телевизија се однесувало на ужасните силувања. Кога го слушнал, Милошевиќ - според она што ми беше кажано - и се обратил на жената со зборовите дека и самиот има жена и ќерка, дека сфаќа низ каков ужас минала таа, дека му е страшно жал за сето што го претрпела и дека се откажува од какво било натамошно вкрстено испрашување.

¹⁸ Jon Silverman, BBC legal correspondent, “Analysis: Milosevic shines as lawyer”, 19 February, 2002, http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/world/europe/newsid_1830000/1830203.stm.

¹⁹ Angus Roxburgh, BBC's Europe Correspondent, »Milosevic turns 'Perry Mason' in court«, 22 February, 2002 (http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/world/europe/newsid_1836000/1836860.stm).

²⁰ Olivia Ward, »Milosevic proves able, agile in court«, *The Toronto Star*, European Bureau, 20 February, 2002.

јасно напиша дека “стариот монструм” веројатно ќе го избегнеше судењето за злосторстават во Босна и Хрватска доколку не ја направеше фаталната грешка да навали и на Косово. Понатаму, тој нагласува дека Милошевиќ во добар дел е продукт на западната политика, која сметаше дека тој заслужува да биде заштитен затоа што во него виде некој со кој може да “заврши работа”. Во време на нинбершките судења, за разлика од хашките, вели Јанг со огорченост, “злото и доброто беа на различни страни”, а меѓународното право беше сфатено како правда, а не како победничка правда.²¹ Коментаторот на “Торонто Стар”, Ричард Гвин, пишува дека “Milosevic has a point”, истакнувајќи дека некогашниот југословенски претседател е обвинет во момент кога требаше да се поддржи пропагандата во прилог на војната на Алијансата во Косово, а не за време на војната во Босна, кога на Алијансата тој ѝ беше потребен како потписник на Дејтонскиот договор. Тоа, секако, вели Гвин, не го прави Милошевиќ помалку виновен, ниту хашката правда помалку победничка.²² А британскиот “Економист” посредно ги коментира обвинението против Милошевиќ, потсетувајќи на Валтер Роклер, судијата на Нинбершкиот суд, кој нападот на НАТО врз Југославија го нарече “најбескрупулозна меѓународна агресија од времето кога нацистите ја нападнаа Полска за да ги предупредат злосторставата на Полјаците над Германците”.²³ Покрај сето ова, уште пред самиот старт на судењето на Милошевиќ, стаса и пораката на американската администрација, дека работата на Судот полека треба да се привршува.²⁴

Во случајот протов Милошевиќ, повеќе од кој било друг случај, Хаг се покажува како не баш идеална институција на правдата и српската политика, иако во најголем дел не го следи странскиот печат, тоа го чувствува и со тоа ги потпира предрасудите кои беа создадени против него уште од поодамна а од кои денес е многу тешко да се ослободи. Ешовата полетна визија за Хаг како камен темелник на светската правда, која во иднина нема да заобиколи ниту еден злосторник во позиција на шеф на држава, на српската публика дејствува повеќе како идеолошка проекција отколку како можна реалност.

²¹ Hugo Young, “It’s sick to ignore our part in the making of Milosevic. A shadow of moral ambiguity looms over The Hague”, *Guardian*, 14 February 2002

²² Richard Gwyn, “Unrepentant Milosevic has a point”, *The Toronto Star*, 6 March 2002.

²³ По повод на педесетгодишнината на Нинбершкиот трибунал, Роклер, исто така, изјавил дека некогата симболичка вредност е несомнена, но дека тој не бил во можност да придонесе за елиминација на војните и дивеењата во светот. *The Economist*, 21 March 21, 2002.

²⁴ »Бушовата администрација ги повика вчера судовите на ООН за воени злосторства во Руанда и поранешна Југославија да престанат да бараат повеќе време и пари и да ја завршат својата работа во наредните шест година.« Ben Barber, »U.S. wants U.N. tribunals closed«, *The Washington Times*, 3 January, 2002.

Големото мнозинство Срби нема доверба во Хаг, а досегашното судење на Милошевиќ не доведе до стекнување на таква доверба. Првите месеци од судењето не успејаа да ја предизвикаат она страшно чувство на згрозеност со кој е набиен проблемот за кој таму се расправа. Кога конечно, низ континуираниот ТВ пренос, се конкретизираше пред српскиот аудиториум, Хаг - а тоа дури и Еш експлицитно го признава - се појави во облик на “Slobo&Karla show”. На самиот Еш тоа не му пречи многу, а и малку кој досега се има позабавено со ова прашање, но факт е дека тој масмедиумски формат на Судот успеа да фрли сенка на мега-катастрофата за која во Хаг, всушност, станува збор.

Алкибијад во Сребреница

Пред септемвриските избори 2000-та, на веб-сајтот на радио Б92 беше отворен дискусионен форум. Учесниците, од земјата и од дијаспората, расправаа најнапред за изгледите за смена на власта во Србија, а кога старата власт конечно беше соборена а новата се најде пред реализација на предизборните ветувања, расправата се пренасочи на прашањето дали Србија може да се трансформира и како таа трансформација би требала да изгледа. проблемот на воените злосторства, на српската вина, барање прошка и катарза спаѓаше меѓу најчесто споменуваните, па во јануари 2001-та учесниците отворија дискусиона тема која директно се однесуваше на злосторството во Сребреница. Еден учесник со форумски надимак “Кондор”, Белграѓанин во канадски егзил, декларирани космополит и поддржувач на глобализацијата, напиша: “За Србија, единствениот пат во светот води преку Сребреница”. Еден белградски Белграѓанин, “Алкибијад”, кој заради својата српско-национална пречувствителност во претходните дискусии веќе беше наречен националист, одговори: “Не се сложувам дека за Србите (а не за Србија) единствениот пат во светот води преку Сребреница. *Преку Сребреница Србите можат и мораат да си дојдат на себе.*” (курзив - Д.Г.). Зошто е тоа така, “Алкибијад” објасни во една реплика на “Марк”, босански бегалец во Канада, кој - nota bene: единствен - тврдеше дека “... бројот на жртвите од Сребреница и причините за нивната смрт е дел на медиумската пропаганда против српскиот народ и неговите тогашни водачи!”. Реплицирајќи му на Марко. Алкибијад напиша еден од најинтересните и најважни коментари во целокупната форумска дискусија:

Марко, би сакал да е точно сето тоа што го напиша... И знам дека има и такви на кои Србинот им е крив само затоа што е жив. На некој постојано, а на некои по потреба... Јас воопшто и не мислев на нив. И не покажувал на

прст кон Караџиќ и Младиќ. Јас би сакал тие да се сосема невини во тој дел. И се сомневам дека пред Хашкиот трибунал ним би им се судело непристрасно - тие сега му судат на Краишник, на човекот кој претседаваше со Собранието на Република Српска, за да го осудат правото на српскиот народ сам да одлучува за својата судбина.

Ништо од тоа не ме мачи, мој Марко. Мене ме мачи мислата за оние кои се предале, а потоа исчезнале. Мене ме мачи она четиринаесетгодишно момченце чија мајка минатата година отиде во Хаг да сведочи во судењето против генерал Крстиќ. Таа, која на прелиминарното судење по повод испитувањето на обвинението беше означена како еден од доказите. Навистина не знам дали беше доказ А, Б или Ц, или како ли уште тие се одбележуваат пред Трибуналот. Таа, која сè раскажува на јазик кој јас сосема убаво го разбираам, а го разбира и генералот Крстиќ. Тоа е јазикот со кој зборуваме и јас и генералот Крстиќ, а и таа жена. И тогаш, сето тоа што таа жена го кажува бива преведено на некои испиени фаци, со перики на главите, кои седат на некаква маса, облечени во црни тоги, па тогаш испиените фаци го прашуваат нешто генералот Крстиќ, па тоа го преведува преведувач, па генерал Крстиќ нешто одговара или не одговара, па тоа повторно се преведува ... Таа, која кажа дека во нејзината кука во Сребреница влегол српски војник, кој проверил кој сè е дома, и кој по кратката нерешителност, го повел со себе нејзиниот четиринаесетгодишен син. Тоа е веројатно единствено релевантното за записникот. Обвинителот нема прашања. Одбраната - нема прашања. Па тогаш, оние со периките, i заблагодарија и рекоа дека може да си оди.

Но, таа жена сака уште нешто, кажува нешто, не им се дава на чуварите, не сака да го напушти местото за сведочење. Преведувачот нешто преведува, овие со периките ги вадат наочарите... што сега, ја имаат тие нејзината изјава, внесена е веќе во записникот... што зборува сега таа жена, на јазик кој тие не го разбираат? И додека преведувачот успева да им преведе на оние со периките и тогите дека жената од нив, од периките и тогите, бара нешто да го праша генералот Крстиќ, таа и пред да i

дозволат, го прашува. Неа и на генералот Крстиќ не им треба преведувач - се разбираат тие двајца и без пребедувач. Имаат ист мајчин јазик и таа и тој. Таа не прашува за воена оштета... ни за обнова... не прашува таа за хамбургери и подземни гаражи... до неа воопшто не допираат пактовите за обнова на Југоисточна Европа (слушааш ли, Југоисточна Европа?!)... неа не ја интересира разликата меѓу политичката принципиелност и политичката крутост... не и е гајле за интеграциите... ниту за босанското знаме.. Господине Крстиќ... господине генерале... кажете ми, ако случајно знаете... каде е мојот син? Дали тој... би можел... да биде некаде... жив? А генералот Крстиќ молчи...

Месечината плаче, ѕвездите плачат, а сонцето крвари... А јас се распаѓам во милион парченца... Би сакал барем да не ја видеам видео снимката на Ратко Малдиќ на ТВ, како го милува по главата она детенце и им зборува на жените зад него дека сѐ ќе биде в ред... Мајката од Сребреница не бараше извинување. Ниту од мене ниту од некој друг. А што има јас да се извинувам кога јас лично не сум протерал, силувал, убил, запалил куќа, изорал гробје, урнал храм? Не знам, но не би сакал да се извинувам, туку не знам што не би сторил само кога би можел да го вратам тоа мало момченце некако... Но, не можам. Ништо не можам да сторам. немоќен сум... И што ќе ѝ е тогаш моето извинување, или чие било? Повеќе би сакал да ми се урне небото врз глава отколку што ја слушнав таа приказна за тој малечок и неговата мајка.

Во форумскиот “пост” на Алкибијад - кој, секако, ги потресе неговите интернетски соговорници - српското соочување се открива на начин кој, застапниците на тезата за српското одрекување, домашните и странските, не се кадри да го забележат. Алкибијад спаѓа меѓу оние кои обично со презир ги нарекуваме ‘српски патриоти’. Тој и самиот не би го одрекол тоа (иако на презирот би одговорил со презир). Отворено напиша како верува дека “има такви на кои Србинот им е крив што е жив” и ја изрази својата, навидум, безрезервна идентификација со водачите на босанските Срби. Тој верува дека во Хаг му се суди на “правото на српскиот народ сам да одлучи за својата судбина” и во хашките судии гледа гротескни ликови, “испиени фаци”, “тоги и перики”. Тој општ фон, меѓутоа, целосно се релативизира со главната приказна, искажана со едноставен израз за “оние кои се

предале, а сега ги нема”. Алкибијад не зборува за тоа кои се “тие”, бидејќи подразбира дека се знае дека станува збор за сребреничките Муслимани и дека објаснување не е потребно, но нагласува дека токму нивното исчезнување е она што го “мачи”. Таа своја мака, тој понатаму ја конкретизира низ приказната за четиринаесетгодишното момченце чија мајка минатат година сведочела на судењето на генерал Крстиќ. Уште пред да ги наведе пртичините заради кои мајката се појавила како сведок, Алкибијад ја воведува темата на јазикот. Хашкиот обвинет за злосторството во Сребреница, генералот Крстиќ, хашкиот сведок на злосторот, мајката на исчезнатото момченце, и самиот Алкибијад, српскиот посматрач на хашката драма, говорат, за разлика од хашките судии, ист јазик: “Тоа е јазикот со кој говориме и јас, и генералот Крстиќ, а и таа жена”. Јазикот тука претставува некаква интеграциона метафора: и војната, и ужасите на злосторството за кое станува збор, се одиграле во еден простор на заеднички јазик, значи на простор на иницијална блискост и првобитно можно разбирање, и тоа безмерно ја зголемува нивната грозоморност. Тој заеднички јазик, исто така, ги поврзува нив тројца, како три лика на нова драма, која произлегува од драмата во хашката судница, во посебен круг на значења. Од тој момент Хашкиот суд веќе не е од пресудно значење, престанува да функционира како место на дејствието, туку се претвора во преносник на приказната за вистинското дејство. Вистинското дејство е претставено крајно поедноставено, опсиот е минималистички: војникот влегува дома, бара, и не наоѓа, но одведува - кого? непријателот? - дете од четиринаесет години. “Српскиот војник” е тука и збирна, и лична одредница: тој е, секако, конкретен иако анонимен поединец; но тој е и некој кој, во тој момент, нужно ја оличува војската на која ѝ припаѓа и сите нејзини заповедници, Карациќи, Младиќи и Крајишници. Одведувањето на детето од домот е тематско средиште на текстот. Тоа води кон средиштето на значењата, чиј носител е повторно заедничкиот јазик. Сведокот го дала својот исказ, но таа “сака уште нешто”. Додека преведувачот се обидува да посредува меѓу неа и хашките судии, таа му се обраќа - “на јазикот кој тие не го разбираат” - на оној кој е одговорен за одведувањето на нејзиниот син, на генералот Крстиќ. на јазик, уште еднаш, кој е “*мајчин и за неа и за Крстиќ*” (курзив - Д.Г.), таа, како што прикажува Алкибијад, му поставува на српскиот командант на Сребреница, со тон во кој - дури - и нема обвинение, едно сосема лично и едно важно прашање: дали, можеби, наспроти сѐ, постои можност нејзиното четиринаесетгодишно дете, сепак, животот да му бил поштеден. На тоа прашање одговорот веќе го имаат сите, и хашките учесници и хашките посматрачи. Го има - иако не може а да не го постави прашањето - и мајката на

одевденото дете. Го има, секако, и српскиот командант на Сребреница, генералот Крстиќ, непосредно подреден на главниот заповедник на војската на босанските Срби, генералот Младиќ. Тој одговор, кој на сите им е добро познат, Крстиќ не се осмелува да го изговори гласно, и затоа молчи. Неговото молчење е темелно признание на вината. “Посакувам барем да не ја видов видео снимката на Ратко Младиќ на ТВ, како го милува по главата она детенце и како им зборува на жените зад него дека се ќе биде в ред...”, го изрекува своето обвинение Алкибијад. Од него, имплицитно, не е изземен ниту еден од водачите на кои тој им го доверил “правото на српскиот народ да одлучува за својата судбина”. Алкибијад не признава колективна вина и не верува во смислата на извинувањето. Меѓутоа, високата афективност на неговите зборови - зборови, кои при тоа, јасно ги именуваат воените злосторства: “А што има јас да се извинувам кога јас лично не сум протерал, силувал, убил, запалил кука, изорал гробје, урнал храм?” - скоро сугерира дека ги изговара некој кој, на најдлабоко, елементарно човечко ниво, и самиот се чувствува виновен. Со тие зборови Алкибијад, исто така, повлекува силна линија на разграничување меѓу себе и нив, до крајност заострувајќи ја со контрастното “не знам што не би сторил само кога би можел да го вратам тоа мало момченце некако”.

Приватното и јавното: актуелната српска апорија

Со српското одрекување и српската отпорност, значи, работите не се така едноставни. Едно е сигурно: Ешовата идеја за сапунска опера како идеален клуч за српското соочување со вистината - нејзината имплицитно навредлива, искусливо неодржлива, патерналистичка претпоставка дека некои (народи и поединци) можат да се соочат со сопственото злосторство и трагедијата нанесена на другите само низ припроста, повеќеструко посредувана идентификација на најниско емоционално ниво - “Алкибијадовиот” тест го дисквалификува и морално и интелектуално.²⁵

²⁵ Ешовата сапунска опера варијанта би предизвикала, исто така, апсолутен одиум кај сите сериозни германски истражувачи. Го оставам за друга прилика презентирањето на комплицираниот развој на богатата германска »работа врз минатото« и ќе наведам само нешто што се оденсува на клучот кој го нуди Еш. »Во кино-претставата за холокаустот«, пишува во својата книга *Границиите на просветелскиот проект* социологот Детлев Клаусен, реалниот свет се узвртува: она што може да се објасни - имено, како »националсоцијалистите дошле на власт, како и зошто националсоцијалистичка Германија настојувала да го уништи својот непријател од внатре, а на надвор ги напаѓала своите соседи, и каква улога одиграл антисемитизмот - во киното се претпоставува како сосема неразбирлив, остварен факт, додека она што се случувало во универзумот на концентрационите логори и логорите на уништување, и што ја доведува во прашање секоја смисла на човечкиот живот, што ја уништува секоја доверба во историјата и општеството, се филтрира според шемата на

Кога станува збор за судењето на Милошевиќ, за жал, не мислам дека во неговиот тек ќе имаме можност да видиме драма како онаа меѓу генералот Крстиќ и мајката на убиеното муслиманско момченце. Милошевиќ беше на безбедна оддалеченост на нашите “killing fields” и сигурно не потпишувал налози за екстерминација на оние, нам некогаш братски, а потоа одеднаш душмански народи и народности. Дури понекогаш, дури, без оглед на причините за тоа, правел понекој гест да го доведе во ред своите штитеници и соработници меѓу босанските (и пред тоа, хрватските) Срби. Интересно е, секако, прашањето за тоа како Хаг ќе успее да ја докаже неговата вина, но од друга страна, тоа всушност и не е толку важно. Милошевиќ е виновен, дури и кога - во горенаведената смисла - бил целосно невин. Само што, за нас, проблемот ни тука, во ни еден случај, не се затвора.

Иако интерпретациите на нашите војни се нужно различни, и ќе останат такви, приказната за “малечкиот и неговата мајка” мора да најде пат до секое срце. Од пресудна важност е таа да биде раскажана, во многустраноста на сите облици во кои таа постои. Но, нејзината индивидуална рецепција, дури и под претпоставка да постане масовна, не може да биде доволна. Политиката на минатото не е ниту индивидуален чин, ниту индивидуална работа. Некој мора јавно да ја презентира - верификува, претстави и застапува - сознанието и чувството кое се развива низ соочувањето со злосторството и трагедијата.

Тој ‘некој’ не е ниту секој, ниту кој било репрезентентите се, отсекогаш и засекогаш, политичката власт (особено ако е слободно избрана, па дури и ако не е) и општествените елити. Тие се привилегирани творци на јавното мислење, па дури и на мрежата на вредностите, кои во еден период го определуваат однесувањето и функционирањето на општеството. Се граничи со тривијалност да се каже дека нашата постоктомвриска власт, и републичката и сојузната (со само неколку светли исклучоци), во периодот од година и половина откако ја управува земјата, го смета прашањето за војните и она што се правеше во нив, низ призмата на српската страна, како тема која е во секој поглед *non grata*. Дека војни имаше и дека Србија учествуваше во нив, е единствената неспорна работа. Останатото е молчење, никаква домашна политика на минатото не постои и не се гледа од каде би можела да се развие.

индустријата за забава. Она што не може да се поднесе, тоа не ни постои, а тоа што се прикажува, тоа ја прави неподносливоста поднослива, незамисливоста замислива, на тој начин што се обликува така да биде слично со претставениот свет на митовите раскажани во мас-медиумите...» (Detlev Claussen, *Grenzen der Aufklärung. Die gesellschaftliche Genese des modernen Antisemitismus*, Frankfurt/Main 1994, стр. 16)

Сосема накратко: никој од припадниците на споменатите елити до сега не ни помислил да се замисли над погубниот националистички дискурс, кој успеа - а успева и понатаму - нашите војни да ни ги претстави како неминовни и неопходни; ниту пак било кој проговори за злосторствата кои во тие војни го сторија Срби. Ништо од тој богат арсенал не е јавно осудено и засекогаш дисквалификувано. Наместо политиката на најновото минато, како важечка вредност се инсталира и идеен галиматijas на некаков традиционализам, во кој слободно место наоѓаат местата и антивредностите со најретроградна провениенција. Покрај една цела низа на други последици, ваквото ‘обновување на традициите’ сосема нѐ изместува од нашето сопствено време и ни сугерира дека “ние”, всушност, “не сме биле тука” за време на Сребреница, Вуковар, Сараево, косовските села; дека војните од 1991-1999 година не се “наше” минато; дека “ние” сме од некоја друга, а не од оваа недамнешна, воена и крвава приказна, дека таа со “нас”, всушност, нема никаква врска. Волјата за соочување со вистината, таму каде што таа постои, тоа ја остава без било каква потпора, а таму каде што ја нема ја потпира желбата вистината трајно да се заобиколи.

Во книгата *Политика на минатото. Почетоците на Сојузна Република Германија и националсоцијалистичкото минато*²⁶, авторот Норберт Фрај цитира двајца пратеници во Бундестагот од 1950 година. Пратеничката на ДП (Deutsche Partei - Германската партија), која се претставила “не како правник, туку како обична германска жена”, протестираше против законот за денацификација. Неопходно е пред сѐ, изјавила таа, “да создадеме мир во сопствениот народ” и за помирувањето, христијанството, заедништвото и мирот да не се зборува само кога свонат божиќните свона. На сличните, многубројни, барања да се остави “минатото да почива”, а на германскиот народ да му се овозможи одвнатре да се смири и консолидира, еден друг пратеник, по занимање гостилничар, одговорил: “Германскиот народ сѐ уште не го надмина Хитлер, Хитлер е надминат со трудот на генерал Ајзенхауер”. Оваа размена на аргументи во Германија во 50-те години од минатиот век во денешна Србија звучи сосема познато. Србија, меѓутоа, нема ни Ајзенхауер, ни Аденауер, кој колку и да бил мек во однос кон бившите активни нацисти и склон кон внатрешна консолидација на Германците, сепак постојано пред очи ја имал подвлечената црта помеѓу новата и старата Германија. На таа иста црта застава и работеше и Нирнбершкиот суд. Србија, секако, не е Германија, па онолку колку што тоа не е, исто

²⁶ Norbert Frei, *Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*, München 1999.

толку ја нема подвлечено ни линијата на разграничување. Во празниот простор, одбележан со отсуството на таа линија, паѓа - или подобро, тоне - и Хашкиот трибунал, со своите мани, но и со една изразито јасна, елементарна доблест: да го именува и опише злосторството. Таа елементарна доблест битно им недостасува на нашите политички структури, не затоа што тие, по природата на нештата, не се судски структури, туку затоа што, наспроти секој суд, никако немаат намера, од своја страна, да го именуваат и опишат злосторството. Ним би можело лесно да им се постави нормативно, и нималку грандиозно барање: да ги објаснат и јавно верификуваат фактите за нашите војни; да овозможат приказните како онаа што ја раскажа Алкибијад да се раскажат до крај; да се повлечат консеквенци. Но, каква е ползата од нормативните барања ако е однапред јасно дека оние на кои би им биле упатени нема ни да се осврнат на нив? Искрено говорејќи, има причини за паничен страв дека сѐ е безнадежно и дека, таму каде што постои, освестената приватна реакција за сторените српски недела влезе во црна дупка на политичката амнезија, која сите наши Алкибијади ќе ги претвори во чудни десперадоси, а спекулациите за српската отпорност на вистината ќе ги направи единствено важечка вистина. Процепот кој пука помеѓу приватното и јавното - меѓу можното лично разбирање на нашето зло минато и отсуството на политичка волја фактите од минатото политички да се артикулираат, и тоа така да не бидат само јасни, туку и да станат социјално-политички обврзувачки - може, затоа, да се пополни само со она што во Србија, понекаде, е веќе на дело: систематска алтернативна политиката на минатото, посветеност на поединци и вонвладини институции да се направи видливо она што не смее да остане сокриено. Можеби некои идни политичари ќе најдат некогаш свој и наш интерес во нејзиното вистинско прегрнување и прифаќање.

Срѓан Дворник

СООЧУВАЊЕ СО МИНАТОТО: ПРЕВЛАДУВАЊЕ НА ОНА ШТО СМЕ

За да бидат “народ”, според историскиот увид на Ернест Ренан, луѓето мораат да ја делат желбата да ѝ припаѓаат на една заедница. Сите објективни одредници, кои вообичаено се користат при определувањето на националните идентитети/разлики - како јазикот, културата, потеклото, територијата ... - не би биле доволни без таа широко присутна и профатена волја да се види самиот себе како припадник/припадничка на таквата заедница. Но, за да таа заедница се перцепира од страна на поединците како судбинска, постојана наспроти историските мени и надредена во однос на индивидуалните и партикуларните случајности, тие мораат многу нешта заедно да помнат, но и многу нешта заедно да заборават.²⁷ Како и при конструкцијата на секоја општествена институција, така и при конструкцијата на нацијата мора да се заборави нејзиниот настанок у конкретните односи на конкретните луѓе - во овој случај, при воспоставувањето на модерните држави и романтичните настојувања за формирање на заедници, кои би биле нивната основа. Обработката на минатото ја гради историјата за опстојувањето и развивањето на националитетот, како заеднички именик на сите промени кои досегаат и до илјада години наназад, интерпретирајќи ги настаните во светлина на подметнатиот колективен етнонационален субјект, додавајќи сврзници кои различните настани и актери ги обединуваат во соодветен идентитет, али и занемаривајќи, односно изоставувајќи го сето она што не се вклопува во таа слика, и тоа не само она што ја ремети сликата за целовитоста на заедницата, туку и она што не е во согласност со темелните,

²⁷ Ernest Renan, "Što je narod?", *Kulturni radnik* br. 6/1981

првенствено вредносни одлики, кои се вградени во неа. Имено, таа заедница не е само факт што зборува за судбинската поврзаност, туку значи и поврзаност околу нешто добро, нешто што ги возвишува припадниците, нешто за што е вредно да се жртвуваат доброта, па и човечките животи. нејзината култура е единствена, нејзиниот главен стремеж е секогаш слободата, нејзините борби секогаш биле одбрана од агресија, одбрана на честа, ослободување на ‘вечните’ простори кои ни припаѓале отсекогаш... Ако таквата свест за идентитетот и припадноста на заедницата наречена нација, како и за вредносната надреденост на таа припадност во однос на сите други општествени односи²⁸, го чини она битното во формирањето на секоја нација, тогаш заборавот, искривувањето и потиснувањето се, исто така, конститутивни за општествената свест со која доминира националната припадност, како што се и сите оние точни сознанија до кои настојува да дојде историската наука. Освен тоа, доколку во стварното минато се наоѓаат и такви односи - најнапред, конфликти - кои значајно придонеле за идентификацијата со нацијата, тогаш дури и фактички најпрецизно утврдената историска евиденција ќе постане составен елемент на митот за националното единство и националната држава како највисок израз на тоа единство. ‘Вистината’ како фактички точни, иако никогаш сосема потполни сознанија, од една страна, и конструкцијата која избира, изоставува и додава, од друга, не мораат да бидат во колизија.

Во што се состои, меѓутоа, *пошребата* од вистина (без наводници), зошто е воопшто вредно да се бавиме со она што минало, па дури и да се “соочуваме” со неа (што е вообичаен израз кој имплицира незгодни, несакани, па и непријателски работи)? Најнапред, затоа што минатото, очигледно, не е сосема зад нас. И оние широки и далекусежни поуки од проучувањето на историјата, кои помогнале во надвладувањето на

²⁸ Од ова следува дека национализмот не е некаква претерана манифестација на националната припадност, туку е токму нејзината основа. Спореди: Жарко Пуховски во зборникот *Mladi i nacionalizam*, Mladost, Beograd 1984.

романтичните митологии за вечните судири меѓу државите, нациите, херојските војсководители, а кои го насочиле погледот кон општествените случувања и променливите конфигурации, сè до секојдневниот живот, а какви што навистина се формирале и распаѓале без однапред зададени рамки, се неизоставен дел од критичката свест со која треба да се посматраат и денешните односи. Во постјугословенските земји, освен тоа, се работи за формирање на држави низ воени судири кои се случија неодамна, а чии последици се чувствуваат непосредно и сè уште траат, а чии актери сè уште дејствуваат. Значи, станува збор за нас, денес, и за можностите нашите општества и држави да ги обликуваме низ своето дејствување.

И во расправите за соочувањето со минатото, кои веќе десетина години се актуелни во постјугословенските општества, мораме најнапред да се соочиме со парадоксот за постоење на извонредна страст за бавење со повеќевековното минато во вид на национална историја, од една страна, и очигледниот заборав за многу свежото, и благо кажано, бурно минато, од друга страна. Колективните идентитети на националните заедници - новооткриените или повторно обновените - опсесивно се *ex post* втемелувани во реконструкцијата на историските континуитети на културните и етничките посебности, како и на непоколебливите повеќевековни стремежи на тие народи за воспоставување на сопствени држави, како највисок израз и залог на нивниот опстанок. Истовремено, за настаните кои се случија пред само 15 години, често, не е можно интерсубјективно да се утврдат ни најелементраните факти. Тој период, од една страна, во колективната свест се доживува како период на формирање или обнова на националната држава (иако во некои краеве процесот сè уште не е ни довршен), и како пресуден период, но од друга - на истражувањата на тој период не му се посветуваат нималку значајни напори, туку за него се смета дека сè што е потребно е “веќе добро познато”.

На двата краја на тој поделен однос кон минатото, секако, станува збор за *пиреработка*. Настаните и процесите во текот на столетија, па и цел

милениум, и тука се интерпретираат како историја со еден хипостазиран актер - нацијата - и воедно како историја на воспоставување на тој ист субјект. Романтичарските историографии го кажуваат тоа сосема отворено, а сепак нерефлектирано, бидејќи општествениот супстрат на категоријата “нација” не се преиспитува, туку се претпоставува, па така вредно се преминува кон изнаоѓање на ‘траги’, ‘потврди’, ‘први споменувања за националното име’, се бележат сите акти и процеси кои би воделе кон обединување, културно артикулирање, политичко институционализирање... Накратко, се пристапува кон остварување на замисленото исходиште како кон историска цел. Во земјите како Хрватска, во која по распадот на СФРЈ беше воспоставена национална држава, се сметаше дека за најновото минато воопшто и нема што да се истражува, бидејќи во неа целата историја се одвивала во најзгуснат облик - во решавачкиот, судбинскиот воен судир во кој, конечно, е отфрлен туѓинскиот јарем и нацијата се појавиле огрната со сопствената државност, така конечно потврдувајќи го илјадагодишниот сон. Така, се потврди сето она што отсекогаш и било, ама овој пат потврдено низ политичката институција на државата, а светот е принуден тоа да го види и признае.

Во настанувањето на постјугословенските етнонационални држави - довршени или недовршени - моделите познати од приказните за раната историја, така навидум се повториле на дело и тоа во современоста. И непријателите, и војните, и херојската борба за ослободување беа тука. Дури и сликата на непријателот - односно, она што во воената пропаганда вредно се конструира - се нудеше веќе подготвена: беа тука и “четниците”, и “ушашите”, и “балиите” (па дури и “Турците”). Етничките одредници беа воедно и линии на делба на спротивставените страни, како и одредници на нововоспоставените (за некои, самошто обновени) национални држави.

Толку за митовите. Во стварноста, која е доволно блиска за да не мора мачно да се реконструира ниту пак да се спасува од временски условениот заборав, конфликтите се одвиваа внатре во општествата, кои тукушто

открија дека одвнатре ги делат етничките поделби кои *не се поклопуваат* со политичките граници. Националистичката, политички доминантна примордијалност беше основа на граѓанските војни - војните на етничките заедници во рамките на истото општество. Фактот, пак, што некои од тие заедници имаа ‘браќа’ од онаа страна на постојните граници, како и дека тие браќа ‘побрзаа да помогнат’, беше основа на надворешната, меѓудржавна агресија. Зависно од позицијата, етничкото малцинство на територијата на една од федералните единици, односно новонастанатите држави, беше “фактор на дестабилизација” кој требаше да се неутрализира, смали или отстрани, или пак “загрозениот дел од нашиот национален корпус” во соседната држава во настанување, чија судбина потврдува дека таа државност не треба само така да се признае, туку треба да се пристапи кон прекројување на границите. Но, Босна и Херцеговина, каде не постоеше едно предоминантно етничко мнозинство и која не беше погодна за етничко ‘толкување’ уште во последниот комунистички устав кој ги запиша дефинициите на републиките како “национални држави”, на трите најголеми етнички заедници им кореспондираа и три различни државни амбиции. Во секој случај, под површината на идеолошката слика на чист судир меѓу нациите како монолитни блокови, кои територијално се разграничуваат и организираат политички како држави, се одвиваше насилство, од поголем или помал обем, а заради претворање на постојните општества во токму такви монолити - првенствено преку етничка хомогенизација (со протерувања, кои ги познбаваме под еуфемистичкиот назив “чистење”), но и со политичка хомогенизација (загушување на плурализмот, репресија на сите ненационалистички гласови, табуизирање).

Токму во ова и се состои тоа минато со кое треба да се соочиме и со кое треба да се конфронтираме, бидејќи неговото наследство, кое и натаму трае, е неспоиво со квалитетното и слободно живеење под премисите на демократијата, владеењето на правото и плурализмот. Потпората на таквата пресметка, освен тие цивилизирани стандарди за устројство на политичката

заедница, вклучуваат и еден меѓународно-правен принцип - неповредливост на границите - кој во случајот на распад на СФРЈ значеше признавање на првото следно пониско ниво, кое во тој систем беше дефинирано, а кое наголемо веќе функционираше, како ниво на посебни држави. Количеството на насилство вложено во тоа да во етнонационалистичкото креирање на државата се прилагодат и границите и етничкиот состав на дадената територија, или пак само ова последното, е општо познато, иако ни од далеку не е доволно изразено во однос на важењето на кривичното и меѓународното хуманитарно право.

Вистинскиот предмет и проблем на тоа соочување со минатото, меѓутоа, го претставуваат новите облици на *ред*, кои се воспоставија по отворањето на судирите. Честопати и со помош на меѓународните фактори (кои, патем речено, не претставуваат никаква “заедница”), а во голем дел под прагот на нивната перцепција, воспоставени се системи и поредоци кои состојбата по војните на различни начини ја нормализираат на начин кој значи акцептирање на новите односи, кои беа воспоставени низ воени конфликти и масовно насилство. Не геополитички посматраните држави (бидејќи неповредливоста на границите е формално одбранета), туку нивните поредоци и содржината на нивниот политички живот, го одржуваат - понекогаш навидум низ коректни институционални облици на правна држава и демократија - нивното потекло во националистичкиот клуч. Дискриминацијата во однос на враќањето на бегалците, враќањето на нивните имоти и нивна реконструкција, на одржливост на животот по враќањето, како и другите, повеќе или помалку, типични примери, во последните години не се појавуваат во форма на отворено не-еднаква примена на прописите на еднаквите случаи на етнички различните субјекти, туку во индиректни форми, прикриени зад бирократските компликации и невидливите, тешки за докажување пристрасности (на пример, во однос на вработувањето на повратниците). Понекогаш дури и обратно - во вид на легализирана сегрегација, таму каде што целокупниот мирновременски

систем е поставен врз рамнотежа на до неодамна завојуваните страни, така што покрај толку колективни партнери едвај и да останува простор за индивидуализам и вистинско граѓанство.²⁹ Меѓутоа, уште поважно е тоа што веќе се консолидираа и идеолошки интерпретации кои ваквите состојби ги прикажуваат како нормални и легитимни, вклопувајќи ги последиците на конфликтите во еден систем, кој однадвор наликува на стабилизирани институционален и нормативен поредок. Истовремено, се наоѓаат оправдувања или просто ‘објективни’ објаснувања за сите појави кои отстапуваат од поредокот. Ако луѓето масовно бегаа пред етничките прогони, тоа го чинеа ‘доброволно’; ако враќањето на бегалците е споро или недоволно, тогаш се кажува дека и онака е општа карактеристика на секој вооружен судир огромното мнозинство никогаш да не се врати; ако имотот е продаден на друг без согласност на сопственикот - тогаш се вели дека сопственикот и онака не бил тука да се праша за продажбата, ние мораме да ги згрижиме ‘нашите’ кои ‘тие’ ги изгонија од некаде...

Но, не треба да не залажат ниту тие изразито етнички пристрасни аспекти на дејствувањето на постјугословенските општества. Она што е најкарактеристично за неодамнешното минато е што и понатаму постои авторитарна власт, како и колективизам на општествената свест, која доминира над моралното и политичкото расудување.

Државата со таквата спасувачка историска мисија, каква што и е доделена во националистичкото сфаќање на историјата, не се вклопува во либерално-демократските односи на ограничување на власта и општествената демократска контрола над неа. Причините не се само идеолошки. Општеството, произлезено од социјализмот и кое минало низ војна, нема во себе мноштво на мали, релативно автономни центри на економска моќ кои би биле основа за оваа ограничувачко-контролна

²⁹ Вакви случаи има во Вуковарскиот регион во Хрватска, каде етничките поделби ги пресекуваат сите сфери на општествениот живот, почнувајќи од најраните фази на воспитувањето и образованието; но, ваквите примери се карактеристични и за целата ‘Дејтонска’ Босна и Херцеговина.

функција на либерално-демократските институции, а политичката елита, како доминантна, е испреплетена со деловната. Нејзиното самоволие може да доведе и до бранови на економско незадоволство и фрустрации кои заради стравот пред бедата и невработеноста се свртуваат кон политичката елита, но тоа не ја погодува светоста на државата, туку само укажуваат на тоа дека нејзините раководни позиции ги зазеле политичари недостојни за таа чест, па треба да бидат сменети - а да при таа смена можат подеднакво добредојдени да бидат дури и уште поирационални националистички опции. Сè додека власта не е одвоена од сопственоста, се дотогаш во формалните рамки на либералната демократија сосема комотно можат да егзистираат авторитарни содржини.

Колективната идентификација со таквата политичка заедница преживува и кога ќе минат времињата на создавање на државата и нејзината одбрана. Таа често останува во позадината или во подлогата, како имплицитна идеологија која секојдневно веќе не трешти по плоштадите и медиумите, но доволен е каков било симболичен гест и повик за да ја поттикне нејзината манифестација. Ќе се манифестира во секој повод на некаква поголема отстапка на домашната власт пред меѓународното опкружување - било да е тоа нормативно по природа (покорување на меѓународните стандарди на хуманитарното право или на човековите права), било да е политичко (прилагодување на барањата на ЕУ и сл.). Предавањето на некој национален херој пред Меѓународниот трибунал во Хаг, ако веќе и не доведува до излегување на илјадници демонстранти на улиците, сепак се перцепира не како примена на правото, туку како - *ојсџајка*. Подведувањето пред меѓународните економски стандарди - во кои, за жал, спаѓа и стандардизацијата на стоките и слободата на движење на капиталот - ќе се прикажува не како глобализација на просторот за непречена капиталистичка експлоатација, туку како потчинување на нашите автентични производи или како распродажба на нашата земја. Колективистичката идентификација со државата како со национална

заедница ќе се манифестира, меѓутоа, не само кон надвор, туку и во секоја прилика кога се работи за коректна правна регулатива или дури и кога прагматичната политика допре во она што се перцепира како симбол на етно-националното втемелување на самиот поредок. Еднаш тоа ќе бидат мајките на воените жртви кои ќе се спротивстават на отстранувањето на некаков ‘споменик’ поставен *ad hoc* по кој знае кој повод, а за дневно-политички цели; друг пат тоа ќе бидат воените ветерани кои, исто така, ја практикуваат својата привилегија да бидат посебно чувствителни на овој или оној национален симбол.

Но кога во правниот систем ќе се направи обид да се воведат институти, кои на малцинствата (првенствено на етничките, но ги задираат и оние другите, како на пример сексуалните, кои веројатно со самиот чин на постоење го навредуваат она што се смета за ‘наша’ - секако, национална - традиционална култура) им овозможуваат не само заштита против дискриминацијата, само е прашање на време кога ќе се подигне некој глас да праша: “А кој го штити мнозинството?” Таквото прашање не само што нема да биде исмеано, туку и ќе најде на разбирање или барем премолчно одобрување, со тоа што ќе биде прифатено во расправата како легитимен приговор. Тоа што, ете, постои потреба да се докажува дека (етничкото) мнозинството во тој свој колективен идентитет е заштитено со самиот факт што претставува мнозинство во една наводно демократски организирана држава, колку и да звучи тоа тривијално, е главниот симптом за колективистичката болест која трае токму затоа што само навидум поранешните услови за формирање на државите им се препуштаат на минатото без свесно конфронтирање (а можеби некогаш и со надвладување).

Одговорноста за соочување со минатото - и тоа со она минато кое и денес трае, кое живее во денешните односи - се однесува на еманципацијата од авторитарно-колективистичките основи на политичката заедница, без оглед на тоа колку таа во меѓувреме се стекнала со формални одлики на правна и демократска држава. Сè додека нема плурализам во однос на

темелните вредности, туку тие извираат од етно-националниот идентитет и повторно се враќаат во своето извориште, сите тие одлики остануваат само празна флоскула.

Како што таа одговорност најдобро се читува во односот спрема малцинствата, така според истиот принцип - фер однос кон послабите - таа всушност се однесува на сите поединци, не како ‘мнозинство’, туку баш на секоја личност посебно. Слободарскиот и демократски квалитет на животот на секого во општеството и во државата може да се стекне дури со надвладување на наследството на недамнешното минато, кое сè уште ги определува политичките форми кои беа воспоставени во изминатата деценија и половина. Значи, секоја неуспешна афирмација или одбрана на правото, секој чин на легитимирање на слободата на изборот и во однос на ‘најсветлите’ традиции, придонесува за надминување на тоа минато. Но работите не смеат сосема да му се препуштат на тој капиларен процес, најнапред затоа што постојат тешки штети и жртви кои треба да добијат соодветна правна сатисфакција и оштета, потоа затоа што потенцијалот за натамошно нанесување на такви штети - ако веќе не со насилни средства, тогаш преку посредна или непосредна дискриминација - и понатаму постои, и конечно - затоа што слободарскиот и демократски квалитет на живеење, колку и да е добар за секого, за мнозинството сè уште не е осознаен интерес.

Одговорноста за надминување на минатото бара одговор и на прашањето за субјектот на таа одговорност. Таа е *колективна*. Колективна е, најпрво затоа што, сите самоволија на власта, па и најлошите злосторства, сторени во име на (етно)националната заедница. Колку и да се бега од тоа во некаква лична аполитичност, ако злото се легитимирало јавно како работа на нацијата, тогаш тоа е неотповиклив политички факт во однос на кој постои морална должност да се каже: не и во мое име! Колективна е затоа што режимот кој го чинел, овозможувал или барем премолчно го одобрувал злото бил воедно и поредок кој го опфаќа целокупниот општетсвен живот, кои го сочинувале, овозможувале, и со својот труд и ангажман го репродуцирале

и/или низ даноците го финансирале сите негови припадници.³⁰ дали тоа се чинело со знаење, намерно, со одобрување или неспротивставување на сите тие милиони поединци, тоа нема никакво значење; се работи за фактот дека тоа се чинело и дека од тоа произлегле последици. Конечно, одговорноста е колективна и заради она за што овде најмногу стана збор: затоа што работите се одвиваат и понатаму, што овие општества и држави продолжуваат и понатаму активно да дејствуваат, одржувајќи ги битните премиси кои се противат на плурализмот и слободата, па дури и на толеранцијата, а камо ли на афирмативната акција. Освен тоа, сите ‘ние’ и понатаму ја сочинуваме токму основата без која ништо не би можело да се случи во овие општества - ниту репродукцијата, ниту промените - затоа сме и одговорни за продолжувањето на ефектите на таквото владеење.

Додека говориме и пишуваме за таквата одговорност за соочување со минатото заради совладување на силите нашовинизмот и нетрпеливоста, во позадината одсвонува највпечатливиот светски пример на повеќедецениските напори за "Vergangenheitsbewältigung" во Западна Германија по 1945 година. Тој историски потфат, освен немилосрдната интелектуална и морална пресметка со ултимативното зло на нацизмот³¹, како и упорните политички дебати од кои не можеше да побегне ниту највисокото законодавно тело³², беше овозможен и од две битни историски околности: целосниот пораз и огромниот ангажман на поединци, но и на западните сојузници, за воспоставување на демократијата, но и на економската база. Во пост-југословенските општества нема баш сигурни победници, но уште поважно - нема ни целосни губитници, а странската помош - освен во случаите на Дејтонска БиХ и Косово каде дојде до долгорочно институционализирање на аранжманите кои воспоставија примирје, но и ги замрзнаа конфигурациите

³⁰ Далекусежноста на таа одговорност е најубедливо аргументирана кај Хана Аренд во: *Eichmann u Jeruzalemu: izvještaj o banalnosti zla*, (Politička kultura: Zagreb 2002).

³¹ Karl Jaspers, *Pitanje krivice*, SamizdatFreeB92, Beograd 1999.

³² Helmut Dubiel, *Niko nije oslobođen istorije. Nacionalsocijalistička vlast u debatama Bundestaga*, Samizdat B92, Beograd 2002.

определени во текот на етничките конфликти - никогаш не го достигна нивото на полно преземање на одговорноста. Освен тоа, ситуацијата е обележана со слаби економии, висок степен на невработеност, исфрустрирани демобилизирани (па потоа повторно политички мобилизирани) воени ветерани... сето тоа повеќе потсетува на состојбата по Првата светска војна која во Германија и Италија доведе до создавање на насилни и тоталитарни режими.

И кој тука би се јавил како носител на таа одговорност за соочување со минатото и совладување на неговото наследство? Треба да се признае дека денес неспоредливо посилен притисок на меѓународното опкружување веројатно во добра мерка ќе ги цивилизира политичките поредоци и елитите во постјугословенските простори, што се гледа и по тоа што националистичките групации на власт усвојуваат реформски и “про-европски” курс, но таа нормализација и пацификација нема да го одработи она за што овде станува збор. Тоа неодамнешно минато се состоеше од работи кои се тешко споиви со цивилизираните општества, па дури и со најобичниот традиционален морал - почнувајќи од валканите политички игри, па сè до масовните злосторства. Затоа, тоа минато не може да се остави самото да “слегне”; со него помирување не е можно, ниту пак е можно напредување кон некаква цивилизирана состојба, во која се почитуваат правата, толерираат различитостите, и демократски се контролираат властите. Значи, соочувањето со таквото минато е воедно напор да се *раскине* со него, да се прекине континуитетот на она што некогаш се чинело. За да се постигне тоа, драматургијата на тој раскин низ соочување би морала да утврди кои се актерите, односно чие чинење или нечинење ги произвело тие факти, за да на крајот се утврди и вината на одговорните актери.

Меѓутоа, ваквата правосудна метафора повеќе залажува отколку што објаснува што треба да се стори. Сликата е, всушност, позајмена од системите во кои постапката на утврдување на фактите, виновниците и вината претпоставува и подразбира легитимен систем на норми и правила, во кои се

знае што е забрането а што не е, што е кривично дело, а што не е. Соочувањето со минатото во постјугословенските војни, меѓутоа, не се одвива во рамки кои легитимно би ги дефинирале основните критериуми. Со реалниот политички, морален и правен контекст во кој ова соочување се случува овде и сега - ако и воопшто се одвива - сè уште доминира стојалиштето на етнотетиката, од кое не се согледуваат конкретните факти и актери, туку штетата и ползата за заедницата. заради тоа, едни исти факти, истите постапки на истите актери, можат да се интерпретираат и како јунаштва и како злосторства.

И како да се излезе од тој круг?

Еден можен пат е тие факти упорно да се собираат и да ѝ се презентираат на јавноста во толкава полнотија и конкретност за да остане сосема мал простор за политички маневрирања и интерпретирања. Тие ни тогаш нема сами по себе да произведат некои сензационални морални или политички ефекти, но барем ќе ги олеснат напорите за натамошните политички расправи да се градат и врз увидот во она што навистина се случувало. Тие нема да бидат ни сосема без ефект: колку и да постојат разорени морални и цивилизациски стандарди во постјугословенските општества, сепак еднострано воспоставените и документирани планови и спроведувањето на насилните поделби на територии, етничките прогони и пустошења (“чистења”) удираат барем во некој елементарно, исконско чувство за доброто и злото, кој се противи на тоа да се проголта и прифати баш сè што е сторено во име на “нашиот народ”. Заради тоа, политичките иницијатори, главните спроведувачи и господари на тешките злосторства, впрочем, чинат сè таквите факти да ги скријат или уништат. Она што таквите информации можеби насилно ќе разликаат (доколку јавноста дознае за нив) е битната компонента на овдешната колективна свест - перцепцијата на сопствената заедница како колективна жртва. Конкретното сознание за тоа дека некој - индивидуа, семејство, село... - бил жртва на ‘нашата’ страна го

одзема главното оправдување за одбранбената политика на колективниот идентитет.

Во тоа постапно и макотрпно соочување е и ќе биде неизоставно и делувањето на меѓународните инстанци. Па и нашироко критикуваниот Хашки суд, сепак, во најмала рака, ја емитираше пораката дека важењето и примената на некои универзални норми не зависи ниту од моралот, ниту од моќта на домашните фактори и не е на располагање за партикуларните, етнички обоени чувства за правда.

Секако, волшебна формула не постои. Сè што може да се конструира како метод на пресметка со недамнешното минато мора да биде проследено со бројни “ако” и “можеби”. Како и секогаш, дури и сликата да е конструирана сосема песимистички, она што останува е оптимизмот на јавниот ангажман.

Мери Брин Смиџ

**Откривање на вистината и улогата на гласовите на жртвите:
обсервации од Северна Ирска и Јужно-африканските искуства**

Кога некогаш би помислиле на ужасот
на нашите неприродни дела,
не би можеле да заспиеме повторно
без да сониме дожд од оган:
некаде Господ се пазари за Содома,
а некои добри луѓе можеа даго спасат градот, но во тој валкан дел од
умот
што го нарекуваме душа
единственото очистување се солзите,
и по сите пребројувања на нашите тела,
нашите силувања и сакатења,
тука веќе никој не плаче; луѓето кои би липале
заради смртта на едно куче
чекорат по неизгорените улиците со суви очи.
Но заборавот никогаш нема да чекори
заедно со невиноста; ние го чуваме чистиот образ
со ризик по нашите животи, барајќи ја
мудроста на нашите загуби, дарот на очајот,
или би можеле да убиваме повторно.

Филип Апелман³³

³³ Phillip Appleman, 'Waiting for the Fire' во *New and Selected Poems 1956-1996*. Vanderbilt University Press, 1997.

1. Вовед

Обсервациите што следат се рефлексии на искуствата, главно, од Северна Ирска, и во помала мерка, на Јужна Африка, а упатуваат на некои теми и прашања кои се појавуваат секогаш кога станува збор за справување со недамнешната историја на некој насилен политички конфликт. Текстот делумно произлегува и е заснован на академска почва, но е делумно и резултат на истовременото дејствување на авторот и како граѓанин и политички актер во едно постконфликтно општество. Затоа, пристапот инкорпорира една идентификација со прашањата, на начин кој, не сосема, кореспондира со конвенциите за научна дистанца. Анализата има за цел да допре до оние практичари и аналитичари од другите општества, кои се обидуваат да одговорат на предизвиците на откривање на вистината, со надеж дека се нудат некои согледувања засновани на искуствата, меѓу другото, и од Северна Ирска и од Јужна Африка. Водени од свеста за опасноста од преземање на искуства и модели од еден контекст во друг, јасно се потенцира значењето на препознавањето на спецификите на специфичниот контекст. Затоа, она што следи има потенцијална важност за едни општества, но таа важност мора да биде утврдена од оние кои се добро запознаени со специфичната историја и политичката економија на секој одделен случај.

Анализата на процесот на откривање на вистината од страна на научните работници зависи од животното искуство на оние човечки суштества кои најнепосредно живеат или живееле со конфликтот. Анализите на политичкото насилство и неговите последици мораат, затоа, да одговорат на етичкиот предизвик од избегнување на натамошното одземање на моќта на оние кои биле директно погодени од насилството, најчесто веќе онемоќени, а преку давање на привилегирана положба на погледите на "експертите" (академски истражувачи, психијатри или меѓународни експерти) над погледите на учесниците или практичарите од теренот. Етичкиот предизвик е да обезбеди работата што ќе се преземе да не биде

одземена и разделена од оние чие лично искуство било основата за таквите анализи. Сепак, компаративната анализа нуди потенцијал за правење на скица на тешкиот терен на справувањето со историјата на општествено насилство. Откривањето (или репарирањето) на вистината е комплексен процес, оптоварен со контрадикции, можности и замки. Овој текст е обид за скицирање на главните одлики на овие можности и замки, како и на оцртување на јасната линија за лимитациите на самата полза од утврдување на вистината, во еден контекст каде, за жал, тоа се презентира како лек за сите болести на постконфликтните општества.

2. Потенцијалот за окончување на одрекувањето

Работата на откривањето на минатото и создавање на механизам за сослушување на гласовите на жртвите во општествата поделени или произлезени од насилан конфликт, потенцијално може да оствари неколку функции. Во наведената поема на Апелман се вели дека "заборавот никогаш не чекори заедно со невиноста; ние го чуваме чистиот образ со ризик по нашите животи, барајќи ја мудроста на нашите загуби, дарот на очајот, или би можеле да убиваме повторно..." Оние кои живеат во поделени општества се, многу често, заглавени во една култура на молчењето за насилниот конфликт со кој живеат. Во постконфликтното општество, ризикот "би можеле да убиваме повторно" е сериозен, освен ако мудроста која доаѓа од загубата и дарот на очајот не се стекнат. Во текот и на крајот на конфликтот, целосната слика за огромните хумани консеквенци од насилството се честопати скриени или барен не целосно познати. Во текот на конфликтот, за да се преживее, се посега по различни механизми кои овозможуваат толерирање или опторност кон насилството, како: одрекување, стоицизам, индиферентност, задоволство заради страдањата на непријателот и емоционална затапеност. Веројатно, степенот на одрекување и затапеност се функционални по својата природа и со цел да се преживее психолошки.

Секако, психолошкото одрекување е суштинско за способноста да се сторат акти на насилство, а одрекувањето и објектификацијата на "непријателот" се користат од вооружените групи за да го олеснат практикувањето на насилството. Таквото одрекување е опасно во контекст на едно мирољубиво општество затоа што неговата функција е олеснување (фацитација) на насилството.

Од суштинска важност за изградбата на мирољубиво општество е способноста на граѓаните да се соочат со реалноста на општеството без посегаче по одрекување и негација. Способноста да се сочувствува со другите сограѓани, со оние од другите општества и дури и со оние кои претходно биле сметани за непријатели - е дел на процесот на консолидирање на граѓанството во едно мирољубиво и цивилизирано општество. Емоционалниот пејсаж кој го олеснува убивањето и другите форми на насилство е оној во кој нема сочувство, особено сочувство со нашите непријатели. Сепак, ваквиот емоционален пејсаж не исчезнува автоматски со завршувањето на конфликтот. Старите непријателства, траумите поврзани со минатото, желбата за osveta и перцепциите на неправда и некажнетост е веројатно дека ќе останат, втемелени во културата и ќе го одржуваат општеството ранливо, склоно кон нови изливи на насилство, што ќе рече способно повторно да навлезе во војна.

3. Пристап во дискурсот на ддругите

Социјалната психологија на конфликтните општества може да постави пречки на патот на активните граѓани кои сакаат да ги сфатат и дознаат погледите на оние од другата страна. Оние кои бараат такво разбирање ризикуваат отфрлање од нивните сопствени заедници. Процесот на предефинирање на една постојна или замислена врска со ддругите содржи ризик во однос на сопствената заедница, како и примарниот ризик од стапување во директен однос со оние кои претходно биле сметани за инхерентно

недостојни за доверба и опасни. Таквите преземачи на ризикот на сите страни на конфликтот играат клучна улога во создавањето на можности за напуштање на моделите на ексклузивна интеракција и нормативна верзија за вистината. Со таквите исчекори, тие можат да отворат простор за работа на откривање на вистината. Информациите за хуманите консеквенци на насилството на "другата страна" може и да не биде достапно за сите граѓани, како последица на некои фактори како, на пример, јазичните бариери, поларизираниите и тенденциозни медиуми, или сегрегацијата што постои по основа на место на живеење, професионална или некоја друга основа. Обезбедувањето на генерален пристап на таквата документација која би ги надминала општествените поделби е клучна во конструирањето на валиден процес на откривање на вистината. Обезбедувањето пристап преку употреба на пишани или аудио визуелни материјали, како и обезбедувањето на пристап до нив за изолираните и оддалечени заедници, е централно во создавањето на максимален ефект врз процесот на откривање на вистината.

4. Потенцијал за обесхрабрување на насилството

Откривањето на вистината за трагедиите и загубите од минатото служи како основа за создавање на докази за високата цена на насилството во човечки животи, за природата на штетата која човечките суштества си ја нанеле едни на други како резултат на војната и насилството, како и за степенот во кој таквите штети вршат влијание врз целото општество. Процесот на милитаризација го прави таквото знаење недостапно, а ориентацијата и тренингот на борците е намерно насочен кон целосно почитување на штетите што тие ги предизвикуваат преку употребата на насилство.

На општествено ниво, дел од процесот на успешна консолидација по насилниот конфликт може, исто така, да биде општествена рефлексивност на хуманите, економските и другите трошоци и загуби кои ги креира

насилството. Документирањето на човечкото страдање кое е сеопфатно, инклузивно и достапно до генералната јавност може да создаде докази за информирање на таквите општествени рефлексии.

5. Диференцијални ефекти

Во текот на конфликтот, не сите граѓани страдаат еднакво од ефектите на насилството. Многу почесто, насилството е сконцентрирано во одделни локации, со други места кои остануваат недопрени, или дури и незапознаени со животот во епицентарот на конфликтот. Сиромашните луѓе, по правило, страдаат многу повеќе од оние кои имаат економски ресурси да се засолнат или да обезбедат мерки за своја заштита. Некои лица, како припадниците на безбедносните сили, живеат во тајност, понекогаш криејќи ја вистинската природа на својата работа дури и од најблиските членови на семејството. Други живеат во изолација, заборавени во текот на времето по загубата на најсаканите, бидејќи други загуби им се случиле на други луѓе, а моменталните загуби секогаш добиваат поголемо внимание од старите. Бруно Бетелхејм³⁴, психијатар кој ги преживеал ужасите на концентрационен логор, ја спореди болката со гас - таа има тенденција да се шири и да го исполни сиот простор. Таквата експанзија на болката може да не остави простор за почит кон болката на другите, особено оние кои се сметаат за непријатели.

Синтетизирање на исказите

Сите овие фактори кои треба да обезбедат една целосна претстава за последиците на политичкото насилство не е лесно да се создадат. Искуството на еден дел од општеството, заради општествената поделба, не е достапно до

³⁴ Bruno Bettlheim, “Individual and Mass Behaviour in Extreme Situations”, *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 38: 417-452, 1943.

"другиот". Дури и таму каде што бившите непријатели сакаат да дознаат повеќе за искуствата на другите, тие мораат да совладаат низ политички и психолошки бариери, како на пример сегрегацијата, стравот или заканата да не го чинат тоа. За најголемиот број од овие луѓе, сепак, постои мала или никаква мотивација да дознаат повеќе за повредите кои им ги нанеле на другите во име на својата кауза. Сепак, таквото сознание е суштинско за изградбата на односи на заемно сочувство помеѓу граѓаните на едно ново општество, а кои биле некогашни непријатели. Целосната експозиција на хуманите последици на политичкото насилство, гласовите на жртвите, од која страна и да доаѓаат, соопштувањето на нивните стории, опишувањето на влијанието врз нивните животи е, всушност, глас кој може да ги спаси поделените општества од опасноста да живеат без сочувство. Опасноста, како што укажува отворено Апелман, е дека би можеле повторно да убиваме, дека враќањето на насилството од минатото е не доволно проблематизирано, затоа што целосните последици од тоа насилство останале сокриени или не целосно изложени. Изложувањето на целата слика за хуманата цена на конфликтот може да служи како противтежа на милитаризацијата и контра-баланс на дехуманизацијата на непријателот, што го олеснува насилството. Ова е првата и најважната причина за отпочнување на процесот на откривање на вистината во постконфликтниот период.

Инкорпорација на нов материјал

Апелмановата поема укажува на потребата од учење од минатото. Во процесот на откривање на вистината, се јавуваат нови факти. На пример, улогата на полицијата и безбедносните сили во актите на насилство и тероризам во текот на Апартхејдот во Јужна Африка беше разоткриена низ сведочењата на самите полицајци и нивните жртви пред Јужноафриканската комисија на вистината и помирувањето. Димензиите на настаните кои биле скриени или одрекувани се појавија за првпат, тие ги менуваат сфаќањата, ги

менуваат перцепциите за одговорноста и вината. Првата жртва на насилниот конфликт е комплексноста. Насилството поларизира, така што анализите тежнеат да бидат остри црно-бели контрасти, избегнувајќи ги подрачјата на сивата боја. Процесот на откривање на вистината нуди можност за комплицирање на поедноставната претстава за минатото, додаде нијанси на сиво во сликата продуцирана за време на конфликтот. Увидот во противречностите на минатото, како и инкорпорирањето на некои претходно непознати димензии и факти, претпоставува поизбалансирано разбирање и помалку поларизирано размислување за сегашноста и иднината.

Едукација на јавноста

Работата на Комисијата на вистината и помирувањето беше пренесувана преку телевизијата, а нејзиниот обемен извештај проидуциран на CD и на посебен веб-сајт. како што обично се вели во Јужна Африка, денес после сè, никој нема да може да каже дека не знае што се случувало за време на Апартхејдот, затоа што доказите за тоа се направени јавни. Едукацијата на јавноста е важен дел на градење на ниви вид на одговорно граѓанство, кое ги инкорпорира длабоките анализи на минатото. Еден неодамнешен обид на BBC во Северна Ирска да реализира своевидна комисија на вистината на телевизија, преку собирање на четири пара на жртви и сторители пред камерите, предизвика огромна критика кај бројни групи од цивилното општество, кои се бават со овие прашања. За да се едуцира јавноста и да и се даде на увид целосна слика за конфликтот, модерната аудиовизуелна комуникација може да игра извонредно голема улога, како во Јужна Африка. Но, работата на откривањето на вистината, сведочењето, откривањето на тајните, профаќањето на одговорноста и давањето на изјави на каење и барање прошка мораат да се случат во рамки на внимателно дизајниран контекст, кој е еднакво достапен за сите граѓани. Правните, политичките, безбедносните и психолошките последици мораат да бидат сериозно земени

во предвид кога се дизајнира процесот на откривање на вистината, кој би требал да соодветсвува на спецификите на даденото општество. Откривањето на вистината не е, ниту смее да биде, реалити шоу, иако делови од процесот мораат навистина да бидат пренесувани со посредство на телевизијата заради зголемување на достапноста на процесот и за да се реализира функцијата на јавна едукација.

Функцијата на откривањето на вистината: потребите на жртвите

Процесот на откривање на вистината го следи една голема погрешна перцепција дека смислата на тој чин е задоволување на потребите на жртвите. Иако механизмите на вистината играат голема улога во осведочувањето и документирањето на страдањата на поединците и групите, и создаваат признание за таквите страдања, жртвите понекогаш плаќаат висока цена за таа функција. Повторното отворање на старите рани, разочарувањата од изневерените надежи дека ќе се добијат повеќе информации, извинување или простување, ограничената природа на финансиските репарации, временските ограничувања, одговорот на одговорните во власта, стресот од преживување на болните настани заради давање сведочење - сето тоа влегува во цената која учесниците ја плаќаат, било да се сторители или жртви. Затоа, поточно е процесот на откривање на вистината да се опише како услуга која жртвите, а и сторителите, му ја прават на општеството за негово добро, а не обратно.

Репарации

Процесот на вистината, вообичаено, содржи одредби за различно форми на репарации за жртвите и преживеаните. Хамбер и Вилсон заговараат такви акти на репарација кои би вклучиле достоинствено погребување, споменици и меморијали, или плаќање на финансиска компензација - а кои се со подеднакво симболичко значење. Сепак, и секој посебен облик има

значење за себе. Жртвите често ги оценуваат репарациите во светлина на тертманот или видот на репарацијата која ја добиле другите, особено оние кои се однесуваат на другата страна или строителите. Јужноафриканската комисија располагаше со лимитирани средства за репарации на жртвите на апартхејдот. Во јануари 2000 година Владата објави дека таа ќе ги компензира само со симболичка компензација, наспроти препораките на Комисијата за суштински материјален надоместок. Во ситуација кога како жртви се јавија повеќе од 22 илјади лица, надоместокот требаше да има и практична и симболичка димензија. Жртвите мораат да се почувствуваат навистина ојадени ако перцепираат дека сторителите се подобро третирани од нив. Јужноафриканецот Дума Кхумало вака го коментираше огласот на владата: "Не изневерија. Претходаната влада им даваше златни ордени, а сегашната ги амнестира. Жртвите се оставаат со празни раце."³⁵

Во Северна Ирска беше прифатена повеликодушна форма преку една правна шема за компензација, која ја воспоставија разни владини фондови уште на почетокот на мировниот процес. Членовите на безбедносните сили и нивните семејства добиваат компензација и пензии во случај на смрт или повреда како резултат на политичкото насилство. Меѓутоа, компензациите понекогаш бараат изводјување од други јавни фондови, а жртвите се жалат на својот тертман во однос на оној што го имаат другите групи, посебно затворениците или сторителите. Хамбер и Вилсон сметаат дека "Сите репарации (вклучувајќи ја и паричната) се како надгробни споменици - начин на материјализација на мртвиот... Репарациите се, затоа, материјална репрезентација и фиксација на сеќавањето, признавањето на искуството на премин (од еден свет во друг) и негова објективизација во надворешниот свет... Репарациите (како и процесот на сеќавање и комеморација) ги стабилизираат духовите, тие ги доместифицираат и култивираат преку

³⁵ "Apartheid Victims Reject Handout." *Guardian*, 3 January, 2000, цитирано во: Brandon Hamber and Richard A Wilson, "Symbolic Closure through memory, reparation and revenge in post-conflict societies." In Ed Cairns and Micheál D. Roe, *The Role of Memory in Ethnic Conflict*. (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003), p163

компензацијата на нивната смрт... вистинската репарација и процес на заздравување... не се случуваат преку некаков објект (како пензија, споменик или слично) туку преку процесот кој се случува околу самиот објект.³⁶

Иако репарациите ја имаат оваа психолошка и симболичка функција, доколку тие се покажат помалку вредни или значителни од она што им е дадено на другите, тогаш се појавува нов бран на траума која е создадена токму од процесот на репарација.

Од друга страна, ни прифаќањето на репарацијата не е лесен чекор. Да се прифати споменик или компензација значи откажување од надежта од повраќање на она што сте го загубиле. Затоа, за некои е полесно да живеат во одрекување или во макар и најслаба надеж отколку да прифатат репарација. Хамбер и Вилсон, исто така, укажуваат на значењето на поврзувањето на репарациите со откривањето на целосната вистина, преку обезбедување на другите потреби на жртвите се, исто така, задоволени: "Репарациите без вистината создава чувство кај преживеаните дека тие се користат за да се купи нивното молчење и да се запре натамошната потрага по вистината и правдата".³⁷

Неказнувањето и владеењето на правото

Откривањето на вистината е значаен дел на намалувањето на чувството за неказливост, кое често го следи завршувањето на еден конфликт. Пукотините во правниот систем, низ кој се провлекуваат многу од настаните поврзани со конфликтот, ги оставаат граѓаните со чувството на неправда. Жртвите можат да бидат оставени со чувство дека злоделата од конфликтот не се адресирани, остануваат неказнети, а оние одговорни за кршењето на човековите права или други злодела се извлекле од

³⁶ Brandon Hamber and Richard A Wilson, 'Symbolic Closure through memory, reparation and revenge in post-conflict societies.' In Ed Cairns and Mícheál D. Roe, *The Role of Memory in Ethnic Conflict*. (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003), p 157.

³⁷ Hamber and Wilson, op. cit., стр. 160

одговорност. Во периодот по завршување на конфликтот, системот на кривична правда може да биде под голем притисок и неспособен да ја подобри ситуацијата, така продлабочувајќи го нискиот углед и јавната недоверба во него. Во такви околности, механизмите за откривање на вистината можат да одговорат на долгогодишните неразрешени прекршувања и трауми, и тоа на начин кој би овозможил рехабилитација на чувството за право, поредок и фер судење.

Правдата е значајна инспирација за оние кои страдале во политичкиот конфликт. Сепак, она што им се нуди на директните учесници, како амнестијата, заради мотивирање на нивната партиципација може да значи оневозможување на правдата во очите на жртвите. Во Јужна Африка, организацијата АЗАПО и семејствата на убиените Нцики Бико, Мбаса Мценге и Крис Рибеиро покренаа уставна тужба за делот 20 (7) на законот за национално единство и помирување, која на Комисијата и даде право да изрекува амнестија. Тужабата беше отфрлена во 1996-та, и покрај аргументите дека давањето амнестија им го негира правото на бараат правда. Амнестијата беше навистина доделена во некои случаи, таму каде што сторителите направија апликација, дадоа докази и ги задоволија барањата на Комисијата за целосно откривање на вистината за нивните дела.

Иако амнестијата може да биде значаен поттик за сторителите да учествуваат во процесот на откривање на вистината, таа ја оневозможува потрагата по правда од страна на жртвите, за некои од нив, оневозможувањето на правдата ги спречува да раскрстат и да го затворат минатото. Жртвите во целина се соочуваат со изборот помеѓу добивање повеќе информации или вистина, на една страна, и добивање на правда - од друга. Во стварноста, правдата во некои случаи е недостижна, што со изминување на времето, може да се должи на веројатна смрт или достапност на сведоците, уништувањето на доказите и сл. Во повеќе од 2000 случаи во Северна Ирска, полицијата покрена истрага за стари нерешени случаи од минатото, кои ќе бидат повторно разгледани од страна

на тимови на истражувачи специјално формирани за тоа, од кои некои се надвор од полицијата. Ваквата истрага бара труд и ресурси, кое токму она што жртвите долго време го очекувале да го добијат. Останува да се види дали резултатот на истрагата ќе им донесе поголема сатисфакција на жртвите и нивните семејства. Семејствата на четиринаесет цивилни жртви од Северна Ирска убиени од страна на Британската армија во т.н. Крвава Недела во 1972-та извршија успешен јавен притисок за целосна истрага, која траеше со години и за која се уште се очекува извештај. Значењето на Трибуналот, сепак, е во тоа што го ублажува чувството на неказнетост, особено кога станува збор за насилство извршено од страна на државните сили.

Дизајнот на механизмите за откривање на вистината ретко оставаат простор за избор меѓу вистината и правдата во рацете на индивидуалната жртва. Таквиот избор е содржан во видот на самиот употребен механизам. Изразените потреби или преференци на жртвите за или вистина или правда, или двете, ќе зависат, а разочарувањето е понекогаш неизбежно.

Костбенефит-анализа за вооружените групи

Процесот на откривање на вистината може да придонесе за костбенефит ("што се добива, а што се губи") анализата на насилството употребено од вооружените учесници на конфликтот. Таквата анализа ја прават имплицитно или експлицитно оние групи или поединци (вклучувајќи ја и државата) кои имаат историја на употреба на насилство зад себе. Фокусот на хуманитарниот (или економски или политички) импакт на конфликтот, зголемената свест на јавноста за последиците за жртвите на насилството ќе ја зајакне перцепцијата на насилството како скапа политичка опција. Ова, за возврат, може да служи како детергент за оние групи кои се во искушение да посегнат повторно по насилни методи.

Предизвик за наводната морална супериорност

Реториката која претендира на високи морални вредности (каузата) е најчестиот декор на поделените општества. Страните во конфликтот настојуваат да се фокусираат исклучително на злоделата на "другиот", при тоа замаглувајќи ги сопствените злодела. Повиците за наводна морална супериорност и невиност ("правдата е на наша страна"), како и одрекувањето на одговорноста се често елементите кои водат кон конфликтот. Откривањето на вистината, изложувањето на нови докази пред јавноста, откривањето на претходно скриените факти или непубликувани сведоштва за конфликтот можат да создадат поголемо чувство за морална еквивалентност и да го отсликаат злоделото сторено на сите страни. Опасноста, меѓутоа, може да биде во тоа што откривањето на вистината може да се претвори во ново поле за натпревар во конфликтот. За некои, тоа навистина и ќе се случи, затоа што тие се неспособни да го запрат војувањето, иако војната можеби веќе одамна завршила. За други, сепак, откривањето на темните дела изведени во име на каузата што тие ја поддржувале е конструктивно и освестувачко искуство. Сфаќањето дека сите страни на конфликтот сториле насилни акти, ги прекршиле правилата на војување и нанеле повреда може да ја смени климата на моралниот натпревар кој го деполаризира општеството и е повољно за градење на мирот.

Историско инкорпорирање

Друга функција на процесот на откривање на вистината е запишување во националната историја на оние детали кои биле претходно пропуштени, игнорирани или цензурирани. Историјата во конфликтните општества е поларизирана и ексклузивна, со спротивни сведоштва, кои редовно ја пропуштаат перспективата и искуството на "другиот". Таквата историја е средство за социјализација на следните генерации, па така таа служи за

продлабочување на поделбите, зголемувајќи ги шансите за повторно идно избивање на конфликтот. Продукцијата на нова, инклузивна историја која ќе биде пошироко општествено прифатена е еден од потенцијалните плодови на откривањето на вистината. Овој процес дава можност за една посинтетичка историја, која ќе ги вгради фактите и аспектите кои порано биле потиснувани. Старите верзии на историјата се често пишувани на начин кој му одговарал на победникот во даден конфликт, додека создавањето на услови за целосна и јавна вистина дава можност за поинклузивен пристап.

Учење од минатото

Поуките од минатото и олеснувањето на процесот на учење од нив е уште една важна функција на процесот на откривање на вистината, секако, за оние кои се отворени за таквото учење. Како е можно, како што вели Апелман, "мудроста на нашите загуби" да биде опфатена? Најнапред, загубите мораат да бидат енумерирани, опишани, документирани, истражени и обзначени како еден начин за означување на нивното значење за заедницата. Процесот на откривање на вистината ја демонстрира вредноста на сите човечки животи давајќи им на учесниците можност јавно и официјално да се соочат со вината и несреќата, како и да одговорат со емоции на соодветен начин за загубата на човечки животи и нанесување на страдања.

Потиснување

Процесот на откривање на вистината може, исто така, да создаде механизам за потиснување, или повлекување на граница околу болката, конфликтот, бесот и неправдите од минатото. Фактот дека комисите на вистината имаат почеток, средина - и особено, крај - создава општествена метафора за справување со минатото на едно општество. Многу од

неправдите кои се адресирани во текот на овој процес се долготрајни и остануваат неразрешени во долги периоди. Некои жртви започнуваат кампањи во јавниот живот со барања за правда и имаат јавен профил на жртва. Иако многу се чини заради потребата од затворање на конфликтот, сепак, за мнозина инволвирани во политичкото насилство, се чини како војната да нема крај. Еден фиксиран процес на вистината, пропратен со симболичко и ритуално значење, може да понуди механизам за транзиција. Еден ограничен процес дава можност да се испира минатото, но поставува и лимити за тоа. Овој квалитет на ограниченост дава чувство на затворање (на минатото) кај жртвите, преку обзнанување на дискурсите за неправдите, обвиненијата, бесот и понижувањето. Откривањето на вистината може да понуди платформа за овој дискурс да биде затворен така што сцената се ослободува за отворање на нови дискурси посветени на новите општествени процеси. Во случајот на Јужна Африка, некои од овие почетни дискурси потоа се свртеа кон прашањето на помирувањето.

Ритуали на помирување

Алби Сахс, познатиот јужноафрикански адвокат, сега претседател на уставниот суд, страдаше од насилен напад, смислен од јужноафриканските безбедносни сили во ерата на апартхејдот. Тој загуби една рака и видот на едното око, и страдаше од серија на повреди. Тој опишува како, во текот на работата на Комисијата, тој се сретнал со полицаецот виновен за поставување на бомбата која го осакатила.³⁸ Полицаецот му се претставил на Сахс, кој бил неспособен да се ракува со него. Сахс му советува на својот напаѓач да даде докази пред Комисијата. При нивната втора средба, полицаецот му кажал дека дал докази пред Комисијата и дека ја опишал својата улога во нападот врз Сахс. Во тој момент, заради соработката на полицаецот со Комисијата, Сахс се почувствувал способен да се ракува.

³⁸ Интервју со Albie Sachs, Radio 4, 19 October, 2005

Полицаецот минал низ емоционално ослободување и со недели по средбата не престанал да плаче. Во овој случај, Комисијата понудила јавен службен механизам и за Сахс и за полицаецот, што создало нова основа за воспоставување нов однос меѓу двајцата, однос во кој настаните и делата од минатото биле присутни, но биле и процесуирани на начин кој им овозможил да разговараат за нив врз база на заеднички јавен дискурс и прифаќање на одговорноста. Не сите жртви се способни, како Сахс, да се помират со своите напаѓачи. Сепак, јавниот процес на откривање на вистината барем нуди потенцијален механизам за таква реконцилијација за оние кои тоа го сакаат.

Простување

Еден голем преседан е сторен преку изразите на простување, во тсекот на работата на Јужноафриканската комисија. Некои мислат дека е тоа благодарение на христијанското влијание на англиканскиот архиепископ Дезмонд Туту и неговиот заменик, Алекс Бореин, претходно претседател на Методистичката црква на Јужна Африка. И двајцата видоа голема вредност во христијанскиот концепт на простување. Рефлектирајќи за својата работа во Комисијата, Боерин напиша: "Концептот на простување како средство за асистирање на поединците и општествата да го надминат злото на нивното минато не е популарен метод. Сепак, тоа е пристап без кој би останало сосема мала надеж во светот."³⁹

Постои опасност дека жртвите и преживеаните можат да почувствуваат дека се ставени под притисок да дадат некој вид на прошка или простување на сторителите. Бореин опишува како Комисијата му пристапила на ова прашање: "Прошката не е нешто што можете да го барате од жртвата, но можат да се создадат услови во кои прошката ќе биде барем една од можностите. Би било едноставно да се заклучува од поединечното кон посебното, но сепак заслужува да се каже дека многу малку врски, бракови

³⁹ Alex Boraine, *A Country Unmasked: Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission*. (Oxford: Oxford University Press, 2000) p 339

или партнерства би опстанале без квалитетот на простување. Разбирливо, ние минуваме голем дел од времето помнејќи. Но, и тоа може да се претвори во значајно средство за континуација на насилството. Затоа, доаѓа време кога прошката треба да го заземе своето место за да се справиме со минатото..."⁴⁰

Иако пожелноста на простувањето е очигледна од социјална гледна точка, таа останува високо индивидуален и личен процес, и процес во кој не сите жртви се подготвени да земат учество. Некои бараат извинување или убеденост дека постои вистинско каење кај сторителот. Бореин опишува како неадекватното извинување го инхибирало процесот на простување во Јужноафриканскиот случај: "Моето искуство е дека жртвите и преживеаните беа многу поподготвени да простат, но попусто чекаа лидерите на апартхејдот да изразат жалење."⁴¹

Сепак, Хамбер и Вилсон сметаат дека од жртвите и преживеаните не треба да се очекува простување само затоа што била обезбедена некаква форма на репарација, како извинување, компензација или друг вид на признание за нивната загуба. Иако простувањето може да биде пожелно на социјално ниво, како некој вид на профилакса против одмаздата и насилството, сепак тоа не може да се очекува од секого на индивидуален план. Сепак, лидерите на Комисијата во Јужна Африка го охрабруваа простувањето. Во општество кое излегува од период на продолжено насилство и се обидува да постави мирољубиви и кохезивни темели рационално е јасно. Аренд ја опишува функцијата на простувањето во овој контекст: "Можниот излез од дилемата на иреверзибилноста - да се биде неспособен да се поништи она што е сторено, иако можеби некој не знаел или не можел да знае што чинел - дарот на простувањето... Простувањето служи да се дистанцираме од делата на минатото, чии гревови висат како Дамоклов меч над секоја нова генерација..."⁴²

⁴⁰ Alex Boraine, op cit., стр. 440

⁴¹ Alex Boraine, op cit., стр. 441

⁴² Hannah Arendt, *The Human Condition: A Study of the Central Conditions Facing Modern Man*. New York, Doubleday Anchor Books, 1959

Сепак, што е сторено не може да се поништи. Мртвите нема да оживеат, осакатените тела нема да станат цели. Простувањето може да го олесни товарот од сторителите но ползата за жртвите не е толку очигледна. Дополнителна тешкотија за простувањето е деперсонализацијата на неправдата. Џојс Мтимкулу го загубила синот и сведочела пред Комисијата и го слушна признанието на неговиот убиец. Таа одлучи да му прости: "Тие не бараат прошка од нас, од луѓето кои ги загубиле најсаканите. Тие бараат прошка од власта, но тие не и сториле ништо на владата; тоа што го сториле, ни го сториле нам."⁴³ Загубата на Мтимкулу беше истовремено лична загуба, но и симболичка загуба за нејзината заедница и раса. Таа, како и мнозина други кои страдале, го задржа правото да прости како резултат на длабоко личен процес, во нејзиниот случај, поттикнат од чувството на каење кај убијците на нејзиниот син. Тензијата меѓу личната природа на загубата и политичкото значење на таа загуба е очигледна насекаде. Некои, како Гордон Вилсон во Северна Ирска, кој ја загуби ќерката во бомба поставена од ИРА, го прогласи простувањето спрема убијците набрзо по нејзината смрт, и тоа во отсуство на некаков доказ за нивното каење. За другите, простувањето е акт на предавство. Хамбер и Вилсон предупредуваат против употребата на тесниот дискурсот на христијанството и човековите права кои заговараат помирување и градење на нацијата. Сепак, тензијата меѓу личните и политичките димензии и изнаоѓањето на реконцилијацијата меѓу нив е предизвик, како што може да се види и од Јужноафриканските искуства.

Да му се даде смисла на страдањето

Процесот на јавно откривање на вистината, сепак, им дава на жртвите и преживеаните можност да го стават сопственото страдање во контекст на едно пошироко политичко издигање кон заедничка нација и држава. Ова, сепак, од некои жртви се доживува како деперсонализација, па затоа не е

⁴³ Joyce Mtimkulu интервју со Michael Ignatieff, 'Getting Away With Murder.' Special Correspondent Programme, BBC 2. Цитирано во: Hamber and Wilson, *ibid*, стр. 160

сосема позитивно и корисно. Но, одбивањето на жртвите да добијат вакво јавно позиционирање може да води кон степен на јавна цензура. Општеството има очекувања од своите жртви и преживеани, и ако тие не ги исполнат или се донесуваат на неочекуван начин или, пак, не успеат да продолжат понатаму во еден препознатлив чекор, тие ризикуваат да ја изгубат јавната симпатија. Во случајот на Мадрес де Плаца де Мајо во Аргентина, поширокиот политички контекст се движеше во различна насока од срцата и мислите на индивидуалните жртви и групи. Мадрес оди да ја прифати загубата на нивните деца или сопрузи како жртвување за едно ново општество, па затоа станаа се покритувани од страна на општеството. Други жртви, како обидот на Гордон Вилсон да и даде смисла на загубата и болката преку ангажирање во добротворни јавни работи и помирување, или во воспоставување на дијалог наспроти поделбите во општеството, приовлече восхит и престиж во општеството. Вилсон беше избран во Ирскиот Сенат како знак на признание за неговата јавна дејност.

Заеднички истории

Една од целите на процесот на откривање на вистината и на штетата нанесена од конфликтот е да продуцира нови официјални записи во што учествуваат сите страни во конфликтот. Во Северна Ирска веќе имаше обиди за конструирање на инклузивни записи за минатото, како дополние на некои други формални механизми за откривање на вистината. Процесот на таквата конструкција претпоставуваше формирање тесни врски на соработка меѓу оние кои беа отуѓени едни од други. Тоа беше сторено низ создавање на вештачки групирања како облик на раскинување со нормите на сегрегација и одбивањето на мешање. Работата на проектите како "Цената на неволите", "Заздравување преку помнење", WAVE и некои други е вистински пример за ова. Во случајот на "Заздравување преку помнење", проектот ги вклучи ожалостените од државното и паравоеното насилство, припадници на

безбедносните сили, бивши паравојници, црковни лидери, психијатри и истражувачи, кои соработуваа како еднакви партнери. Многу напори беа вложени во воспоставувањето на работни релации и градење на довербата. Кога веќе беа воспоставени, групите можеа да работат на договарање на верзиите на минатото и интервенции во сегашноста, кои ги земаа предвид чувствата и погледите на различните делови на општеството. Продукт во кој учествуваат групи различни по состав има основа да биде виден како кредибилен. Тој има шанси да биде виден како фер, инклузивен и респективен, што значи дека сите страни можат подеднакво да го дпоседуваат.

Ескалација: замката на помирувањето

Испитувањата на трагедиите од минатото често откриваат невидени страдања, болка и загуби. Оние кои работат на вакви прашања одат по тесна жица и се соочуваат со опасноста да го разгорат конфликтот, продлабочат поделбите и лошите чувства. Статистиките за бројот на загинати, приказните за човечките загуби, податоците за сторената штета во конфликтот, сето тоа нужно може да биде присвоено од некои актери кои ќе полагаат право врз податоците, користејќи моралистичка реторика, ќе бараат повеќе репарации или ќе ја докажуваат перфидноста на нивните непријатели. Во општества каде што далбоките поделби се присутни, ваквите апропријации се неизбежни. Оние кои работат на ова поле се често пати акутно свесни за ризикот и постојано ја надгледуваат својата работа за да ги минимизираат ваквите опасности. Сепак, продукцијата на искази и записи кои се прифатливи за сите страни во конфликтот е важен дел на изградбата на заедничка иднина. Во Северна Ирска, во моите претходни проекти⁴⁴ се

⁴⁴ Marie Smyth and Mike Morrissey, *Northern Ireland After the Good Friday Agreement: Victims, Grievance and Blame*. (London: Pluto, 2002); Marie Smyth and Marie-Therese Fay, *Personal Accounts of Northern Ireland's Troubles: Public Chaos, Private Loss*. (London: Pluto, 2000); Marie-Therese Fay, Mike Morrissey and Marie Smyth, *Northern Ireland's Troubles: The Human Costs*. (London: Pluto, 1999)

обидовме да продуцираме квантитативен преглед на конфликтот, низ користење на статистичка анализа на бројот на загинатите на сите страни. Ова создаде генерална слика за патернот на импактот на конфликтот, а бидејќи смртта како феномен не може да биде оспорена, параметрите на анализата беа транспарентни и усогласени со различните учесници. Статистичката анализа беше подеднакво цитирана и од страна на националистите и на унионистите, кои користеа различни аспекти на наодите, но барем изворот на податоците беше заеднички. Во раните денови на транзицијата, веројатно и ова претставува голем успех.

Признание

Сепак, самата статистика нема да може да обезбеди признание и обзnanување за квалитетот на човечкото искуство во конфликтот. Квалитативното истражување, сведочењата, личните искази и раскажувањето на сопствените стории и даваат длабочина на сликата на конфликтот, а и можности за развивање на сочувство кое ги надминува линиите на општествена поделба. Таквото сведочење беше дел и на процесот во Јужна Африка, кој им обезбеди на учесниците нивни ден во судот - можност за признание. Во Северна Ирска, многу локални групи беа инволвирани во некој облик на раскажување на личните стории, а некои од нив беа снимани, публикувани или архивирани, како еден начин на јавно признание за нешто што се случило.

Зрелост и подготвеност

Некои сметаат дека општествата треба да се подготвени за да се соочат со минатото, а владите се оние кои одлучуваат кога е вистинското време. Доминантниот владин став во Северна Ирска во време на пишувањето е дека се уште не е вистинскиот момент за откривање на вистината. Што

всушност чекаат владите? Зартман⁴⁵ го користи концептот на созреаност за да ги опише условите во општеството кое е подготвено да се нурне во мировниот процес, но овој став е критикуван од Ледерах⁴⁶, кој смета дека дијагностицирањето на созреаноста може да се стори само во огледалото на ретровизорот, во ретроспектива. Истиот аргумент може да се користи и за откривањето на вистината. Во Северна Ирска, официјалниот став е дека времето не е созреано.

Кога е населението да се соочи со својата историја? Некои велат дека не постои соодветен момент за тоа и дека прашањето не е кога да се почне, туку само да се отпочне. Мнозина во Северна Ирска не се сложуваат со официјалниот став. Други продолжуваат да работат и даваат придонес во процесот на справување со минатото низ дејностите на невладиниот сектор. За сега, справувањето со минатото се одвива постепено, чекор по чекор, преку јавни сослушувања, преглед на стари судски случаи, напорите на низа групи за собирање на личните стории, и сл. Само некои аспекти на минатото се испитуваат, а мнозина од оние кои страдале, кои имаат отворени прашања за минатото или кои сакаат да дадат информација сеуште немаат пристап до соодветни механизми и процеси да ги артикулираат своите потреби.

Заклучок

Како што заклучив на едно друго место⁴⁷, политиката на жртвите и ригидната атрибуција на идентитетот на жртва може да има ретроградни ефекти и за индивидуата и за поширокиот процес кој се стреми кон справување со минатото. Лобистите на жртвите како и семејствата на жртвите можат да соберат значителна моќ, како што тоа го покажува

⁴⁵ I William Zartman, *Preventive Negotiation*. (Washington DC: Rowman and Littlehead, 1999.)

⁴⁶ John Paul Lederach, *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. (Washington DC, United States Institute of Peace, 1997.)

⁴⁷ Marie Smyth, 'The human consequences of armed conflict: constructing 'victim-hood' in the context of Northern Ireland's Troubles.' in Michael Cox, Adrian Guelke and Fiona Stephen, *A Farewell to Arms? From 'long war' to long peace in Northern Ireland*. Manchester: Manchester University Press, 2000

случајот на партнерот и сестрите на Роберт Меккартни, убиен во 2004-та во Северна Ирска, наводно од ИРА. Медиумскиот притисок создаден од страна на семејството на сметка на Син Фејн успеа во предизвикување на разни гестови и изјави.

Жртвите живеат и ги изразуваат своите потреби во еден високо политизиран контекст, што значи дека можат да бидат политички злоупотребени од политичари, кои го користат искуството на жртвата како политички адут во поширокиот политички контекст. Навистина, незначувањето на вдовицата на еден полицаец убиен од републиканците на позицијата на Комесар за жртвите во Северна Ирска, без каква било процедура, според локалните весници е сторено за да ги смири унионистите.⁴⁸ Воспоставувањето на механизмите за откривање на вистината се случува во политички контекст, а дизајнот на специфичните механизми, особено одредбите за амнестија или ослободување на затворениците се често работи кои инволвираат жешки политички контроверзи.

Не постои лесен начин на откривање на вистината. Секој пристап има предности и недостатоци. Целта на таквата работа не е да создаде дефинитивна верзија на вистината, затоа што историјата е непрекинат процес. Хамбер и Вилсон велат дека "дискурсот на комисиите на вистината кој се однесува на градење на нацијата ги хомогенизира различните индивидуални мемории за да создаде официјална верзија, и чинејќи го тоа тие ги потиснуваат другите форми на психолошко затворање мотивирано од помалку благородните (иако не помалку реални) емоции на лутина и одмазда."⁴⁹

Според мислењето на Комитетот за Северна Ирска, земјата уште не е подготвена за создавање на заедничка претстава, во која индивидуалните мемории би биле хомогенизирани (т.е. ставени во заеднички контекст). Веројатно, ова е затоа што емоциите на бес и одмазда не се потиснуваат

⁴⁸ The Belfast Newsletter, October 24, 2005

⁴⁹ Hamber and Wilson, *ibid.* p 146

лесно. Додека емоциите на бес и одмназда доминираат, другите по помирувачки дискурси се турнати на маргините. Потиснувањето на бесот и одмаздата може да биде корисен чекор во процесот на градење на мирот, дури и кога таквата репресија не може да се поситовети со помирување. Без целосен јавен процес на поткривање на вистината, изгледите се слаби - не само кога станува збор за соочување со вистината, туку и за создавање на заедничка претстава, па и за - барем ограничена - форма на формално помирување.

ПРОЕКТ ЗАЗДРАВУВАЊЕ ПРЕКУ СЕЌАВАЊЕ⁵⁰

ИЗВРШНО РЕЗИМЕ

Вовед

Во февруари 1999 година, Здружението за поддршка на жртвите од Северна Ирска (VSNI - Victim Support Northern Ireland) и Здружението на Северна Ирска за грижа и пренаселување на прекршителите (NIACRO - Northern Ireland Association for the Care and Resettlement of Offenders) заеднички го поканија д-р Алекс Бореин да ја посети Северна Ирска. Д-р Бореин, во тоа време заменик претседател на Комисијата на вистината и помирувањето од Јужна Африка, се сретна со групи и поединци за да разговараат за искуството - за научените лекции - од Јужна Африка, како и да ги разгледаат колку се тие релевантни за конфликтот во и околу Северна Ирска. Суштината на овие дискусии беше вградена во еден извештај со наслов “Сите вистини се горчливи”, кој беше публикуван во март 2000 година.

“Сите вистини се горчливи” препорача дека би било корисно да се организираат широки дебати за да се истражат и разгледаат начините за истражување на минатото и сеќавањето во функција на изградба на подобра иднина. Оттука, заедно со организациите кои првобитно го поканија д-р Бореин во Северна Ирска, една група на поединци беше поканета да формира Борд. По долга дискусија, во јуни 2001 година беше направен и формален договор околу создавање на Борд на Проектот “Заздравување преку сеќавање”. Проектот формално стартуваше на 8 октомври 2001 година.

Визијата на проектот беше:

Признавање на настаните поврзани со конфликтот во Северна Ирска и во врска со Северна Ирска, а преку тоа и давање индивидуален и колективен придонес кон разбирањето и залечувањето на раните на општеството.

Посебната мисија на проектот беше:

⁵⁰ Интегралниот Извештај на Проектот, објавен во јуни 2002 година, може да се најде на: <http://domain803203.sites.fasthosts.com/pdf/htreport.pdf>

„... да ги идентификува и документира можните механизми и реални опции за заздравување преку секавањето на оние луѓе кои беа погодени со конфликтот во Северна Ирска и во врска со Северна Ирска. Продолжувајќи на основата поставена од една серија на поранешни и сегашни локални, национални и меѓународни иницијативи, вклучувајќи дискусии со експерти, Проектот ќе преземе една серија на продлабочени разговори со организации, заедници, политичари и поединци за прашањата на кажување на вистината и заздравување.,

Процес на консултации

Клучната задача на проектот “Заздравување преку секавање” беше отпочнување на процес на консултации за тоа како Северна Ирска, и оние кои биле погодени од конфликтот подеднакво во и надвор од Северна Ирска, би можеле да се секаваат и справуваат со минатото, и чинејќи го тоа - да се движат напред кон заздравување. Целта на консултациите беше да продуцира еден документ кој би посочил серија на опции за справување со минатото и откривање на вистината, со цел истите да бидат поднесени пред Британската и Ирската влада, пред Канцеларијата на Првиот министер и неговиот заменик, како и пред јавноста.

Пред да пристапи кон консултациите Бордот се сложи околу следното примарно прашање за самата консултација:

Како луѓето би требале да се секаваат на настаните поврзани со конфликтот во и во врска со Северна Ирска, и како чинејќи го тоа, да придонесат индивидуално и колективно за залечување на раните на општеството?

Во границите на своите можности, проектот настојуваше да обезбеди што повеќе гласови да се слушнат низ процесот на консултации. За таа цел, проектот беше заинтересиран за привлекување на широк спектар на погледи од јавноста, како и од организации и поединци кои имаат посебен интерес за справување со минатото. Сите тие беа поканети да направат поднесок со предлози било во пишана форма било преку веб-сајтот на проектот.

Повикот за прилози беше објавен низ сите главни дневни весници. Исто така, организациите беа директно поканувани со писмо да го изложат својот предлог. На сите им беше понудена и можност да се сретнат со луѓето кои работеа на проектот или, пак, да остварат сесија на фацилитација за покренатите прашања. Оваа можност беше искористена

од четиринаесет организации. Во текот на проектот беа организирани и неколку семинари и интервјуа.

- Повикот за предлози беше објавен во 56 локални весници;
- Преку 400 организации беа директно поканети да дадат предлог;
- 5000 проектни писма беа дистрибуирани;
- Веб-сајтот на проектот беше посетен 1940 пати и забележани беа 39,934 пребарувања.

Одговорот

Во total, проектниот тим прими 108 поднесоци од поединци и организации. Поединечните респонденти вклучуваа жртви, бивши припадници на безбедносните сили, бивши затвореници, студенти, научни работници и даватели на услуги. Меѓу организационите респонденти имаше здруженија на жртви, невладини организации, религиозни организации, безбедносни структури, уметници и изведувачи. Огромниот дел од одговорите дојде од Северна Ирска, само еден дел и од Англија и Република Ирска, а еден дури од САД. Секој поднесок беше посебно разгледуван од член на тимот за консултации. Заклучоците, потоа, беа групирани според темите, кои произлегуваа од поднесоците.

Резиме од поднесоците

Собрани заедно 108-те поднесоци пружија еден спектар на мислења и увиди во процесот на паметење кои можат да помогнат да се адресира конфликтното наследство во Северна Ирска. Додека паметењето доби широка поддршка, сепак, поднесувачите изразија и многу загриженост околу практичните детали, и околу прашањето дали помнењето би ги зголемило поделбите и насилството или би донело заздравување.

Оние кои се јавија со поднесоци предложија четиринаесет различни форми на процесот на помнење:

- **Кажување на лични приказни и усна историја:** Доколку се обезбеди доволна поддршка, многу предлагачи сметаа дека кажувањето на личните стории за минатото би можело да донесе катарза за личноста која ја кажува сторијата, но би можело и да развие разбирање кај слушателите;

- **Мемориали:** Широк спектар на меморијали беше централна точка на бројни предлози, кои се движеа од перманентни меморијали до живи органски меморијали (како, на пример, паркови на мирот, засадување на дрвца, и сл.);
- **Музеи, изложби и уметнички творби:** Некои препораки се однесуваа на воспоставување на музејски поставки поврзани со разни стории за конфликтот, а со користење на различни медиумски и уметнички изрази;
- **Јавни и колективни комеморации:** Признавајќи го значењето на индивидуалното помнење, сепак, некои препораки одеа во насока на уверувањето дека помнењето мора, исто така, да биде и јавно, колективно и инклузивно, што ќе му овозможи на целото општество да рефлектира за заедничкото минато. Воспоставување на Ден на помнење (или незаборав - н.з.) беше најчестата сугестија во овој контекст.
- **Процес на откривање на вистината:** Оваа опција привлече најмногу коментари, но и најмногу грижи. Во многу поднесоци беше изразено признание за значењето на воспоставувањето на вистината за настаните од минатото и беше сугериран некаков процес на откривање на вистината. Сепак, малкумина беа способни да опишат како тоа би требало да изгледа, а мнозина беа загрижени за потенцијалните импликации на овој процес.
- **Други облици на правни процеси:** Две други форми на правни процеси беа истакнати во некои поднесоци, како на пример судења и истраги. Оние кои ги застапуваа овие предлози сметаа дека обвиненијата би биле важни за воспоставување на вистината и правдата.
- **Комунални и интеркомунални интеракции:** Еден број предлози сметаа дека комуналната и интеркомуналната работа би можела да има суштинско значење во поглед на развивање на меѓусебната почит и разбирање во текот на обидите за справување со бремето на нашето насилно минато.
- **Поддршка за поединците и жртвите:** За неколкумина, еден од најважните начини за справувањето со минатото и свртување кон иднината беше поддршката за оние кои најмногу биле погодени од конфликтот.
- **Истражувања и развој на социјалната политика:** Истражувањата за влијанието на конфликтот и развојот на социјалната политика беа споменати во еден број на поднесоци или како нужен предуслов за некои други форми на процесот на помнење или како конкретна форма на помнење.

- **Центри за помнење:** Иако имаше предлози за воспоставување на своевидни центри за помнење, мислењата за тоа какви би требале да бидат целите и активностите на тие центри се разликуваа многу.
- **Финансиски одговор:** Два вида на финансиска помош беа предложени - основање на меморијален фонд и еден задоволителен систем на компензација за оние кои биле најтешко погодени од конфликтот.
- **Образование и тренинг:** Од повеќемина процесот на образование беше посочен како посакуван исход од неколкуте претходно понудени форми на процесот на помнење, сепак за некои ова е посебен облик на помнење.
- **Поддржување на тековните процеси на помнење:** Во неколку поднесоци беше споменато значењето на тековните процеси на помнење и заздравување, а кои треба да се поддржат за да се избегне дуплирање на напорите.
- **Самопреиспитување на институциите и барање прошка:** Неколкумина сугерираа дека би било значајно за институциите и организациите да започнат процес на самопреиспитување за да рефлектираат врз сопствената улога што ја имале во текот на конфликтот, било да е таа позитивна или негативна. Ова би можело да биде проследено со јавни извинувања и барања прошка.

Наоди и препораки

Голем број од поднесоците ја истакнаа вредноста на помнењето и зборуваа за значењето на изнаоѓањето начини за општеството да се придвижи напред. Истовремено, други ја изразуваа својата загриженост за можните замки во процесот на помнење. Јасно, идејата за помнење предизвикуваше и емотивни реакции, сугерирајќи дека голема рана и неослободена болка се сè уште присутни. Заради тоа, Бордот почувствува одговорност не само да рефлектира за она што беше кажано, туку истовремено да зацрта мапа за движењето нанапред.

Бордот заклучи дека тој претставува толку различна и голема група што не може да се зафати со изработка на еден конзистентен и обединет документ за различните препораки, кои беа примени. Членовите на Бордот, како членови на пошироката заедница чувствуваа дека носат морална одговорност која не им дозволува да бидат само пасивни слушатели и само да рефлектираат на примените мислења. Затоа една серија на потенцијални идни сценарија се истакнаа, а кои сепак настојуваат да бидат верни на изразените погледи во самите поднесоци.

Бордот подготви шест детални препораки. Тие заедно чинат колекција на механизми и стратегии кои промовираат заздравување преку помнење. Тие се презентирани овде без посебен редослед по нивното значење и ќе треба да бидат меѓусебно поврзани во нивната имплементација, бидејќи се комплементарни. Освен тоа, секоја опција е сѐ уште далечна, а за да успее ќе бара дополнителни дискусии и инклузивна партиципација.

Препораки

Искуството од проектот направи силен впечаток врз Бордот, особено за тоа колку многу дејности повразни со помнење и комеморациите се одвивале и се одвиваат насекаде во општеството, некои добро познати, а некои непознати за јавноста. Ваквата работа мора да се поддржи и таа може да донесе добивка само ако се здружи и координира преку воспоставување на мрежа која ќе ги поврзе проектите поврзани со помнењето.

Препорака:

Една мрежа која ќе ги поврзе различните форми на комеморација и помнење, ќе учи од минатите и сегашни иницијативи, ќе ја олесни размената на информации и ќе го подобри пристапот и активностите помеѓу оние инволвирани во вакви активности низ целото општество.

Раскажувањето на лични стории за конфликтот и нивното архивирање, како и влијанието што тие го имаат, се важни. Нивното значење не лежи само во фактот што претставуваат сведоштво и афирмација на нашите индивидуални и колективни искуства, туку затоа што низ тој процес ние се запознаваме подобро себе си и другите. Кажувањето на стории може да биде важен дел од заздравувањето, вклучувајќи ја можноста и од признание. За да работи ефективно овој процес претпоставува поддршка на широката заедница која би ги трансцендирала историските поделби за да им даде глас на сите поединци и заедници, кои страдале како резултат на конфликтот.

Препорака:

Раскажување на стории познато како “Сведоштво”. Сториите и наративите ќе бидат собрани од сите оние кои сакаат да го кажат своето искуство за конфликтот во Северна Ирска и во врска со Северна Ирска. Овие стории - собрани од луѓе кои имаат искуства во ваков вид на работа и од комунални групи преку еден флексибилен но

стандарден метод - би формирале дел од архивирање на приказните за минатото и би послужиле како двигател кон иднината.

Нам ни е потребна привремена помош во помнењето. Ни треба време да застанеме, да размислиме и да рефлектираме. Бордот беше убеден дека е потребен “Ден на рефлексija” за да ги запомниме сите оние кои биле погодени од конфликтот во Северна Ирска и во врска со Северна Ирска. Рефлектирајќи за минатото на еден почитателен и достоинствен начин може да ни помогне да ги помниме нашите болки и преку тоа да се потсетиме колку е потребно да го избегнеме повторувањето на грешките од минатото и да научиме лекции за иднината.

Препорака:

Еден ден во годината наречен “Ден на рефлексija”. Денот би послужил како универзален гест на помирување, рефлексija, обзnanување и признание за страдањата на мнозина во конфликтот во Северна Ирска и во врска со Северна Ирска.

Потребна ни е структурна помош за да помниме. Еден постојан жив меморијален музеј пружи значаен и суштински двигател, бидејќи на живите активни секавања за настаните поврзани со конфликтот можат да им пристапат сите во општеството, вклучувајќи ги и децата и посетителите. Живиот меморијален музеј не би служел само како меморијал за оние кои биле повредени или ожалостени во конфликтите од минатото преку одржување на една градина на рефлексии и комеморативни симболи, туку би служел и како локација за ширење на знаења, учење за иднината и надежта. Музејот би можел да биде дел на една колективна жалост и процес на рефлексija, а истовремено да биде меморијал кој не е статичен и кој се развива.

Препорака:

Перманентен жив музеј. Живиот меморијален музеј ќе служи како динамичен меморијал за сите оние кои биле погодени од конфликтот и кои ги чуваат живи спомените за минатото. Тој ќе создаде разнолика хроника за историјата на конфликтот во Северна Ирска и во врска со Северна Ирска, ќе ја зголеми јавната

свест за импактот на конфликтот, ќе рашири информации и создаде образовни можности обезбедувајќи лекции за иднината.

Вистината е единствената почва која може да доведе до помирување. Формалниот процес на откривање на вистината би требало да добие должно внимание. Најважен е првиот чекор - признавањето. Признавањето од страна на сите, за нашите дела направени и/или не направени за време на конфликтното минато, мора да се случи. Признавањето на сите за она што го сториле или не го сториле за да превенираат натамошно губење на животи е првиот и суштинскиот чекор кон кој било колективен и полезен процес (или процеси) на помнење. Ова би требало да ги положи темелите за натамошно истражување на тоа колку процесот на откривање на вистината е можен и остварлив. Откривањето на вистината за настаните од минатото е дел од нашето корпоративно сеќавање. Ние имаме чувство дека ќе биде потребно многу повеќе од самото признавање, но идејата заслужува пофокусирано истражување.

Препорака:

Сите организации и институции кои биле ангажирани во конфликтот, вклучувајќи ја Британската и Ирската држава, политичките партии и лојалистичките и републиканските паравојски, чесно и јавно да ја признаат одговорноста за политичкото насилство во минатото, кое било резултат на нивните направени или не направени акти. Ова би можело да биде првиот и нужен чекор кон еден потенцијално поголем процес на откривање на вистината. Ако признанието е она што претстои, тогаш треба инклузивно и продлабочено да се разгледа потребата од воспоставување на соодветен и уникатен процес на откривање на вистината. За да ова се развие потребно е да се воспостави тим на локални и меѓународни експерти, кои користејќи чесни и траснапрентни методи, би го испитале физибилитетот на еден таков процес.

Заради обезбедување на имплементацијата на препораките кои произлегоа од Проектот “Заздравување преку сеќавање”, потребно е едно тело да го надгледува самиот процес. Тоа би требало да оцени во која точка прогресот на секоја од препораките би можела да се поддржи, како и да врши мониторинг и евалуација на имплементацијата на секоја од препораките. Истовремено, тоа тело би можело да создаде основа за учење и

развивање на нови идеи кои би произлегле од иницијалните консултации и од другите шеми, локални, национални или меѓународни. Тоа би можело да прерасне во точка/место за остварување на контакти на поединците и групите од други делови на светот, кои исто така трагаат по соодветни начини за справување со нивното сопствено минато.

Препорака:

Иницијативата за “Заздравување преку сеќавање”, менаџирана преку еден репрезентативен Комитет кој ќе биде видлив израз на заложбата на општеството да оди напред, преку истовремено помнење и учење од сопственото насилно минато. Оваа Иницијатива ќе има примарна одговорност за обезбедување на имплементацијата на препораките на Извештајот за “Заздравување преку сеќавање”, а ќе врши и мониторинг во однос на прогресот, обезбедувајќи така иднина во која нашите деца ќе можат да го негуваат минатото и ќе бидат слободни да го трансформираат нашето општество кон подобро.

Заклучок

Не постои единствен третман во процесот на заздравување. Процесите на сеќавање, рефлектирање, информирање и едукација мораат да бидат поддржувани најмалку од уште една наредна генерација во општеството. Сите имаат важна улога во процесот на справување со меморијата од минатото. Тоа ќе биде болен и тежок процес, но сепак тој не би смеел да нѐ парализира и спречи во нашето движење нанапред, туку би требал да нѐ охрабри да избегнеме натамошни штети, да бараме решенија и да создадеме подобра иднина.

Препораките кои се претставени овде не би требале да го заменат она што во моментот е веќе во тек и што се развива во другите сектори. Веруваме дека препораките, во нивната целост, можат да бидат корисни како дополние на сегашните иницијативи кои треба да добијат континуирана поддршка и да се развиваат.

Секоја од шесте препораки е претставена овде како идеја сама за себе. Во практиката, меѓутоа, тие се меѓусебно поврзани и, доколку се реализираат, ќе треба да се направи дополнително истражување за начините на кои тие влијаат едни врз други. Во тој случај, тие би биле погледнати како збир, а не како изолирани активности. Реализацијата на овие препораки бара време, а секоја опција може да се развие доколку биде проследена со инклузивна дискусија и само тогаш кога ќе биде созреано времето за таа опција.

Овој Извештај ќе се одржи или ќе пропадне, зависно од заложбите на оние кои се подготвени да го придвижат. Бордот на проектот “Заздравување преку сеќавање” е подготвен да го стори тоа, но процесот е многу поголем од она што Бордот сам може да го стори и понуди. За да се обезбеди имплементацијата, владите на Британија и на Ирска, како и локалните политички раководства, ќе мораат да го поддржат Извештајот. Заедниците, групите, поединците и организациите треба да го сторат истото, продолжувајќи ги, при тоа, своите моментални активности.

За да бидат препораките трансформирани во динамични и уникатни практики и методи за справување со минатото во духот на толеранција и респект, ќе биде потребна и волја да се преземат ризици. Нашето општество во целина ќе треба да ја искористи можноста за помнење на еден конструктивен начин, кој ќе ни овозможи да тргнеме кон една нова иднина заснована на споделено признание за нашето конфликтно минато.

трет дел

проектот како процес

ОПИС НА ПРОЕКТОТ

Проектот има за цел да отвори расправа и да ја подигне јавната свест на локално ниво, а во врска со справувањето со минатото, како значаен дел на постконфликтното градење на мирот. Во Република Македонија ова прашање досега не било покренато, а луѓето вклучени во градењето на мирот имаат малку знаења и искуство во оваа сфера. Проектот се состои од 8 тркалезни маси, кои се организираа во седум града, а секоја од нив беше комбинација на предавања и дебатни сесии. Нивната цел беше да се фокусираат на прашањата зошто е потребно справување со минатото, како тоа може да се стори, кои методи можат да се употребат и начините на кои секој може да се инволвира во ова поле на дејствување во иднина.

Цели на проектот

Со успешната реализација на проектот веруваме дека беа постигнати повеќе комплементарни цели, како:

- Трансфер и мултиплицирање на знаењето за вредностите, методите и облиците на постконфликтно помирување и справување со минатото помеѓу локалните НВО, локалната самоуправа и други локални актери;
- Подигнување на јавната свест за потребата од соочување со недамнешното минато како средство за превенција на идно насилство;
- Сензитизација и зајакнување на локалните заедници и НВО за земање активно учество во процесот на општествено градење на мирот, што е суштински дел на превенција на конфликтот и градење на демократијата;
- Зголемување на мотивацијата на локалните актери за изградба на неформални механизми за справување со минатото, т.е. кршењата на човековите права во минатото и разрешување на наследството од конфликтот;
- Градење на култура на ненасилство и особено култура на помирување на локално ниво;
- Создавање на јавен простор за помирување со конфликтното минато и за дијалог за хуманата страна на конфликтната историја;

- Создавање на суплементарни методи за јакнење на процесот на имплементација на Рамковниот договор, со пристап од долу кон горе и со инволвирање на цивилното општество како легитимен партнер во градењето на мирот.

Потреба од проектот

На Македонија често се гледа како на парадигматски случај на постконфликтно опоравување. Отворениот (насилен) конфликт во Македонија беше со најмалку жртви и со најмало времетраење во споредба со другите конфликти на територијата на поранешна Југославија. Сепак, суштинските прашања врзани за корените на насилството во поранешната оаза на мирот, во врска со некои контроверзии во текот на шетсмесечните непријателства и за вистинската димензија на последиците на конфликтот - остануваат отворени и без одговор. Мировниот процес покажува позитивни сигнали, но најмногу е фокусиран на политичките елити, политичките и правни реформи, т.е. се одвива по принципот одозгора спрема долу. Справувањето со конфликтните последици е фокусирано на репарација на материјалните штети, додека општественото ткиво е се уште далеку од некаква реконструкција или помирување на задоволително ниво.

Потребата за ваков проект израснува од претпоставката дека иницијалниот смирувачки ефект на Рамковниот договор и на парламентарните избори од 2002 година, постепено слабеат заради недостаток на визија за автентично градење на мирот и не посветување внимание на хуманата димензија на процесот на постконфликтно заздравување. Не постојат рецепти или единствен метод за справување со минатото. Интеракцијата помеѓу запомнувањето, заборавањето и чекорењето напред во периодот по насилството е комплексен и специфичен за секоја земја. Некои слични иницијативи се покренати во регионот, но Македонија ова прашање се уште не го ни покренала, ниту го идентификувала неговото значење. Потребно е да се најде сопствениот начин за отворање на процесот што поскоро, особено имајќи ја во вид желбата за асоцирање во ЕУ. За да се изведе успешна транзиција кон демократија и да се промовира културата на човековите права, македонското постконфликтно општество мора да се соочи со злоделата и кршењата на човековите права од минатото.

Целни групи на проектот

Проектот се фокусираше на целни групи на локално ниво, чие значење е се уште маргинализирано или несоодветно искористено. Тоа особено се однесува на мировниот

потенцијал што тие го носат, а кој може да се искористи ако е соодветно поттикнат. Целните групи ќе се состојат од:

- локални НВО ангажирани во акции за градење на мирот, човековите права или промоција на малцинските права;
- претставници на локалните власти;
- учители и едукатори;
- политички партии;
- локални медиуми;
- религиозни заедници;
- локалното население, особено младите;
- Црвениот крст и други хуманитарни организации

Директните корисници на проектот беа главно претставниците на гореспоменатите целни групи, на кои им беше дадена можност да научат, рефлектираат и да ги изразат сопствените видувања и идеи за справување со минатото. Екстензивната јавна дебата, преку медиумите и дисеминацијата на резултатите на проектот ја тестираа и зголемија способноста на општеството да се соочи со недамнешното минато. Од друга страна, партиципаторните проектни активности ја потенцираа вредноста на граѓаните, како активни агенти на процесот на градење на мирот.

Целните групи беа селектирани согласно утврдените потреби за јакнење на процесот на градење на мирот, како и проширување на неговото општествено ниво со вклучување на оние кои се главни чинители. Гласот на овие луѓе сосема ретко се слуша во општеството, уште помалку како поединци и човечки суштества. Овие луѓе поседуваат неискористен потенцијал за промоција на мирот. Ним само им е потребно зајакнување, низ знаење и преглед на компаративните искуства од другите делови на светот и регионот. Искрено веруваме дека проектот допре до сите релевантни локални структури со цел да им помогне да дојдат до идеи за тоа како секоја од нив може да стане значаен партнер во мировниот процес.

Овие групи можат лесно да создадат неформален форум за размена на идеи за потребата и начините едно општество, групите и/или поединците можат да се осврнат на справувањето со минатото.

АКТИВНОСТИ

Локални тркалезни маси

Вкупно, беа организирани 8 тркалезни маси, и тоа во:

- Скопје, 1-ви јуни 2005, *Клуб на пратеници*
- Тетово, 8-ми јуни 2005, *Ресторан "Електра"*
- Прилеп, 21-ви јуни 2005, *Хотел "Кристал палас"*
- Битола, 28-ми јуни 2005, *Ресторан Белведере, Стаклена зграда*
- Куманово, 21-ви септември 2005, *хотел „Рим-Париз“*
- Охрид, 6-ми октомври 2005, *хотел „Ривиера“*
- Струга, 7-ми октомври 2005, *хотел „Бисер“*

Организаторите се погрижија да обезбедат просторија за најмалку 50 посетители. По секоја тркалезна маса, под услов на анонимност, посетителите беа замолени да пополнат прашалник со цел да го оценат настанот, да ги изразат своите импресии и да дадат предлози.

Локалните тркалезни маси беа еднодневни. Секоја од нив се состоеше од воведна сесија, две тематски панел-дискусии и отворена дебата по паузата за ручек. Во воведниот дел фокусот беше ставен на проектната идеја, целите и дефинирањето на правилата на игра (т.е. на дискусијата). Првиот тематски панел се осврна на прашањето зошто општествата треба да се справат со своето конфликтно минато, додека вториот панел ги презентираше компаративните искуства. Секоја сесија започна со две (20-минутни) презентации и беше проследена со дискусија. Работни јазици беа македонскиот и албанскиот. Дебатата беше снимена со цел подоцна да се направат пишани записи и да се подготви детален извештај. Средбите беа отворени за медиумите, кои беа охрабрани да организираат говорни и дебатни емисии со учесниците, да пишуваат извештаи и статии, како и медиумски да го покријат целиот проект.

Веб-сајт, дисеминација и дискусионен форум

Проектот има и веб-сајт, кој е суплемент на проектните активности. Тој обезбедува информации за проектот, тимот, активностите, текстови релевантни за прашањето за справување со минатото, линкови до релевантни институции и слични прокети, итн. Веб-сајтот е средство за дисеминација на знаењето и искуствата. Дискусиониот форум обезбедува дополнителен канал на комуникација помеѓу заинтересираните актери.

Конечно, тој создава можност за споделување на некои лични искуства/стории од времето на конфликтот и постконфликтните случувања.

ЗАКЛУЧОК

РЕФЛЕКСИИ И ПРЕПОРАКИ ОД ТРИБИНИТЕ

1. Општ осврт за трибините - идеи, очекувања и реализација

Организирањето на трибини може да биде и лесна, но и многу тешка задача. Во реализацијата на таа задача, има елементи кои, како организатор, можете да ги предвидите, а некои се сосема вон вашата контрола. Имајќи го ова во вид, Центарот за демократија и безбедност, заедно со проектниот тим сочинет од експертите и воведничарите, уште однапред ги детерминираше своите цели и очекувања од серијата на трибини, која беше составен дел на еден покомплексен проект.

Имено, Проектот насловен како “Соочување со минатото: зошто и како да се стори тоа?” требаше да создаде микрофоруми за дебата низ неколку града на Република Македонија, и тоа по една тема која, колку што е чувствителна, толку е и потребна, ама и тешка за менаџирање. Насловот намерно не имплицираше разговор за состојбите и искуствата на Република Македонија, ниту пак на определен период од минатото на земјата. Самите презентации, подеднакво, беа насочени кон елаборација на општите постулати на концептот за соочување со минатото, како дел на еден интегрален процес на постконфликтно градење на мирот. Тие беа доволно провокативни да наведат на размислување и дискусија во подоцнежниот тек на трибината. Ниту се нудеа рецепти, ниту сопствени (или експертски) совети за тоа дали и како Република Македонија треба да го отвори процесот на соочување со минатото.

Целта беше дискусијата да се ослободи од некои наметнати параметри, туку за првпат да им се остави на граѓаните да кажат како тие размислуваат за состојбите сегашни и минати, да добијат чувство дека и нивниот глас има легитимитет и е значаен за општеството. Таквата цел се покажа како многу релевантна, затоа што од трибините можеше да се заклучи дека не се случува често, обичните граѓани некој нешто да ги праша за мислење. Меѓутоа, реакциите беа двојни, и контрадикторни: додека во едни средини, времетраењето на трибината се покажуваше како прекратко за дискусија (па дури и имаше коментари дека е подобро воведните излагања да се скусат за сметка на подолгата дискусија од аудиториумот, за што најтипичен беше примерот на Охрид), во други - вистинската дискусија, вусшност, се развиваше или за време на паузите или по завршувањето на официјалниот дел, кога учесниците преферираа во неформална атмосфера да проговорат за прашањата. Она што се покажа како добар начин за сондирање на мислењата на сите подеднакво беа прашалниците, што учесниците ги пополнуваа по

секоја трибина, а каде имаа можност да искажат (анонимно) мислење за еден сет на систематизирани прашања.

Составот на учесниците на трибините беше само начелно определен низ настојувањето да се соберат луѓе од неколку цени групи (претставници на локалната власт, хуманитарни и религиозни организации, образовни и невладини организации, политички партии и медиуми), за кои сметавме дека имаат што да кажат, заслужуваат да бидат слушнати и можат да ги артикулираат своите погледи и мислења. За селекцијата на учесниците главната потпора беа локалните невладини организации, кои имаат непосредни сознанија, но и кредибилитет во локалните средини. Всушност, на крајот резултатот беше мешовита и комплексна слика на аудиториумот на секоја трибина, а која понекогаш зависеше од субјективни или објективни околности. Иако, намерата беше дискретно да се внесат луѓе со лични искуства и сведоштва за недамнешното конфликтно минато, сепак, во голем број случаи и кога беа присутни, тие беа тивки и неподготвени гласно да ги споделат своите чувства и погледи. Тоа е голема и важна порака за овој, но и за секој иден проект, со ваква проблематика. Очигледно, во Република Македонија не постои навика и традиција на разговарање низ јавен дијалог. Понекогаш најгласни се оние кои дебатираат без да имаат притоа лични сознанија и искуства, помал е бројот на оние кои отворено, компетентно и многу одговорно разговараат на вакви теми, а еден дел од луѓето изразуваше страв од јавно искажаната мисла (особено, кај раселените лица, лицата вработени во државни органи и сл.). Пасивноста на еден дел од учесниците, пак, може да се толкува како резултат на апатијата и недовербата дека ваквите средби на граѓаните можат да донесат промени, додека во други случаи беше искажана општа замореност од работилници, предавања, тренинзи и слични активности на невладиниот сектор, по што луѓето ретко кога гледаа ефект од истите (ова беше особено искажано од учесниците од поранешните кризни региони на кумановската трибина). Општ е впечатокот дека жените учеснички покажуваат многу поголема подготвеност за споделување на лични искуства, откривање на хуманитарната и емоционалната страна на проблемите и слично.

Социјалната динамика во рамките на една група на луѓе (што значи и на група на учесници на вакви трибини), во еден ваков случај изразена преку текот и темпото на дискусијата, е вообичаено детерминирана од понекогаш непредвидливи фактори. Затоа, внимателната и стручна модерација на дискусијата се покажа како многу важна: со тоа се избегнаа било какви екстремни ситуации или ситуации на преголем емоционален или друг набој, но истовремено не дојде до пасивизација на аудиториумот. Токму со таа намера,

самите презентации, а и пристапот на презентерите беше во насока на елиминирање на можноста учесниците да се почувствуваат само како публика ставена во ситуација некој да ја подучува.

Напротив, постојано се одеше на оставање доволен простор за интерактивно влијание врз текот на дебатата, која зависно од проблемите кои доминираат во една средина, често, добиваше и специфичен тек и обрт. Всушност, тоа и беше мислата водилка кога се селектираа градовите во кои ќе се одржуваат трибините: Скопје - со перцепцијата на главен град и со својата специфична, па и шаренолика, мешавина на лица од разни профили; Тетово - како една од централните точки на поранешниот конфликт; Прилеп - оддалечен физички од конфликтниот регион, но со најголем број на жртви од редот на припадниците на безбедносните структури; Битола - втор град по големина, специфичен центар на политичкиот, културниот и другите аспекти на живото, со бремено од конфликтот во вид на запалени објекти на припадниците на немакедонските заедници (бремено кое го дели заедно со Прилеп); Куманово - виртуелен мултикултурен центар кој директно му одолеа на конфликтот, но со околина која го претставуваше жариштето; Охрид - повеќе како симбол на завршувањето на конфликтот, низ преговорите, но со посебен изразен набој и призма на гледање на проблемите; и Струга - која сè уште како да оди по жица, и која покажува неволност да се соочи со минатото, бидејќи уште не создала доволна дистанца кон него.

Идејата на проектот и желбата на неговите реализатори беше да се обезбеди и присуството на претставниците на новоизбраната локална власт, и на медиумите. Ако за првите беше карактеристична недостапноста и неможноста да се натераат да земат активно учество, за другите се покажа дека е лесно да ги доведете на трибината (од која тие најчесто правеа медиумски извештаи) отколку да ги имате како активни директни учесници. Еден од најголемите куриозитети во однос на локалната власт лежи во фактот што, во најмалку два случаја (Прилеп и Тетово), градоначалниците и некои од советниците, всушност, порано припаѓаа на некоја од страните во конфликтот, односно припаѓаа на различните униформирани структури. Ќе беше извонредно важно за самиот мировен процес и креирање на атмосфера на дијалог во локалните заедници да се видат и чујат токму овие луѓе. Меѓутоа, останува да се претпоставува зошто дел од овие луѓе не прифатија да присуствуваат на трибините - или зошто по завршувањето на протоколарниот дел заминуваа. Факт е дека реализацијата на проектот стартуваше токму во моментот на конституирањето на новите локални власти и дека тие имаа премногу нови предизвици, а

премалку време и искуство за да ги препознаат добрите страни на ваквите проекти на невладиниот сектор. Претставниците на медиумите, пак, со ретки исклучоци, го прифаќаа својството на учесници и дискусантни, иако интересот беше голем. Оние новинари кои почувствуваа потреба да ги споделат сопствените искуства и идеи, се покажаа како извонредно компетентни и одговорни, и како личности и како професионалци. За жал, такви беа само неколкумина... Ваквата состојба укажува на потребата од можеби поконцентрирано внимание и работа на стимулирање на интересот и кај претставниците на локалната власт и кај медиумите за проекти од ваков вид во иднина.

Трибина I Скопје, 1 јуни 2005

Проектот за “Соочување со минатото”, барем во делот на одржувањето на јавните трибини, стартуваше во главниот град, со намера да таа да се врзе најмногу за една општина - Кисела Вода. По деталното брифирање на Градоначалникот Арсов за суштината и значењето на проектот, а со сесрдна помош и на луѓето од неговиот кабинет, тој дојде да ја отвори трибината, но заради презафатеност и ја напушти набрзо. Во Градот Скопје е тешко да се лоцираат учесници по општинска основа, но предноста е во тоа што изборот и квалитетот на учесниците се во просек повисоки.

По воведните презентации (според приложената агенда), се разви жива дискусија, која на извесен начин претставуваше предвесник на она што подоцна, во другите трибини, ќе стане лајт-мотив на расправата. Без многу колебање, учесниците скоро веднаш се фокусираа на најскорешното конфликтно минато. Се покажа дека ова е најгорливиот период со кој граѓаните сакаат да се соочат, но како пречка за тоа го посочуваа фактот дека е тешко да го сториш тоа без да имаш целосни сознанија, анализи и официјална верзија на настаните. Всушност, имајќи го предвид профилот на учесниците (т.е. фактот што само мал дел од нив биле директно инволвирани или сведоци на насилните случувања од конфликтот), не е чудно што прашањето беше поставено на генерално политичко ниво. Само претставниците на хуманитарните организации, и жените, почувствуваа потреба да ја канализираат расправата кон хуманитарните, и човечките аспекти на последиците од насилството. Тие и се заложиле за разгледување на процесот на соочување со минатото и на микрониво, на ниво на поединци кои сеуште имаат тешкотии да ја прифатат новата тешка ситуација во постконфликтниот период, кој ги направил бездомници и лица без перспектива. Сличен личен проблем изразија и лицата резервисти, бивши учесници во

конфликтот, кои недостатокот на официјална верзија за 2001-та го доведува во дилема за нивната сопствена ролја и мисија, прифатливост во општеството и углед во очите на останатите. Кај овие лица постои фрустрација дека државата која ја бранела и на чиј повик станале, сега им го врти грбот и се срами од нив, во име на некои нови перспективи.

Се покажа дека главната конфузија настанува околу две прашања: природата на конфликтот од 2001 година и оправданоста на насилството. За некои учесници, дефиницијата на конфликтот (минатото) е стартната позиција за определување и на соодветните механизми за справување со траумите и последиците од минатото; за други - утврдувањето на фактичката вистина, низ податоци за страатноста на последиците и идентификацијата на жртвите, може да биде почетна основа за соочување со цената на конфликтите и да доведе до општествена делегитимизација на насилството како метод. Поделеноста, односно различните верзии на причините и текот на конфликтот, беше потенцирана низ дијалогот на некои учесници од македонска и албанска националност. Всушност, точката на разидување се огледаше низ два става: прво, за тоа дали насилството (од 2001-ва) било крајно средство кое морало да се употреби за да се предизвикаат општествените и политички промени, и второ - дали промените создадени по конфликтот ги прават сите граѓани добитници, односно дали општеството е сега подобро и поприфатливо уредено. Еден учесник од албанска националност, предупреди дека организаторите на проектот за соочување со минатото се соочени не само со предизвик, туку и со одговорност затоа што резултатите од трибините, според него, би можеле да бидат вознемирувачки.

Ова ја наведе дискусијата кон отворање на моралните дилеми, односот меѓу граѓаните и оние кои директно биле одговорни и/или учествувале во конфликтот, како и прашањето за жртвите како колатерална штета за постигнување на повисоки општествени цели. Накратко, прашањето се сведе на тоа дали воопшто треба да се гледа наназад, во ситуација кога сите (вклучувајќи ја и меѓународната заедница) искажуваат задоволство од имплементацијата на Охридскиот процес. Изгледа дека сите учесници, сепак, се сложија дека конфликтот од 2001-та бил продукт на една долга предисторија на која никој не сакал да и погледне в очи или навреме да го превенира надоаѓачкиот конфликт. За мнозина започнување на проекти како овој имаат вредност заради отворање на една табу-тема, а која е важна како интегрален дел на процесот на градење на мирот. Дури имаше сугестии дека наместо презентации на експерти и разговор со аудиториумот, треба да се размисли за давање можност на жртвите (лицата кои страдале на различни начини) и/или на

директните учесници да проговорат за својот живот пред, за време и по конфликтот. Следењето на состојбите во општеството, особено на насилните појави е од огромна важност затоа што оттука се црпат сознанија важни за увид во трансформацијата на насилството во други облици низ постконфликтниот период, но и служат како индикатор за т.н. рано предупредување.

Едно од посебно интересните прашања поврзани со неуспехот на превенцијата на конфликтот во периодот по 2001-та, а кое се однесува на личната одговорност на обичните граѓани за сето она што довело до насилството (или до неправдите кои го предизвикале насилството). Се искристализираа два става: првиот кој одбива било каква одговорност таму каде што граѓаните се немоќни пред системот на власта, а другиот за можност за алтернативно дејствување, а со тоа и одговорност за конфликтот во еден негов дел. Вообичаено, одговорноста и вината се врзуваат за оние кои биле во позиција на власт или на моќ, и тоа во целиот предконфликтен период. Според ова толкување, признавањето дека насилството довело до позитивни промени би било амнестирање на сите грешки на оние на власта во периодот на привиден мир.

Соочувањето со минатото е соочување и со нашата сопствена ригидност и неспособност да се воочат облиците на насилство вградени во системот, како и со сопствениот конфликтен потенцијал за кој е непродуктивно и морално неоправдано да се префрла на некакви судбински надворешни фактори или дури меѓународни конспирации. Во постконфликтниот период, според некои дискусии на трибината, најмногу се потпира на амнестија на одговорните, но и на повик за општа амнезија. Сето тоа се прави непринципиелно, а 2001-та е се уште чип во политичките пресметки на политичките елити. Оние кои најмногу страдаа и кои беа најпогодени се најтивки од објективни причини, а не затоа што одлучиле дека сакаат доброволно да го заборават конфликтот. Политичките елити се помирија, а за граѓаните има малку можности да ја дознаат целата вистина, а уште полошо - да добијат компензација за загубите и штетите.

Трибина II

Тетово, 8 јуни 2005

За подготовките и другиот вид на асистенција околу одржувањето на втората трибина од проектот, во Тетово, ја имавме поддршката на НВО “Младинска алијанса”, сочинета од млади луѓе од различни националности. Според нивните уверувања, трибина од ваков карактер е потреба за градот и околината, интерес постои, не е неизвесно како ќе

се одвива дебатата. Всушност, најголемото разочарување дојде со откажувањето на веќе потврденото учество на новоизбраниот Градоначалник, и самиот директен учесник во конфликтот, а сега важен фактор на постконфликтната стабилизација на регионот. И во овој случај, како и во неколкуте други каде градоначалниците не се појавија на трибините, може да се аргументира дека текот на проектот коинцидираше со извонредно динамичен период во конституирањето на новата власт и преземањето на новите компетенции од страна на општините. Сепак, останува жалењето дека беше пропуштена е многу важна можност за ваква тема да се проговори и од градоначалничка позиција. Од друга страна, светлата точка на настанот (меѓу другото) беше и значителната медиумска покриеност. Всушност, текот на целата трибина беше снимен, а потоа и интегрално пренесен на една локална ТВ станица. Другите медиуми го одбележаа настанот со кратки извештаи и со изјави од воведничарите.

Општите карактеристики на трибината се однесуваа на неколку главни моменти: висок интерес, големо активно учество и отворена размена на спротивставени мислења, но и јасна желба за дијалог и зачудувачки висока култура на дијалогот. Веројатно најголем степен на збунетост предизвикува фактот што низ дискусиите веднаш и без дилема се дефинираше проблемот како немање елементи за создавање на слика за фактичката вистина за настаните од 2001-та. Ова, секако, предизвикува зачуденост кога доаѓа низ сведочења на лица кои не само што биле во фокусот на настаните во сите месеци на конфликтот, во крај кој се смета за центар на кризното жариште, а кои се во некои случаи и особено компетентни и добро информирани лица. Всушност, уште првиот дискусант, високо реномиран новинар кого подеднакво го респектираат и (словно кажано) двете страни и кој имаше пристап и комуникација со директните учесници за време на конфликтот - јасно ја дефинираше дилемата, која подоцна (секако, спонтано) стана лајт мотив на целиот проект. Главен преуслов за соочување со минатото, а за Тетово (како впрочем и за Македонија, тоа е најнеодамнешниот насилан конфликт од 2001-та) е утврдувањето на некои фактички податоци. Според овој учесник, во потрагата по вистината централното прашање не е “дали” и “како”, туку “кој” (ни го стори тоа, односно го предизвика насилниот конфликт). Уште од времето на конфликтот, па сè до денес, се употребува различна терминологија за означување на директните учесници. Другиот аспект, кој се однесува на помирувањето е идентификацијата на тој “со кого” треба да се помириме. Во дискусијата прозвучија прашања од типот: “Зошто да се помирам? Со кого да се помирам, кога ние како сограѓани и соседи не бевме на спротивставени страни во

конфликтот, ниту бевме директни учесници?”. Стравот беше дека можеби ваквите расправи за постконфликтно помирување нѐ ставаат во “нечиј филм” и шпематски се применуваат на нас, за да се забошоти вистинската претстава за тоа што се случи и меѓу кого.

Професор од с. Лешок со индигнација се надоврза на ваквите ставови велејќи дека објективната вистина е апсурдна категорија во постконфликтна Македонија. Официјалната верзија ја пишуваат победниците (т.е. политичарите), а таа малку сметка води за наративната вистина и за трауматичните стории на поединците, кои биле директни сведоци и страдалници од конфликтот. Едно друго разочарување е поврзано со чувството на отфрленост од страна на пошироката македонска јавност (“далеку од очи, далеку од срце”), особено во време на конфликтот, кога во деловите од земјата (па и во Скопје) владееше виртуелен мир, и не се покажа доволно сочувство и солидарност со жителите на тетовскиот крај. Низ призмата на овие луѓе, дури и несреќата не успеала да ја предизвика хуманоста, а целата вика за загрозување на државата била повеќе од декларативна и политичка природа, отколку што одразила вистинска загриженост.

Додека не-Албанците се единствени во фокусирањето на проблематичното минато на и околу 2001-та, за Албанците дискурсот е претесен и бара осврт и на минатото кое довело до 2001-та. Така, всушност, набргу се издиференцираа два спротивставени става во однос на тоа од каде потекнува насилниот конфликт и дали насилството може да биде легитимен начин на исправање на стари неправди. Различни позиции се искристализираа и околу оценката дали Рамковниот договор донесе радикални промени во смисла на отстранување на корените на конфликтот. Со други зборови, постојат опречни ставови во врска со тоа кои се (и дали постојат) придобивки од 2001-та. За едните, многу малку е променето од аспект на животот на обичните граѓани, додека општата криза (која е, делумно, резултат и на застојот на реформите во 2001-та) ги погодува сите подеднакво; за други, пак, придобивките се историски и претставуваат добра основа за изградба на подобра иднина за сите во државата. Ваквата дебата одбегна да го дефинира прашањето за тоа што се случи 2001-та на наједноставен начин (односно, се случи отворено насилство), ниту пак доведе до централната точка за човечката суштина е апстрактна и непризнаена категорија, која е потисната од колективните идентитети. Оттука и неуспехот да се дефинира предизвикот за решавање на конфликтите со ненасилни средства. Според интересната обсервација на претставникот на Исламската верска заедница, пост-конфликтната состојба е таква што треба да се почитува и прифати фактот дека

мнозинството Албанци негува иста перцепција за конфликтот и придобивките за нивната заедница, како резултат на Рамковниот договор.

Учесниците на трибината посветија должно внимание на прашањето дали насилството можеше да се спречи и како да се санираат последиците од него. Во однос на првата димензија, според зборовите на некои претставници на полицијата, во подолг период пред избивање на конфликтот постоеле разузнавачки и други информации на теренот дека нешто се подготвува, но институциите на државата потфрлиле во извршувањето на својата функција. Според ваквите кажувања, сцената била одамна поставена, а граѓаните биле само статисти, ама и губитници на генерален план. Апсурдноста на ситуацијата ја доловуваат и исказите за постоење на три штаба во Тетово за време на конфликтот: на македонскиот блок, на албанскиот блок, и на безбедносните структури - и целосната конфузија во однос на точноста на информациите кои се слевале во секој од нив. Во однос на отстранувањето на последиците, учесниците укажаа на определен прогрес, но и на некои отворени рани (како оние за киднапираните и исчезнатите, не изрекување на правда за сторителите, кои слободно се движат низ градот, и сл.). Едно од најиндикативните сведочења дојде од страна на претставник на полицијата, кој со право го утврди податокот за трансформација на насилството од време на конфликтот во постконфликтни насилни инциденти, од нешто поразличен карактер (драстично зголемен број на инциденти во кои е употребено огнено оружје, најчесто нелегално; инциденти на семејно насилство, зголемент криминалитет, и сл.).

Трибината во Тетово укажа на потребата и желбата на граѓаните да разговараат за оваа тема, која сѐ уште ги оптоварува иако отворено не зборуваат за неа. Посочените механизми за справување со минатото не ги препознаваат во сопственото општество, па дури и имаат различен став дали фокусот треба да се стави токму на таа димензија (за Албанците најважно е да се гледа напред, за Македонците најважно е да се утврди вината кај политичарите, а не кај граѓаните). Заеднички е ставот, или подобро - отсуството на став по прашањето на заедничката и индивидуалната одговорност (а не вина) за случувањата од 2001-та и пред неа. Сепак, најмаркантната карактеристика на трибината е во сознанието дека тетовската јавност смета дека ја нема целосната фактичка вистина за случувањата од 2001-та, живее под сенката на различните толкувања, но сѐ уште нема сили да ги идентификува чекорите и можните начини за справување со минатото.

Трибина III
Прилеп, 21 јуни 2005

Местото на одржување на третата трибина посветена на соочување со конфликтното минато беше не случајно градот Прилеп. Град кој беше навидум од главните конфликтни случувања од 2001-та година, но кој даде најголем број на жртви од страната на припадниците на безбедносните структури. Тоа е град кој себе си се доживува како центар на славни историски и херојски традиции (од легендата за Крали Марко, па сѐ до отпочнувањето на отпорот во Втората светска војна). Неславниот дел на поновата историја е поврзан со нередите и палежот на познатата Чарши Џамија, во текот на конфликтот од 2001-та. Сето тоа, а и одличната асистенција и организација на локалниот партнер Центарот за граѓански иницијативи од Прилеп, навестија многу интересна дебата. Како ретко во кој друг град, овде наидовме и на одличен прием кај градоначалникот, кој и самиот директен учесник од конфликтот и еден од преживеаните на Карпалак, се одзва на поканата да присуствува на трибината. Во својот поздравен говор, тој и лично и во својство на градоначалник ја поздрави иницијативата да се разговара на ваква тема, за првпат по 2001-та година, и изрази подготвеност и во иднина да поддржи вакви и слични иницијативи во градот и околината. Претставникот, пак, на локалниот партнер со пофални зборови се изрази за раната, но продуктивна соработка меѓу новата локална власт и невладиниот сектор. Поклопувањето на трибината со важни состаноци поврзани со стартот на децентрализацијата го оневозвозможи присуството на Градоначалникот во текот на целата трибина.

По вообичаеното претставување на локалниот партнер, Центарот за граѓански иницијативи, и воведните презентации, се отвори директна дебата со еден категоричен став изразен од неколкумина претставници на Здружението на резервисти учесници на конфликтот од 2001-та дека заборавот е последната алетрнатива за справување со минатото. Знаејќи ја целата предисторија, воопшто не изненади подготвеноста за дискусија на ваква тема, но и помалку чудно што трибината беше оценета како многу потребна но прв чин од ваква природа. Во дискусиите доминираше емотивен набој, доза на горчливост и разочарување кај луѓе, кои себе не се гледаат како учесници на конфликт против друга етничка група, туку како обврзници кои одговориле на повикот за мобилизација, а од кои државата се одрекла во име на склучениот мир со оние против кои тие се бореле.

Изворот и причините за таквиот емотивен набој набргу стана јасен, бидејќи беше изразен низ дискусиите на дел од претставниците на невладиниот сектор и женските

организации. Имено, тие отворено проговорија за сомнежот дека мотивацијата за одзивот на мобилизацијата кај дел од резервистите бил економскиот фактор. Всушност, дискурсот се пришири и на претпоставката дека истата мотивација била пресудна и кај дел од учесниците на конфликтот од другата страна (на ОНА). Заради природата на расправата, само начелно беа допрени социоекономските аспекти на корените на насилството, но многу повеќе време и емоции се вложија во демистификацијата на херојството и учеството во конфликтот. Двете страни, изнесувајќи легитимни но контроверзни аргументи, укажаа на дискутабилните аспекти, или подобро перцепции на конфликтот, дури и во една заедница која не е директно оптоварена со меѓуетнички тензии.

Во секој случај, трибината во Прилеп беше многу помалку апстрактна или воопштена од онаа во некои други градови. Овде експлицитно се изразија, низ елоквентните излагања на неколку дискусанти, тезите дека еден од начините за справување со конфликтното минато е и санацијата на последиците и рехабилитацијата на жртвите, нивните семејства и грижа за посебните потреби на лицата кои заради директното учество сè уште трпат душевни и физички трауми. Општ беше заклучокот за отсуството на чувството на пошироката заедница за изразување почит кон загинатите (некои непосредно во конфликтот, а некои заради последиците од него) и чувството на фрустрација дека секоја година погубјата на прилепчани кај Карпалак се одбележува само со скромна панихида на самиот автопат, и тоа благодарение на приватни прилози и донации, а не благодарение на државата. Сенката од конфликтот е присутна и во врска со уништувањето на дел од културното богатство (и значаен верски објект Чарши Џамијата) во центарот на градот. Одговорноста не ја презема никој, ниту пак се трага по сторителите. Уште полошо, никој во заедницата не чувствува обврска да се ангажира околу нејзиното повторно градење. Напротив, иако декларативно се осудува чинот (со ограда дека не се знае вистинскиот сторител, ама тоа не се обичните граѓани), истовремено се јавуваат нови аргументи дека со изгорената Џамија се исправа стара неправда (таа била, наводно, изградена на темелите на православна црква), па дека проблемот треба да се реши со дислокација, односно изградба на нова џамија на нов простор физички поблизок до граѓаните со муслиманска вероисповест.

Во однос на другите механизми за соочување со минатото, се разви на моменти дури и компетентна расправа за потребата од сериозна промисла за позитивните и негативните страни на секој од познатите модели, со заложба за земање предвид на спецификите на сопствениот случај. Беше јасно кажано дека основна претпоставка за

соочување со минатото е утврдувањето на вистината, односно создавање на што поцелосна слика поткрепена со факти и докази. Според претставничка на Центарот за социјални грижи, признанието и обзnanувањето дека се случи конфликт е од голема важност, како и фактот дека сите бевме допрени од него, на еден или друг начин. Меѓутоа, исто така, важно е и соочувањето со вистината дека постконфликтниот период е обременет со (обратно) чувство на неправда и правна и социјална несигурност. Поттикнат од дебати од други краеве на поранешна Југославија, млад претставник на невладина мировна организација се заложи за внатрешна рефлексива и самоиспитување по однос на моралните аспекти на употребата на насилство, било од државата или од недржавни структури. Според него, централното прашање што треба секој да си го постави е: што е правено во наше име (односно, во име на етницитетот, нацијата или државата)? Применето на настаните во Прилеп, може повторно да се посочи примерот на палењето на Џамијата, и себепреиспитувањето: што сторив јас за да го спречам тоа? Дали сум навистина невин, ако сум стоел по страна? Мојам ли сега нешто да сторам за залекување на раните од конфликтот? Отсуството на дијагноза за тоа што се случило во минатото, создава голем отворен простор и за шпекулации и за конфузија. Откривањето на вистината создава отпорност кон разните верзии, кои се лифериуваат од дневно-политички и други причини.

Се чини, наједноставниот лек го изрази најмладиот учесник на трибината, низ исказот дека нема потреба од трагање по вистината и дека е доволно да се признае дека насилството било/е грешка, да се создаде амбиент за општа реконцилијација и барање прошка едни од други, што ќе биде доволен предуслов за чекорење напред. Тој го идентификуваше главниот виновник во политичките партии кои намерно го политизираат етницитетот, што создава делби и замаглување на вистината за заедничката припадност на човечкиот род и државната заедница. Леснотијата и привлечноста на ваквиот повик набргу беше стопена низ дискусиите на останатите, кои укажаа на бројни пречки за остварување на таквата утопија. Во тој дел од дискусијата произлегоа разликите и меѓузависноста на концептите на соочување со вистината, помирување и простување, а кои никогаш не биле промовирани ни објаснети на вистински и целовит начин во Македонија.

Трибина IV **Куманово, 21 септември 2005**

Уште од самиот почеток изгледаше дека трибината во Куманово ќе се соочи со неколку хендикепи: најнапред се појави проблем со локалниот партнер поврзан со лоша

комуникација и недоразбирање околу условите на заедничкото ангажирање и поделбата на одговорностите околу организација на трибината; потоа, датумот на организирање на трибината се поклопи со еден верски празник и традиционалната посета на раселените од Матејче до познатиот манастир, и конечно - уште во старт ни беше искрено укажано на чувството на разочараност кај мнозина од директно погодените од конфликтот.

Сепак, трибината се покажа како извонредно посетена и покрај отсуството на некои, за нас важни, учесници. Секако, градоначалникот не можеше да присуствува, но го поздрави преку свој претставник, а на трибината имаше и други лица од локалната самоуправа. Новиот локален партнер, НВО “Доверба”, кој беше доволно подготвен да ја прифати соработката за извонредно краток рок, се покажа како извонредна поддршка со сета своја сопствена мултиетничка структура и мрежа на односи во општината и надвор од неа. Всушност, тоа можеше да се види и од воведното претставување на организацијата и рекордот на бројни проекти токму на полето на градење на мирот и довербата во заедницата.

По вообичаените презентации на воведничарите, почетокот на дебатата уште од првите двајца говорници навести динамична, и на моменти искричава дебата. Интересно, едниот коментар се однесуваше на теретот на сиромаштијата и безнадежноста кој владее и кој оневозможува активни граѓани вклучени во акции на цивилно општество и во некој позначен јавен ангажман. Превладеа песимистична слика за реалната моќ на граѓаните и недржавните актери да сторат нешто за себе, како и чувство на недоверба во политичките елити. Вториот коментар, пак, беше експлицитна реакција на фактот што низ првата презентација за компаративните искуства и механизмите за справување со минатото било тешко да се препознае вистинскиот рецепт за Македонија. Всушност, токму таквиот обрт создаде основа за жива и директна комуникација, но покажа и дека целта да се испровоцираат и поттикнат лични размислувања била сосема оправдана. Тоа даде подлога за дополнителното објаснување дека целта на трибината не е да одбере меѓу посочените механизми, ниту пак да укаже на некаква сличност на македонското минато со она во Чиле или Јужна Африка, туку да иницира процес на саморефлексивност за сопствените потреби и специфики. Еден дискусант укажа на претесната рамка ако дебатата се сведе само на случувањата од 2001-та или дури само за непријатните искуства во односите меѓу Македонците и Албанците. Според него, тешки и трауматични искуства има и во историјата на македонскиот народ од разни периоди (односно, бремето на македонско-македонскиот конфликт), додека обратно - погрешно е да се мисли дека низ историјата

Македонците и Албанците немале примери на сојузништва, заеднички страдања и стремежи.

Дискусијата допре до многу важни моменти во преиспитувањето на тоа - каде и зошто тргна на лошо (кон насилство)? Кај учесниците од албанско потекло доминираше ставот за тешките неправди вградени во системот не само од 1991-та, туку и децении пред тоа. Ако проблемите не се решаваат и само се акумулираат, тогаш е логично да се случи и експлозија. Меѓутоа, според некои дискусанти, се поставува прашањето дали неуспехот на превенцијата на конфликтот се должеше на неукост или неспособност да се види вистината, или пак заради намерната манипулација на политичарите на планот на етно-политичка мобилизација. Амбиентот што цивилниот сектор го создава за ваквите дебати, според некои размислувања, е токму оној вистинскиот фактор што го надополнува просторот на недоверба на граѓаните кон политичарите, и обратно на незаинтересираноста на политичарите за она што народот го чувствува и мисли. Кризните региони се уште живеат со последиците од конфликтот, а правото и правдата се уште се очекува кај семејства што загубиле и по повеќе членови, па дури и малолетни деца.

Претставниците од образовните структури ја изразија својата збунетост и немоќ на вистински начин да им ги објаснат на своите ученици последните години од случувањата во регионот, бидејќи едно е како е договорена наставната програма (по историја, на пример), а друго е живиот интерес на децата за она што се случувало и случува не далеку од нив.

Еден дел од дискусијата искристализира различни погледи не околу соочувањето со минатото, туку во однос на погледнувањето на вистината в очи за сегашноста. Наспроти некои мислења дека Куманово не само што му одолеа на притисокот од насилниот конфликт, туку и успеа да ги сочува блиските човечки и соседски односи, особено во градот. Меѓутоа, спротивниот став беше дека реалноста треба да се оддели од добрите желби и да се признае дека заедниците живеат една покрај друга, врските се искинати, што е особено евидентно кај младата популација. Стана збор и за навиката да се живее со лагата и лицемерието, што е пречка и за градењето иднина, и за евентуалните зафати за справување со минатото. Меѓутоа, повеќето учесници се сложија дека, какви и да се меѓусебните односи пред конфликтот, по него тие трпат сериозни последици, што е факт кој не смее да се запостави.

Друго прашање околу кое се разви дискусија ја загатна вистинската улога и придонес на цивилниот сектор, и за време на кризата и по неа. Дел од учесниците токму ја

поддржаа идејата за можноста на невладиниот сектор да понуди почва за надминување на политичките поделби, кои го антагонизираат општеството, и при тоа да го поттикнат процесот на градење на мирот “од долу кон горе”, за разлика од сето она што досега се чини во обратна насока. Другиот критички тон беше под влијание на едно тешко разочарување од претставата за лажен мир и соживот што ја преферираат сите - и политичарите, ама и невладиниот сектор кој наводно работи на добри дела, ама резултатите се поразителни (што, според овој учесник, е вина на невладиниот сектор). Ваквите опречни тези ја разгореа дискусијата, низ посочување на вистинските причини за општиот неуспех на системот, а во тој контекст и на невладиниот сектор. Според еден голем број на претставници од вакви организации со богато искуство на планот на градење на мерки на доверба, не е фер вината да се префрла на еден сектор, кога во општеството постојат моќни структури, кои дејствуваат во насока на јакнење на делбите и стереотипите меѓу групите. Како аргумент беа изнесени примери за серија на проекти реализирани со деца и со многу други работи за кои политиката ја нема преземено обврската, иако е тоа нејзина задача. Од дебатата можеше да се заклучи дека често пати во општеството и во невладиниот сектор дејствуваат малите херои на мирот, скромни и тивки луѓе кои не прават реклама од она што со тешка мака и лични подрекувања и го даваат на заедницата.

Трибина V **Битола, 28 септември 2005**

Трибината во Битола доживеа неколку одлагања заради недоволно добра соработка со првобитниот локален партнер, за да се организира потоа конечно (наместо во јуни месец) кон крајот на септември. Како алтернатива, овој пат, како локален партнер се јави НВО “Граѓанска асоцијација”, која манифестираше огромна професионалност, капацитет и ентузијазам за самата трибина. Истовремено, позитивен одек трибината доби и кај локалната власт и кај медиумите.

Сценариото на трибината течеше според замислата, со вообичаеното обраќање на локалниот партнер, поздравниот говор на градоначалникот, и презентацијата на проектот и тематските презентации. Почетниот дел на дебатата, помалку неочекувано, но сосема оправдано, се сврте кон улогата и (не)моќта на цивилниот сектор да ги промени состојбите во општеството, особено во однос на деликатни теми и проблеми. Набргу, фактички, се издиференцираа два става: според едниот, постои замореност од проекти на невладиниот сектор, кои се малку осмислени, доста слични и недоволно фокусирани на нудење на

конкретни решенија; другиот пристап, пак, укажа токму на такви примери каде се работи на терен и на теми многу слични на актуелната (работа со деца од различни националности, а во врска со запознавање и респект за различностите). Во основа, се наметна заклучокот дека кај граѓаните постои желба за активна партиципација, ама недостасуваат конкретни иницијативи и насоки, како тие можат најдобро да ги артикулираат своите знаења, интереси и капацитети.

Така, од еден учесник беше заклучено дека прашањето за соочување со минатото навистина претставува своевидна новина, па затоа заслужува полно внимание. Меѓутоа, досегашната состојба покажува дека или не сакаме да се соочиме со непријатната вистина или повеќе сакаме да се лажеме (и користиме тактика на нојот, дека ако не ги гледаме проблемите тие сами од себе ќе се решат). Директен учесник од конфликтот ја повтори констатацијата, што претходно беше слушната и на другите трибини - “Не знам со кого се борев и зошто?”. Според мнозинството дискусанти, не е можно соочување со непознато минато, кое е затскриено зад шпекулации и различни верзии. Прашањето за официјална дефиниција на настаните од 2001-та, повторно, се истакна како есенцијална. Еден родител го истакна прашањето за различните верзии на историјата. Според неговите зборови: “Моето дете учи историја што јас не ја познавам. Дали треба да седнам и заедно со него да ја научам оваа нова верзија на историјата?”. Зборувајќи за историски контексти и солуции, еден конкретен предлог за решавање на проблемите поврзани со конфликтот и всадената недоверба е свртување кон моделот на Битола од 19 век - односно навраќање на старата слава и сјај на градот на конзулите, на културата и тн. Ваквата заложба беше прифатена само како потреба од помнење и користење на позитивните примери од историјата, како доказ дека конфликтите на овие простори не се судбина и неминовност.

Кога станува збор за соочувањето со најнепријатните детали од конфликтното минато, Битола носи дамка на совеста во поглед на палежите и уништувањата на дуќаните на граѓани од муслиманска вероисповест. Според укажувањата на учесниците, тие се убедени дека инцидентот бил намерно испровоциран и негови актери биле лица неграѓани на Битола. Отривањето на вистината и отстранувањето на непотребниот сомнеж и недоверба меѓу соседите е од суштинско значење за битолчани. За таа цел, тие бараат државните органи да ги поткријат и казнат сторителите, а граѓаните низ непосреден дијалог да проговорат за тоа што ги мачи. Низ оваа дискусија, всушност, се допре едно извонредно значајно прашање за спиралата на насилството, односно за чудната логика на насилството кое кога погодува неког/некаде создава ист таков насилен одговор (реакција)

но таа е ретко кога упатена на иницијалниот сторител. Оттука, и прашањето на еден учесник со албанска националност: “Како ние Албанците од Битола го испровоциравме палежот и нередите?”. Второто прашање кое се издвои како извонредно важно за вакви ситуации е индивидуализацијата на вината и казнувањето на сторителите, што ги ослободува од товарот на вината припадниците на една цела популација.

Според еден новинар, прашањето за соочување со вистината е задоцнето и веќе нема смисла, затоа што го затрупуваат поургентни проблеми. Тој укажа на новите облици на насилно однесување и постконфликтните последици што се изразуваат низ разни девијантни, насилни и криминални однесувања, ширење на дрога, оружје и проституција меѓу младата популација. Дефиницијата на конфликтот, според овој учесник, е во рацете на политичарите и оние кои беа и се на највисоки позиции во државата, но тие не учествуваат на вакви трибини и не зборуваат за вакви теми. Тие го држат клучот на објаснувањата и прашањето треба ним да им биде директно поставено. На ваквите констатации, се надоврзаа и други учесници, кои без оглед на етничката припадност, изразија општо незадоволство до тешката општествена криза која доминира во скоро сите сфери.

Трибина VI Охрид, 6 октомври 2005

Уште во фазата на подготовките, стана јасно дека трибината во Охрид ќе биде извонредно добро поздравена од локалната јавност. Според навестувањата на нашиот локален партнер „Медија артес“, а кои подоцна се потврдија во целост, граѓаните на Охрид ретко имаат прилика да бидат консултирани и поканети на јавна трибина по актуелни прашања, па дури и дека охридјани неоправдано се сметаат за интерни и индиферентни во однос на општествените збиднувања. Наш локалниот партнер беше Културниот центар “Медија артес” чии проекти претставуваат извонредна потврда за постоењето на различни креативни идеи за промоција на мирот и ненасилството, а за кои пошироката јавност понекогаш не е свесна. Нивните активности, освен класичните поврзани за заживување на културниот живот во заедницата, вклучуваат и такви кои се однесуваат на превенција на конфликти. Имено тие ја спроведуваа програмата “Уметноста за општествените промени - Игра против насилство”, во која фокусот е ставен на развивање на индивидуалните и групните вештини на учесниците.

Во еден ваков контекст, трибината за соочување со минатото беше добредојдена за богатата дискусија за прашања, повеќе или помалку, поврзани за проектната проблематика.

Охрид го носи бремето или славата на познатиот Рамковен договор, но како и во случајот на другите делови на Републиката, граѓаните имаа скоро никаква улога во неговото формулирање. Фактот дека, на некој начин, Охрид нема сопствено искуство во конфликти на меѓуетничка основа, веројатно придонесе дискусијата да се развие во поширока насока од онаа предвидена во насловот на трибината.

Веројатно заради акумулираните проблеми и малите можности за јавна артикулација, дискусијата излезе од временските рамки на трибината, така што самите учесници го детерминираа нејзиното траење. Воведните излагања беа дочекани со интерес, меѓутоа и со нетрпеливост да се земе активно учество. Дури, на моменти, модераторот имаше тешка задача да ги ограничи дискусиите на десетина минути и така да обезбеди учество на што поголем број на дискусанти. Тоа беше јасен сигнал дека на граѓаните не им е потребна поголема провокација и анимација за да разговараат, туку дека, во иднина, треба да се размисли за побројни трибини, кои не би се свеле само на однапред поканети лица од одредени групи. Во такви ситуации, само воведно излагање и добра модерација би довела до продуктивна и фокусирана расправа.

Како и во другите градови во Републиката, така и во Охрид дискусијата имаше сосема специфичен тек. Можеби и најразличен во споредба со останатите. Темата за соочувањето со минатото, како што ја преформулира еден учесник, во голема мерка се претвори во барање за соочување со вистината, односно со реалитетот на сегашните состојби. Сепак, почетокот на дискусијата беше одбележан од личните сведоштва и забелешки на некои повозрасни учесници, кои се осврнаа на минатото од времето на поранешна Југославија и првите години на независна Македонија. Според нивните искази можеше да се заклучи дека подлогата за распадот на Југославија била создадена многу поодамна, пред да избие насилниот конфликт. Низ лични сведочења беше укажано на низа непознати моменти поврзани со процесот на донесување на важни, па дури и судбински одлуки низ нетранспарентен начин од страна на политичките елити. Оттука, неволноста на елитите за откривање на вистината за сопственото учество, па и грешки, се идентификуваше како главна пречка за отворен дијалог и откривање на вистината за некои важни моменти од неодамнешната историја на Република Македонија.

Во останатиот дел од трибината, големо (или дури и централно) внимание беше посветено на темата како да се исправат односите воспоставени со Рамковниот договор, кој според мислењето на присутните, профилирал бинационална држава. Присуството на претставници на неколку помали етнички групи (а отсуството на поголем број на граѓани

со албанско потекло), го сврти дискурсот кон нивното незадоволство и чувство дека изменетите социјални и политички релации нив ги ставиле во дискриминирана положба. Особено емоционални беа настапите на претставниците со ромско потекло. Тие ја изразија својата разочараност од пристапот на власта кон останатите неалбански малцинства во Македонија. Еден од нив, тоа го изрази и најексплицитно низ директно прашање за тоа до кога ќе треба да им се удоволува на Албанците и до кога решенијата ќе се донесуваат под притисок на закани и уцени. На извесен начин, се постави прашањето за употребата и легитимацијата на насилни методи за промена на општествениот и политичкиот поредок. Претставникот на Католичката црква, помалку безуспешно, се обидувахе да сврти дискурсот кон духовните и етички вредности на човечките сусшества и на нивната моќ низ верата во Бога и љубовта, како универзални принципи, да најдат пат едни до други.

Заради специфичниот карактер на охридската локална заедница, гледано од аспект на етничката структура, на самата трибина учесниците Албанци се најдоа во малцинство. Нивните заложби беа свртени повеќе во поглед на иднината, отколку кон минатото. Со други зборови, и низ овие дискусии се потврди заклучокот дека Македонците се многу поподготвени да се соочат со минатото (од 2001-та), па дури и да бараат минати решенија да се вратат назад, додека Албанците се сосема свртени кон иднината. На таквата расправа, се надоврза и дискусијата на останатите, и тоа во обид да се одговори на прашањето дали е можно да се изгради чисто граѓански концепт на државата, во која етничките релации не би имале политички израз. Низ исказите на граѓаните можеше да се забележи несвесно враќање кон претходниот политички систем, оној од пред 2001-та без да се воочи фактот на нереверзибилноста на процесите кои траат веќе четири години. Меѓутоа, многу важни детали (кој беше потенциран и низ некои трибини во другите градови) на кои упатуваа некои учесници беа искусствените и традиционалните спознанија за мултиетничкост во својата оридинерна, недржавна смисла, низ постоење на соживот во низа микросредини. Така, еден од учесниците објасни дека Охрид не памети меѓуетнички проблеми, соживотот отсекогаш бил на високо ниво. Тој ја посочи населбата Воска како успешен пример за етнички мешана населба, во која отсекогаш се живеело мирно и покрај културните и верските разлики помеѓу жителите. Всушност, главни проблеми кои заеднички ги мачат сите граѓани се невработеноста и сиромаштијата, а не политичките или етничките тензии.

Трибина VII
Струга, 7 октомври 2005

Струга беше град во кој, формално, немавме локален партнер. Меѓутоа, благодарение на поранешната соработка, како и ентузијазмот доброволно да помогнат во организацијата на трибината, „Младинскиот форум - Око“ вложи максимални напори за организација на трибината. Сите навестувања беа дека средбата ќе побуди голем интерес, што навидум изгледаше логично со оглед на тензиите што го обременуваат градот и околината веќе подолго време. Меѓутоа, изненадувањето беше огромно кога салата остана полупразна. Дури и во текот на трибината, локалниот партнер кој лично ги имаше добиено потврдите за учество од голем број на граѓани, безуспешно се обидуваше или да ги убеди да се придружат или барем да го објаснат своето неприсуство. Така, всушност, уште од самиот старт трибината доби невообичаен тек, фокусирајќи се директно на можните причини за вака слабата посетеност на трибината. Се поставија неколку тези, како: лоша организација, заситеност и премореност од вакви проекти, неволност да се разговара заедно на една деликатна тема, страв да се разговара и сл.

Низ почетната дискусија, беше укажано дека вакви сцени се сосема вообичаени за Струга низ еден подолг временски период. Градот има неславна историја на неуспешни обиди за организирање на дебати за прашања од животна важност за заедницата, како решавање на конфликти во училиштата, меѓуконфесионалните односи и тн. Од друга страна, по настаните од летото 2004 година и кризата поврзана со донесувањето на Законот за територијална организација, некои структури се обидоа на градот да му дадат епитет на своевиден центар за ненасилниот граѓански отпор. Навидум, изгледаше дека и во најдраматичните моменти од кризата граѓаните успеаја да ги канализираат своите фрустрации и негодувања против власта, а не против своите соседи и сограѓани од друга националност. Меѓутоа, многу побројни се индикаторите кои покажуваат на виртуелноста на таквата мирољубивост.

Заради посебната атмосфера, и почетокот на трибината беше помалку невообичаен - презентерите ги изложија своите резимеа на помалку формален начин, оставајќи така повеќе можности за разговор на присутните. Помалку изненадувачки, ама помалиот број на учесници создаде поблиска и понепосредна атмосфера за размена на мислења. Учесниците се сложија дека стружани, соочени со низа реални или перцепирани проблеми повеќе сакаат да живеат во некаков виртуелен свет, да применуваат “ној тактика” и така да ја избегнуваат обврската да ги препознаваат проблемите во раната фаза и да се справуваат со нив. Наместо тоа, се негува лажна претстава за заеднички живот и мир, а истовремено се бараат виртуелни решенија за стварните проблеми. Двете заедници веќе подолго време

се држат една друга на око, избегнувајќи внимателно можности од посериозен конфликт, ама истовремено избегнувајќи и можности за отворен дијалог. Тензиите се потиснати, ама нужно избиваат и тоа таму каде што заедницата е најкревка - во училиштата.

Според зборовите на еден учесник, иако никогаш отворено жариште, Струга е честопати предвесник на конфликтите и проблемите кои се манифестираат на национален план. Но, се чини, уште повалидна е оценката дека Струга е типичен пример за отсуство на механизми за рано предупредување и превенција на конфликти. За еден најилустративен пример беше посочена состојбата во Средношколскиот центар “Нико Нестор”, во кој веќе десетина години континуирано избиваат насилни инциденти, кои потоа се прелеваат и низ градските улици и други средини, а за кој никогаш не е побарана стручна помош. Начинот на кој претставникот на локалната полиција извонредно ги скицираше проблемите поврзани со ова училиште дава основа да се верува дека тоа претставува пресек и слика на заедницата, со сите нејзини социјални, културни и етнички разлики. Таа заедница во континуитет се покажува немоќна да го препознае проблемот и насилството во рана фаза, доживува морален и професионален крах, а лекот се бара во апсурдна ситуација на разместување на полициски сили во училиштето. Подеднакво, како и во пошироката заедница, училиштето негува отсуство на одговорност и култура на неказнување, дури и кога доаѓа до физички пресметки меѓу професори или меѓу ученик и професор. Потиснувањето и неволноста за разговор се заменува со несоодветен лек - ситуација во која наставниците велат дека не е нивна работа да се грижат за редот во училиштето, а тоа и го препуштаат на полицијата, која трпи тешки последици по сопствениот углед и етос и кај сопствените припадници и кај пошироката заедница. Интересно е дека, сепак, единствените конструктивни предлози за дијалог доаѓаат токму од полицијата, која укажува дека младите се отфрлени, несослушани и нереспектирани, иако имаат многу повеќе смисла за дефинирање на проблемите и нивно надминување.

Инаку, во дискусијата која се разви по конкретната тема за соочувањето со минатото се откри присуството на низа предрасуди и склоност минатото да се дебатира низ призмата за историските права врз територијата, односно “кој прв дошол”. Истовремено, се пројави отпор состојбата во Македонија да се поистоветува или компарира со кој било друг случај на конфликт и постконфликтно соочување со минатото. Низ барањата за сопствен национален модел и механизам, всушност, доминираа ставови за тоа дека еден таков зафат и не е потребен бидејќи, според некои дискусанти, конфликтот бил увезен или дури и облик на контролирана (и изфабрикувана) криза во 2001-та. Анализата покажува

дека Македонците одбиваат да разговараат за периодот пред 2001-та како за период во кој имало неправди и дискриминација, додека кај Албанците отпорот е повеќе насочен кон периодот кога тие стари неправди биле исправени (иако со употреба на насилни средства). Осамени останаа некои гласови (интересен став изнесен од претставник на општинската власт со албанска националност) кои зборуваа за потребата од дијалог и отворен разговор, па дури и за лична и општествена катарза во која би се осудил секој облик на насилство и би се создале услови за подобра иднина.

Дел од дебатата беше посветен на изразување на дилема поврзана со зборот “зошто” од насловот на трибината. За некои тоа се однесува на утврдување на причините за конфликтот, а за други - на причините за потребата од соочување со минатото и вистината за тоа минато. Очигледно, и во иднина ќе треба да се зборува за тоа дека едното со другото е тесно поврзано, а сето е во функција да не се повторат несреќите од минатото. Еден од предлозите на учесниците, искажан за време на трибината, се однесуваше на потребата од организирање на експертска дебата и анализа на случувањата од 2001-та, во чија работа би требале да се вклучат научни работници и експерти од различни области (социолози, политиколози, правници, воени стратегии, безбедносни експерти, истражувачи на мирот и конфликтите, итн.). Заклучокот од другите трибини се повтори и овде: за да се соочиме со минатото потребно е да ги откриеме непознаниците од тоа минато, за да знаеме со што и со кого треба да се соочиме.

Граѓаните ширум Републиката се уште трагаат по вистинските прашања, по што би требало да следуваат вистинските одговори.

Билјана Ванковска

АНАЛИЗА НА ОДГОВОРИТЕ НА ПРАШАЛНИЦИТЕ

Во рамки на трибините посветени на “Справување со минатото” на учесниците им беа поделени своевидни анкетни листови, што требаше да бидат пополнети од нив по услов на анонимност. Улогата на овие прашалници беше двојна: од една страна, да послужат како средство за оценка на квалитетот на овој дел од проектот, но и да пружат малку попродабочени информации за размислувањата на учесниците за темите покренати во текот на расправата. Пристапот, особено во овој втор (суштински) дел од комуникацијата со граѓаните немаше амбиции да претставува целосно и методолошки издржано истражување. Напротив, тоа беше повеќе испитување на пулсот на граѓаните и подготовка за евентуално идно продлабочено и методолошки соодветно развиено истражување на јавното мислење или мислењето на определени релевантни групи во општеството. Затоа, анализата што ја нудиме овде е само парцијална (меѓу другото и затоа што не сите учесници ги пополнија прашалниците, а и во моментот на изработката на овој прелиминарна анализа претстои и последната трибина во Скопје) и иницијална.

Како што веќе рековме, испитаниците во оваа анкета се од редот на директните учесници на трибините. За жал, не сите присутни се одзваа на молбата да ги достават пополнетите прашалници, како што и одреден број од поканетите гости не се појавија. Имајќи ја во вид структурата на поканетите (односно профилот на целните групи на проектот), анализата покажува дека најголем одзив и интерес трибините предизвикале кај претставниците на невладиниот сектор, образованието и медиумите - во збиен износ од дури 65% од присутните. Загрижува малиот број на присутни од локалната власт (4,5%), религиозните заедници (2,5%) и хуманитарните организации (3,5%), но и упатува на потребата за посебна дополнителна сензитивизација на овие групи во евентуални идни проекти. Од аспект на располагање со претходно искуство во слични проекти на локално ниво, сликата е скоро избалансирана, но многу поважно е што големо мнозинство од испитаниците ја оцени темата на проектот како извонредно потребна.

Првиот дел на прашањата од прашалникот се однесуваше повеќе на организационо-содржинските аспекти на самата трибина. По однос на содржинската страна, таа била оценета како извонредна и добра од дури 80% од учесниците, додека негативен став зазеле само 15%. Слична е оценката и за квалитетот на самата организација

- со високи 81% лица задоволни од неа. На таквата општа перцепција, се надоврзува и многу позитивниот став кон квалитетот на самите презентации (37% - интересни и продлабочени, 16,5% - многу кореспондираат со ситуацијата во Македонија, и 17% - инспиративни). На спротивната страна, се мал број на лица кои имале поинакво мислење (8% - веќе чуено, 2% - неразбирливо и 1% - неинтересно). Меѓутоа, некои други коментари кои следеа на ова прашање, укажува дека во иднина треба да се внимава на должината на презентациите, кои треба да бидат пократки и да овозможат повеќе време за активно учество на аудиториумот. Според еден број на сугестии, еднодневни расправи на вака комплексни теми се прекратки, а се предлага и отворен тип на кој сите заинтересирани граѓани (а не само поканети од одредени целни групи) би можеле да земат активно учество. Всушност, листата на конкретни сугестии за идни трибини ги вклучува и следните:

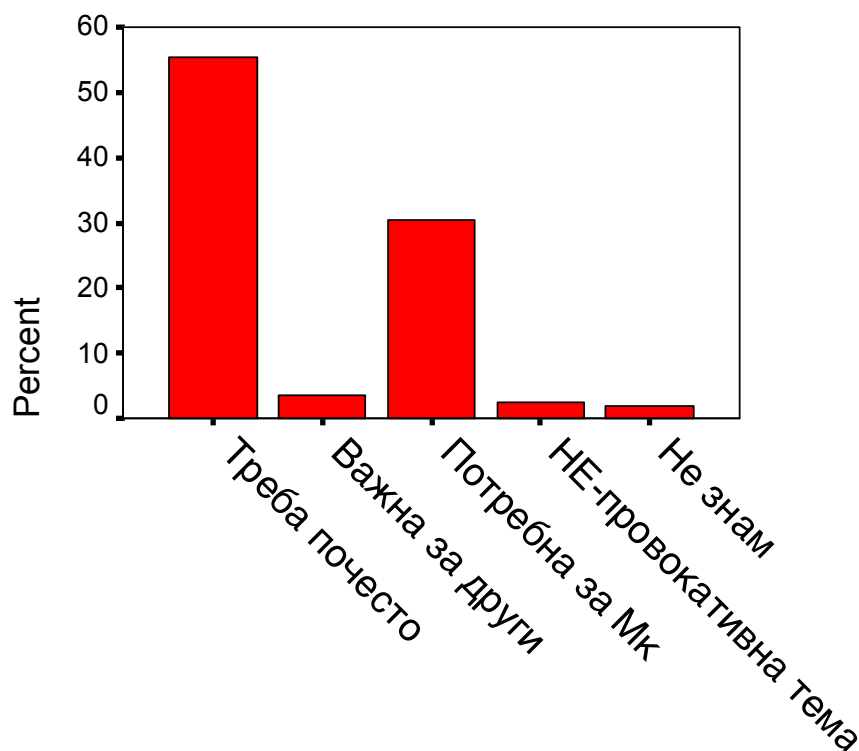
- присуство на актуелни политичари (на лидерско ниво);
- поголем степен на конкретност на презентациите (односно, тие да предлагаат и водат кон заклучоци);
- повеќе време за дијалог и интерактивност;
- проширување на тематскиот фокус и расправи за актуелни проблеми во државата;
- да не се менува темата, да продолжиме континуирано со вакви трибини;
- не ни е важна вистината и политиката, туку како да ги надминеме предрасудите;
- поголема присутност на луѓе од различни профили;
- да се слушнат учесници во конфликтот;
- видео записи со погледи на конфликтот од страна на директните учесници во конфликтот;
- соочување на двете страни кој биле во редовите на кризата во 2001 година;
- присуство на психијатар како дел од предвачкиот тим;
- поголем број на учесници;
- да се обработат причините на конфликтот;
- повеќе предавачи и подолго време на траење;
- додавање на повеќе примери од нашата држава;
- емитување на дел од трибината на локалните електронски медиуми;
- учество на авторите на Рамковниот договор;

- помалку академски воведи, повеќе наведени провокативни тези;
- отворени врати на трибината, секој граѓанин да се вклучи во дискусијата;
- само трибини не се доволни да се оствари целта;
- трибината да трае 2-3 дена.

Запрашани да ја оценат релевантноста на ваквите трибини за нивната заедница, повеќе од половината испитаници (55%) сметаат дека треба почесто да се разговара на оваа тема, но уште 30,5% лица сметаат дека темата е релевантна за граѓаните од сите делови на државата. Само 2,5% сметале дека разговор на ваква тема не е потребен.

Потреба од вакви трибини за

Вашата локална заедница

Во забелешките кои го следеа одговорот на ова прашање, се издвојуваат следниве:

- трибините низ критиката на минатото, што е неминовно, треба да ја ослободат иднината од предрасудите од минатото;

- интеракции помеѓу различни етникуми, соодветно на желбите и интересите за напредок на заедницата и на цела територија на РМ;
- иако граѓаните не се консултирани, а нивното мислење ретко се почитува од страна на властодршците, добро е да вакви средби се организираат кога треба или кога се носи одлука, закон или акт;
- проблемот не е локален, туку проблем на демократија и владеење на право; на централно ниво;
- подобро е да не се отвараат старите рани;
- би било благодарно за сите, ако секој од нас се потруди поневрзано да се однесува кон тоа глупаво минато, затоа што сегашноста веќе плаче, а иднината на планетава веќе се дави;
- добро е организацијата да ја извршува невладин сектор за поголема тежина на самата тема и нејзино неполитизирање. И се разбира тогаш сите да земеме учество непристрасно;
- нема вистинска основа за квалитетно движење напред се додека не се соочиме и справиме со минатото;
- секој конфликт се решава со колаборација, според тоа разговорите на оваа тема се нужно неопходни;
- потребно е да се продолжи со вакви конструктивни трибини;
- ваквите трибини би биле уште поважни кога почесто би се образовале младите низ вакви организации;
- ама да разговараме, а не само да слушаме;
- доста корисни, но доколку продолжат и да се реализираат во практика, а не само празни зборови и доколку го читате;
- нема во Македонија само Албанци и Македонци...
- многу е битно ‘обесправената страна’ да не го прави истото што смета дека и е направено. Пример, во овие 2,5 години во Тетово не е вработен ниту еден Македонец во институциите на системот. И кај Македонците се отвора револт и омраза;
- да им се даде еднаква шанса на сите да го искажат своето мислење и да се спречи едноставното гледање на настаните, јасно искажувајќи кој напаѓаше, а кој се бранеше и кој ги прекрши законите на РМ и законите на воено дејствување;

- потребно е на оваа тема да бидат вклучени и оние кои ја предизвикаа кризата во РМ. Се знае на кого се мисли;
- важно е и двете страни да ја искажат својата вистина да би можеле барем да ја осознаеме приближно вистината;
- да се дефинира конечно да се каже и докаже дека ни се случи војна;
- повеќе трибини особено со младите;
- ми беше задоволство што учествував и што го ревидиравме случајот;
- со учесници од сите градови;
- беше супер;
- одете во Кондово;
- во нашата заедница односите помеѓу етничките заедници се на задоволително ниво;
- сметам дека, минатото треба да се памети, само за да не се повторат грешките;
- треба да си ја отвориме сите душата и да најдеме одговор на сите прикриени прашања;
- корисни се, но треба да присуствуваат и реалните носители на власта;
- Македонија има и Источна Македонија, не само Струга, Охрид, Тетово, Гостивар, Скопје, Куманово, Битола = Западна Македонија.

Соочувањето со минатото е услов за траен мир за дури 81,5% од учесниците, а само 7,5 имаат спротивно мислење. Запрашани да дадат објаснување за причините за својот однос кон соочувањето со минатото, изнесени се цела серија на интересни укажувања. Неколкумина, кои одговориле дека не можат да дадат одговор на прашањето, укажале дека се плашат дека процесот може да предизвика различни реакции кај луѓето или дека се не сигурни дека луѓето што би го воделе процесот нема да го злоупотребат тоа. Меѓу малкуте одговори на оние кои зазеле негативен став во врска со процесот на соочување со минатото, се издвојуваат следните ставови: секое враќање наназад ги пролонгира последиците од тоа минато; прво треба да бидеме економски јаки за да расправаме за конфликти; и дека секогаш ќе се појавуваат некои што ќе манипулираат со вистината. На долгата листа на објаснувања зошто е потребен овој процес, се наоѓаат следните размислувања:

- секое конфликтно минато во иднината доведува до невротични однесувања;
- нема вистинска основа за квалитетно движење напред, се додека не се справиме со минатото;

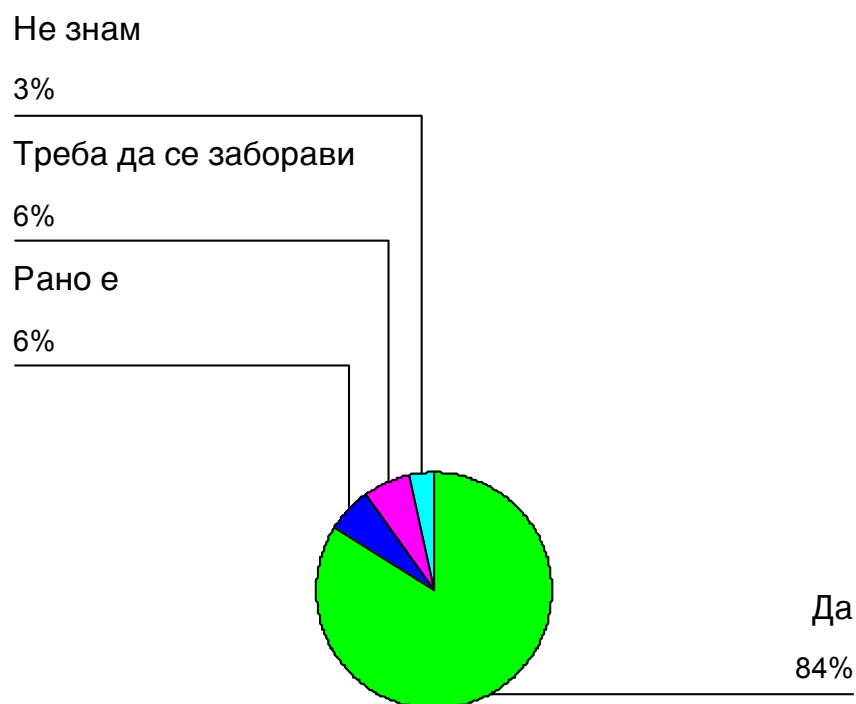
- соочувањето со реалните последици по конфликтите е претпоставка за формирање на објективни ставови, за нивно надминување и правно-етичко критикување и објаснување;
- кога се соочуваме со последицата, треба да се знае причината за да се конкретизира решавањето на проблемите, одговорните да преземат вина;
- за да ги откриеме грешките кои се направени и на истите да се научиме за понатамошно разрешување на ситуации од каков било вид;
- доколку минатото не биде расветлено што побрзо, постојано ќе ги водиме истите расправи;
- самокритичноста и критичноста од морален аспект, само со дијалог и потенцирање на направените грешки можат да иницираат размислување;
- за да се запомни во историјата;
- бидејќи многу вистини се прикриваат од политичките елити;
- заради извлекување поуки;
- бидејќи само така можеме да одиме напред и да се променат работите на подобро;
- затоа што корените на секој проблем лежат во минатото;
- поради опасност од нови недоразбирања;
- бидејќи во изминативе 50 години не воведовме дијалог и дискусија;
- минатото е основа на иднината;
- за да се увидат грешките и пропустите, и истите во иднина да не се повторат;
- не можеме да одиме понатаму, ако не го детектираме изворот на нашите несреќи;
- затоа што од минатото треба да учиме;
- бидејќи историјата е огледало на иднината. Она што се случило еднаш во минатото ќе се повтори пак доколку едноставно се заборави. Македонија не започнува со нас и наша обврска е да ја сочуваме за идните генерации;
- може да придонесе вистината да излезе на виделина;
- отворање на дијалог, градење на доверба, можност за побрза имплементација на чекорите кон помирувањето;
- без минато нема иднина;
- избегнувањето на соочувањето уште повеќе не оддалечува и е генератор на кризи;

- поради согледување на сопствените грешки;
- поради важноста на надминувањето на предрасудите и наметнатата вистина;
- бидејќи се чисти и деконтаминира свеста кај луѓето, со што сметам дека единствено тогаш ќе се доживуваме како граѓани, сожител, луѓе;
- со минатото кога и да е ќе се соочиме, подобро порано, за не биде после доцна;
- историјата е биографија и карактеристика на државата. Без минато нема иднина;
- за да се канализираат конфликтите на здрав начин;
- прифаќањето на тоа што се случило како факт, е основа за продолжување напред;
- битно е за секој да може да добие јасна слика за се што се случило и да може да оценува и да расудува дали тоа што било позитивно или негативно и од кога може да се подобри состојбата на студена војна во Македонија;
- соочување со фактите како нужност за објективност;
- без соочување, се поприсутниот антагонизам ќе се продлабочува и експлозија на тензијата е опиплива;
- искреното и вистинско соочување со минатото е добра основа за здраво општество;
- корените на секој проблем на Балканот во основа се последица на стереотипите кои се резултат на нерешените историски проблеми;
- поради тенденцијата за прикривање на фактите;
- за да се сфати дека мирот не може никој да ни го даде, дека мирот зависи од секој од нас;
- од причина што многу малку е разговарано на оваа тема;
- минатото е дел од сегашноста, во него честопати се наоѓаат решенијата за моменталните проблеми;
- да не им ги пренесуваме на новите генерации-децата, нашите конфликти, омрази и слично;
- од минатото да го извлечеме позитивното, само така можеме да градиме сигурна иднина;
- бидејќи човек се учи од грешките;
- за да не се повтори;
- подигање на хоризонтот на разбирање на работите;

- затоа што минатото е дел од идентитетот на секој поединец или заедница;
- за да не заборавиме;
- верувам дека само со разговор може да се најде решение за секое отворено прашање.

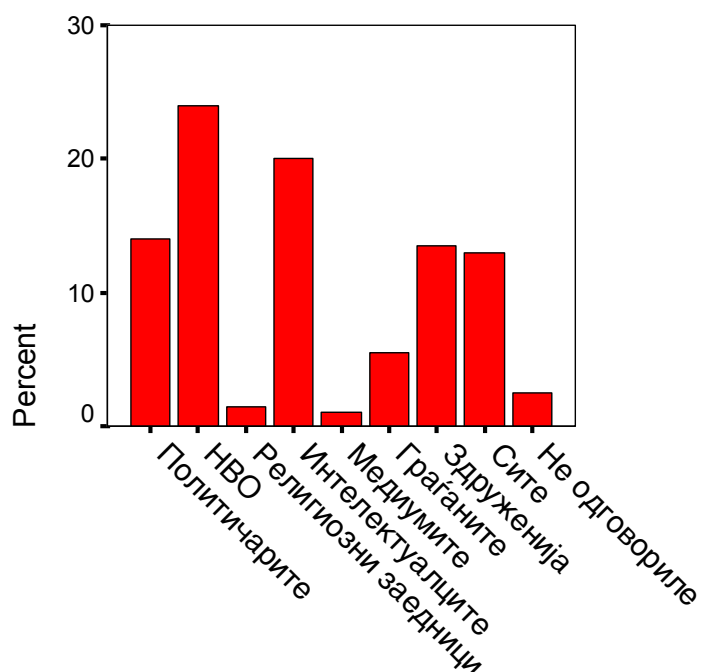
А скоро во ист процент учесниците се изјасниле дека времето за еден таков потфат во Република Македонија е веќе созреано, додека процентот на оние кои сметаат дека е рано или дека треба да се заборави е идентичен - по 6,5 % од испитаниците. Меѓутоа, одговорите за прашањето за тоа со кое минато треба да се соочиме се доста различни. Најголемата дистрибуција е меѓу следните опции: 1991-2001 е централен период за 23,5%, периодот на 2001-та е интересен за 11,5%, додека најголемиот број смета дека е круцијален периодот од 2001 до денес (39,5%).

Дали е вистинско време за да се покрене ваква тема во РМ?

Во контекст на прашањето за тоа кој би требал или можел да се јави како актер и реализатор на процесот на соочување со минатото, испитаниците најмногу доверба им укажале на невладините организации (24%) и интелектуалците (20%), додека политичарите се на третото место со 14% од гласовите.

Кој треба да спроведе акција за
соочување со минатото во РМ?

Како главни кочничари, односно како актери во чија полза не би било утврдувањето на вистината, се посочени политичарите од дури 43,5% од страна на испитаниците. На прашањето дали знаат што точно се случи 2001-та, одговорите индицираат конфузија и поделеност - за 46,5% од граѓаните ова е прашање на кое не го знаат точниот одговор, додека 38% сметаат дека знаат за каква криза станува збор. Како најпреферирани модели за справување со конфликтното минато, граѓаните ги сметаат следните: јавни трибини и соочувања (24,5%), откривање на фактичката вистина и помнење низ документациони центри, архиви и сл. (15,5%), комисија на вистината (15%), мировно образование (13,5%), и тн. Интересно, за заборав се определиле само 3,5% од испитаниците.

СОДРЖИНА

Вовед

I ДЕЛ: Погледи од Македонија

1. Билјана Ванковска, „Соочување со минатото во Македонија: Уште еден предизвик на постконфликтната рехабилитација или не?“
2. Мирјана Најчевска, „Соочување со минатото - правда и помирување“
3. Ветон Љатифи, „Компаративни модели и искуства во соочување со минатото“
4. Тодор Чепреганов, „Улогата на меморијата и колективното сеќавање: Дали да паметиме и како?“
5. Исо Руси, „Помирување низ дијалог: улога на невладините организации“

II ДЕЛ: Погледи од други региони

1. Дринка Гојковиќ, „Политика на минатото“
2. Срѓан Дворник, „Соочување со минатото: Превладување на она што сме“
3. Мери Смит, „Откривање на вистината и улогата на гласовите на жртвите: обсервации од Северна Ирска и Јужно-африканските искуства“
4. “Заздравување преку сеќавање” – извршно резиме

III ДЕЛ: Проектот како почеток на процесот

1. Опис на проектот
2. Рефлексии и препораки од трибините
3. Анализа на ставовите на учесниците на трибините